

NÂMIK KEMAL'İN KİTAP HALİNDEKİ ESERLERİNİN İLK NEŞİRLERİ

ÖMER FARUK AKÜN

Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatı tarihinin ilk planda ele alınması gerektiği halde başından beri ihmal edilmiş meselelerinden biri, Cumhuriyet'e kadar eski harflerle basılmış eserlerimizin gerçek neşir tarihlerinin tesbiti işidir. Milâdî sistemin tatbikinden önceki kitaplarda hicrî, rûmî, hattâ celâlî olmak üzere farklı takvim sistemlerine aid tarihlerin kullanılması, Türk edebiyatı tarihçisinin karşısına, Batı edebiyat tarihçisi için mevcut olmayan değişik ve şaşırtıcı bir mesele çıkarmaktadır. Hicrî veya rûmî olarak alınışına göre bir eserin neşir tarihi başka başka gözükmekte, edebiyat tarihindeki yâhud müellifinin edebî hayatındaki kronolojik yeri değişmektedir. Aynı tarih rûmî alındığında eser iki sene önceye, hicrî hesaplanmasında ise iki sene kadar sonrasına kadar gitmekte ve bâzen üzerinde üç farklı milâdî karşılık teşekkül etmektedir. Bu sahanın edebiyat tarihçisi eserlerin neşir tarihlerini tayinde düşeceği bir hatanın kendisini yanlış hüküm ve neticelere sevketmesinden korumak istiyorsa, ilk iş olarak, kitapların üzerinde kayıtlı bulunan yılın, rastgele kullanılmış olan bu takvim sistemlerinden hangisine aid olduğunu husûsî surette araştırıp tesbit etmek mecburiyetindedir. Kitapların pek azında, taşıdıkları tarihin rûmî veya hicrî olduğunun anlaşılmasını temin edecek kayıtlar ve ipuçları bulunduğundan, araştırmacının bunu başka kaynaklardan ayrı bir çalışma ile bulup çıkarması gerekmektedir. İşte günümüze kadar bu lüzumlu tahkikler yapılmadığından bir eserin neşir yılının müelliften müellife değişerek, iki, üç, hattâ dört ayrı milâdî tarih ile kaydedilmesi, Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatı ile ilgili yazılarda dâimâ tesadüf olunan bir durum olmuştur. Eserlerin üzerindeki tarihin kimi yazarca hicrî, kimisince rûmî olarak alınması yüzünden aynı eser için birbirini tutmayan çeşitli milâdî karşılıklar ortaya çıkmıştır. Bâzen bir araştırmacının, bir yazımda verdiği tarihi diğer bir yazımda daha başka gösterdiği dahi görülmüştür.

Bu karışık ve şaşırtıcı tablo içinde farklı tesbitlerin bir neticesi olarak bir eser, kimi yerde müellifinin diğer bir eserinden daha evvel, kimi yerde ise daha sonra, yâhud da her ikisi aynı yılda çıkmış gözüktür. Bu karışıklık sadece bir muharririn eserleri çerçevesinde kalmayıp aynı zamanda eserin aid olduğu edebî nev'i

veya işlediği temin tarihî seyri içindeki hakikî kronolojik yerinin de gözden kaybolması veya yanlış anlaşılması neticesini doğurur.

Neşir tarihlerinin, birbirlerinden farklı ve yanlış kaydedilmesinin, edebiyata muayyen bir tesir getirmiş, hazırlayıcı bir rol oynamış bir eseri aslında onun tesirinde kalmış eser veya eserlerden sonra çıkmış gösterme gibi bir tehlikesi vardır.

Üzerlerinde herhangi bir yıl kaydı taşımayan eserlerin neşir tarihlerinde ise aldanmalar çok daha büyük ve fâhiş olmuştur. Bunların tarihleri üç-dört yıllık bir fark çerçevesi içinde kalmayıp ekseriyetle çok daha sonralara veyâhud da çok daha öncelere aid sanılmıştır¹. Aralarında mühimce bir kısmı edebiyatımızdaki değişmelerin, bâzı başlangıçların ilk vesikalarını teşkil eden bu eserler, gerçek neşir tarihlerinin bilinmeyişleri yüzünden lâyıkıyla değerlendirilememiş, edebiyat tarihimiz için ifâde ettikleri ehemmiyet gözden kaçırılmıştır.

Bir kısım eserlerin de orijinal baskıları yerine sonraları yapılmış bir baskıyla tanınması sonucu, bunların neşir yıllarının çok daha geç bir tarihe götürülmesi de bir başka noktayı teşkil eder.

Hicrî ve rûmî yerine kat'î olarak milâdî tarihlerin kullanılmağa başladığı Cumhuriyet devrinin ilk yıllarına kadar basılmış bütün eserlerin gerçek neşir tarihlerini tesbit edip milâdî karşılıkları ile tam kronolojik tablosunu tesis etmeden

1 Bu hususta bir örnek olarak Türk şiirinde «vatan» teminin tarihî seyri içindeki yeri bakımından husûsî bir ehemmiyeti olan bir eserin, neşir zamanını bilmemek yüzünden, bu yönünü nasıl kaybettiğini, etrafında başka vâkıalarla nasıl yanlış bir bağlantı kurulmağa çalışıldığını göstermek üzere Yusuf Hâlis Efendi'nin «*Şehnâme-i Osmânî*» adlı şiir mecmuasından bahsedelim. 1853 - 1855 Kırım harbi esnâsında kaleme alınıp 1855'de neşredilmiş olan «*Şehnâme-i Osmânî*»de «vatan» redifli bir kasîde vardır ki, üzerinde baskı tarihi bulunmayan kitabın çıktığı zamandan habersiz kalmak neticesi, bir tedkikçi tarafından 1877 Türk - Rus savaşı münasebetiyle yazılmış zannedilerek 'Servet-i Funûn edebiyatının temeli atılmak üzere bulunduğu yıllarda canlanan 'Kaba Türkçe' ve hece vezni ile şiirler yazmak cereyanı' ile münasebetinden bahsedilmiştir : «Servet-i Funûn edebiyatının temeli atılmak üzere bulunduğu o yıllarda yabancı kelime kullanmaksızın "Kaba Türkçe", "Sıf Türkçe", Hece Vezni ile şiirler yazmak cereyanı da yeniden canlanmıştı : Yusuf Hâlis Efendi'nin, 1877'deki Türk - Rus savaşı münasebetiyle yazdığı *Kasîde*'sinden aldığımız aşağıdaki beyitler bu hususta çok mânâlıdır. [*Şahnâme-i Âl-i Osmân*, s. 28 (Basım tarihi yoktur)]» (Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri - I. Şiirler*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından. Seri II - Sayı 24, Ankara 1969, s. XIX). Böylece, Nâmık Kemal henüz 15 yaşında iken ortaya çıkmış ve ondan çok önce edebiyatımızda vatanî şiirin bir örneğini vermiş olan bu eser, edebiyat tarihimizdeki kronolojik yerini tamâmen kaybetmekte, Nâmık Kemal'in Vatan-yâhud-Silistre'deki vatanî manzumeleri ve «Vatan Kasidesi» gibi şiirlerinden sonra ve 1877 savaşı sırasında yazılan başka vatanî şiirlerle aynı devrede meydana gelmiş duruma girmektedir. Yazarın «*Şahnâme-i Âl-i Osmân*» diye ismini dahi yanlış kaydettiği «*Şehnâme-i Osmânî*» hakkında gerekli bilgi «*Türk Edebiyatında Nâmık Kemal'den Önce Vatanî Şiir*» adlı tedkikimizde verilecektir.

Yenileşme Devri Türk edebiyatı tarihinde edebî neviler ile temlerin seyir ve inkişafı, ilk tesirler meselesi gibi bâzı mühim problemleri metodik bir şekilde tedkik edip sahih neticelere varmak mümkün değildir. Neşir tarihleri üzerindeki yanlış veya tahminî bilgilerle, birbirini tutmayan ikizli, üçüzlü, hattâ dördüzlü tarihlerle bu meselelerde varılacak hükümler, çok def'a tabiatıyla sakat ve hatalı kalmağa mahkûmdur.

Türk edebiyatında üzerinde en fazla yazı ve araştırma neşredilmiş, en çok ele alınmış bir şahsiyet olmasına rağmen Nâmık Kemal'in de eserlerinin neşir tarihleri, bilhassa kronolojik sıradaki hakikî yerlerinin tayini bakımından, belirttiğimiz karışık, müphem ve tenâkuzlarla dolu tablonun içinde kalmaktan kurtulmamıştır. Edebiyat tarihi kitaplarında, müstakil monografilerde ve muhtelif araştırmalarda, eserlerinin neşir tarihleri hakkında çeşitli yanlışlar ve birbirini tutmayan bilgiler bugüne kadar süregelmiştir. Nâmık Kemal'in doğrudan doğruya eserlerinin baskıları mevzûuna tahsis edilen bir çalışma da mevcut ise², burada bunların ilk neşir tarihleri meselesinde hiç bir yeni bilgi getirilmedikten başka, bâzıların ilk baskılarının atlanması yanısıra, çıkış yıllarının ikiz milâdî tarihle gösterilmesinden öteye gidilememiştir. Kemal'in eserleri üzerinde başka ve daha basit bir tedkikte³ bunların milâdî olarak neşir tarihlerinin tesbitine hiç girilmediği gibi, rûmî veya hicrî baskı tarihlerinin de bir kısmı yanlış kaydedilmiştir⁴. Arada tek bir istisna olmaksızın, Nâmık Kemal hakkında mevcut araştırma ve yazılarda verilmiş olan neşir tarihlerine dayanarak onun eserlerinin hakikî sırasını ve aid oldukları edebî nevilerin diğer mahsulleri içerisinde kronolojik yerlerini gerçekte meydana koymak mümkün değildir. İleri sürülen milâdî tarihlere göre onun eserlerinin, neviler ve kendisinin de diğer eserleri içerisindeki yeri değişmekte, başka başka mânâ ve yönler göstermektedir. Meselâ «Zavallı Çocuk» adlı eseri, basılışını 1871 olarak belirten bir tarihe göre⁵ onun diğer piyeslerinin hepsinden

2 Nejdet Sancar, *Namık Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları*, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, IV, nr. 2, Ankara 1955, s. 57 - 88.

3 Şerif Hulûsi, *Namık Kemal'in Eserleri*, Namık Kemal Hakkında, Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı No. 2, İstanbul 1942, s. 305 - 421.

4 Bir kısmı araştırmacılar, burada olduğu şekilde, Nâmık Kemal'in eserlerine temas ederlerken bunların neşir tarihlerini milâdî tarihle göstermekten kaçınarak, üzerlerinde bulunan hicrî veya rûmî yıl kaydını aynen nakletmek yolunu tutmuşlardır. Bir araştırmacı tarafından, kronolojik bakımdan onun eserlerinin tam bir bibliyografyasını yapmanın imkânsızlığından bile bahsedilmiştir : «Namık Kemal'in bütün eserleri menedildiği halde kaçak olarak muhtelif kitapçılar tarafından basılmıştır. Ekserisinin tarihi yoktur, bundan dolayı tamam bir kitabiyatını yapmak imkânsızdır» (Mustafa Nihat Özön, *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1934, s. 237, not 1).

5 Hakkı Tarık Us, *Namık Kemal'in Kariye Muhasarası*, İstanbul 1941, s. 130.

önce ve ilk neşrettiği tiyatro eseri olarak gözükür. Kezâ diğer bir yerde «Vatan-yâhud- Silistre», baskı tarihi 1872 suretinde alınmakla⁶, 1873 Nisanında vuku bulan temsilinden, hattâ telifinin tamamlanmasından çok daha önce neşredilmiş olmak durumuna girer. Kemal'in, mukaddimesinde eski edebiyata karşı fikirlerini «Tahrib» ve «Ta'kib-i Harâbât» ile «İrfan Paşa Mektubu»ndan daha önce tesbit eden «Bahâr-ı Dâniş» 1874'de, yâni bu eserlerden çok önce çıktığı halde, bu orijinal neşrinin tanınmaması yüzünden. bâzılarınca 1885'de, yâni hepsinden soma basılmış zannedilmiş, neşrini geç bir tarihe götüren bu yanlış dolayısıyla eser, Türk tenkid tarihindeki öncü yeri ile görülememiştir.

Nâmık Kemal'in eserlerinin ilk neşir tarihlerinin teshitinde düşülmüş olan yanlışların yeni tedkiklerde düzeltilmesi yerine, bunlara daha da başkaları katılmıştır. Son olarak mevcudlara Nâmık Kemal'in mektuplarının tarihlerinin hatalı bir şekilde ele alınmasından ortaya çıkan birtakım mühim yeni yanlışlar daha ilâve olunmuştur. Evvelce istifade edilmemiş vesikalar sıfatıyla mektuplarına dayanarak Kemal'in eserlerinin neşir zamanı meselesinde yepyeni bilgiler getirdiği zanm ve iddiasıyla ortaya, esasında ise tamamen yanlış birtakım tarihler sürülmüş, Nâmık Kemal'in eserlerinin ilk neşir tarihleri mevzûundaki mübhem ve karışık bilgiler büsbütün yanıltıcı bir mâhiyet almıştır.

Bundan önce yenileşme devri Türk edebiyatı tarihinin halh gereken bir problemi olarak Abdülhak Hâmid'in eserlerinin neşir tarihleri üzerinde teşekkül etmiş hataları düzeltip mübhem, ikizli, üçüzlü tarihler yerine asıl neşir zamanlarını tesbit ettiğimiz gibi⁷, bu tedkikte de XIX. asır Türk edebiyatı tarihinin halli ihmal edilmiş bir problemi olarak, Nâmık Kemal'in eserlerinin ilk neşirlerinin tarihi meselesinde bugüne kadar sürmüştü hataları, başta doğrudan doğruya devrin matbuatında mevcut vesikalara dayanmak suretiyle, düzeltmek, mübhem, birbirini tutmayan tarihler yerine bunların gerçek ve kat'î neşir zamanlarını ortaya koymağa, kendisi hayatta iken kitap şeklinde neşredilmiş eserlerinin teferruatlı ve gerçek kronolojik tablosunu meydana getirmeğe çalışacağız.

Bu araştırmada, sağlığında neşredilmiş kitaplarının onun hayatının seyri içindeki yeriyle gösterilmesine bilhassa ehemmiyet verilmiştir. Nâmık Kemal'in kendilerine kronolojik bir tefsirle bakılmamış olan kitaplarının, hakikî kronolojik yerlerine oturtuldukları vakit bâzi yeni mânâlar kazandığı görülecektir.

DEVİR-İ İSTİLÂ

Nâmık Kemal'in Avrupa'ya gidişine kadar neşrolunabilmiş tek eseri, gazete-

6 Metin And, *Kitap Olarak Yayınlanmış Tiyatro Oyunları Bibliyografyası (1865 - 1928)*, Forum, nr. 181, 15 Ekim 1961, s. 17.

7 Ömer Faruk Akün, *Abdülhak Hâmid'in Basılı Eserleri Hakkında Yeni bilgiler*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XIV, 1967, s. 107 - 159.

de tefrika halindeki baskısından meydana gelme, risâle şeklinde bu 23 sahifelik küçük kitaptan ibarettir. Gazete yazıları ile mektupları ve bâzı tercümeleri dışında ne gibi eserler kaleme aldığını bilmediğimiz Kemal'in acaba bu devrede kitap şeklinde bastırabileceği başka çalışmaları var mı idi? İleride bir formalık küçük kitap şeklinde neşrolunacak «Bârîka-i Zafer»in de bu devrin mahsullerinden olduğunu biliyoruz. Kitap şeklinde neşri münâsebetiyle «Devr-i İstîlâ» için yazdığı makalede, «Devr-i İstîlâ»mn arasında “gümkeşte” olduğu “evrâk-ı perîşan” ile o yolda “enzâr-ı umûmîyeye arz olunacak değeri olmayan” “sâir âsâr-ı nâcizâne-si”nden bahsetmesinden Kemal'in birtakım hazır başka eser ve yazılarının bulunduğu anlaşılır.

«Evrâk-ı perîşan» sözü ile tavsif ettiği bu yazıar arasında, Avrupa'ya gitmeden önceki devrede, «Devr-i İstîlâ», «Bârîka-i Zafer» yolunda tarih denemeleri, bir örneği Kânî Paşazâde Rif'at'e olanında görülen büyük artistik mektup çalışmaları yanısıra roman, tiyatro gibi diğer edebî nevilerle alâkalı çalışmaları bulunup bulunmadığı ise meçhûlümüzdür. Bunlar arasında Montesquieu'den yaptığı gibi⁸ Fransız müelliflerinin eserlerinden muhtelif tercüme çalışmalarının var olduğuna eminiz. O devirde devamlı olarak türkçe eserler oynayacak bir tiyatro kuruluşunun faaliyette bulunmadığı gözönünde tutulursa, çalışmaları arasında henüz sahne eserlerinin yer almadığı tahmin edilebilir. Bu ihtimallere mukabil, şiirlerinin hemen basılabilecek bir divan haline gelmiş vaziyette olduğunu kat'iyetle biliyoruz. Şinâsi ile beraber çalışmağa başladığı devrede şiir ve edebiyat hakkında kendisinde meydana gelen telâkki değişikliği sebebiyle Divan'ını bastırmak yoluna gitmediğini söylemek dâimâ mümkündür. Şinâsi'nin tesir dâiresine girmeden önce onun Divan'ını bastırma niyet ve teşebbüsünde bulunup bulunmadığını gösterecek bir vesikaya sahip değiliz⁹. Devrin Leskofçalı Gâlib, Hersekli Ârif

8 *Romaluların Esbâb-ı İkbâl ve Zevâli Hakkında Mülâhazât*, Mir'at, nr. 2, Şevvâl 1279 ; *Roma Tarihi Muhâkemenâmesi Tercemesi*, Mir'at, nr. 3, Zilkâ'de 1279 (= 1863), Nâmık Kemal'in bundan dokuz sene sonra *Evrâk-ı Perîşan* serisini neşrederken orada yer alacağını bildirdiği tercümelere bir kısmı belki de bu devrenin mahsullerinden idi.

9 1875 yılma aid bir mektubunun : «Benim Nevres ile ne münâsebetim var ki, ana garazım olsun ? Eğer şairliği ise, ben evvelâ bu yaşta Divan'ımı toplasam, Nevres Divanı'nı iki mislini tecâvüz ederken şairlik ile müftehir değilim. Sâniyen, vâdi-i kadimde şiir söylemek istenilince hiç olmazsa Nevres'ten geri kalmayacağımı siz de bilirsiniz, Ziyâ Beyefendi de bilir ve belki ma'hamâkatin Nevres de it'iraf eder. Harâbât'a duhûlden mahrumiyetimi Nevres'e medâr-ı garaz addederler ise, ben zâten şimdiye kadar onbeş yirmi kadar lûzum üzerine basılmış mevzun âsârımdan başka hiç bir şiirimi neşretmedim. Neşretmiş olsam da, Magosa'da iken Harâbât'a dâhil olmazdım ya ... Ma'mafih şairlikle iştihâra it'ınam yok, bunu siz de bilirsiniz, beyefendi de bilir» satırları (Süleyman Nazif, *İki Dost*, İstanbul 1925, s. 39-40 ; krş. *Mezra'a-i Meârif*, nr. 1, Gurre-i Rebi'ülâhır 1300, s. 8. Ayrıca bk. Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, İstanbul 1972, s. 465), Kemal'in şiirle şöret yapmağa ve şiirlerini bastırmağa fazla haves etmemiş olduğunu belirtecek mahiyettedir.

Hikmet, Ziyâ Paşa gibi mümtaz şâirleri ile, Encümen-i Şuarâ mensuplarından çoğunun ve kendi neslinden şâir arkadaşlarının divanlarının o çağda basılmamış veya basılma imkânını bulamamış olduğu düşünülürse, Kemal'in de bu işte onlardan farklı bir tutum veya imkâna sahip bulunmadığını kabûl edebiliriz. 1862'de intisab ettiği Tasvîr-i Efkâr gazetesinin, Matbaa-i Âmire'den soma zamanının en muteber baskı müesseselerinden biri olan matbaasının, bilhassa Şinâsi'nin 1865'de gazeteyi kendisine terkedip Paris'e gitmesiyle açtığı eser basma imkânlarına mukabil¹⁰, 1867 Mayıs'ında Avrupa'ya gidene kadar kitap olarak onun sâdece bu küçük risâleyi bastırmakla kalması düşündürücüdür. Meseleyi bu şekilde alınca, ilk hükmümüz Kemal'in, gazete yazıları yanında o çağda henüz müstakil eser neşrine heves etmediği oluyor.

«Devr-i İstîlâ»yı neşri, kendi ifâdesinden mevcut olduğu anlaşılan kısa veya fragmenter yazıları arasında yapılmış bir tercihi ifade eder. Ebüzziyâ Tevfik'e bakılırsa bunun bile basılması, arzûsu dışında olmuştur. Nâmık Kemal eğer siyasî mücâdele için Avrupa'ya gitmeyip bu uğurda orada geçirdiği dört seneye yakın zamanı memlekette sarfetmiş olsaydı, gazete yazıları dışında acaba kitap olarak neşredeceği eserler olacak mı idi?

Ebüzziyâ'nın verdiği tarih doğru ise Devr-i İstîlâ, neşrinden bir yıl önce yazılmıştır. Ebüzziyâ eserin, 10 Ramazan 1282 tarihinde (27 Ocak 1866) Kemal'in kendisine dikte etmek suretiyle yedi saat içinde meydana geldiğini söyler¹¹.

Eser, Tasvîr-i Efkâr'da 13 Aralık 1866 - 13 Ocak 1867 tarihleri arasında «Devlet-i Aliyye'nin Devr-i İstîlâsına Dâir Bir Makedir» başlığı ile tefrika ha-

10 Şinâsi'nin Tasvîr-i Efkâr'ı Nâmık Kemal'e terketmesi, gazete ve matbaa üzerindeki haklarından ferâgat ettiği ve matbaanın idaresinin alabildiğine Kemal'in tasarrufuna geçtiği şeklinde alınmamalıdır. Nâmık Kemal de artık Avrupa'da bulunurken, 1867 sonbaharında muvakkaten İstanbul'a döndüğü sırada Şinâsi'nin Tasvîr-i Efkâr'da çıkan bir yazıdan dolayı, sâhibi sıfatıyla gazeteye hemen nasıl müdahale edip protestoda bulunduğunu burada hatırlatmalıyız. Şimdiye kadar gözden kaçmış bu mesele hakkında bk. Ömer Faruk Akün, *Şinâsi*, İslâm Ansiklopedisi, cüz 116, s. 553 ve *Nâmık Kemal'in Mektupları*, İstanbul 1972, s. 107, 321. 1865'den itibaren gazetede yer alan «Sâhib-i imtiyazın vekili Râşid» kaydı da onun gazete ve matbaa üzerindeki hukukunu muhâfaza ettiğini ayrıca belirtir.

11 «Kemal'in kitab şeklinde basılan ilk eser-i kalemi Devr-i İstîlâ risâlesidir. Bu risâleyi 1282 Ramazan'uun onuncu gecesi alâ taîkî'l-ımlâ bana yazdırmış idi. Hiç tashih görmeden bir sene sonra, hattâ kendi re'yi hilâfına olarak 83 senesi Ramazan'ında Tasvîr-i Efkâr tefrikasına dere ettiren de ben idim. Kemal'in büyüklüğünü idrâkime işte bu risâlesi sebep olmuştu. [...] Binâenaleyh tarih-i Osmânîye vekâyi'-i âdiyesine kadar ihâta-i külliyesi olan o sâhib-i dehâ gece saat üçten ona kadar, hattâ gâh mu'tâdı olduğu üzere gezinerek ve gâh ef'alini tasvir ettiği selâtin-i âlfyeye müte'allik mazbûtu olan fikarât-ı tarihîyeyi nakleyleyerek risâleyi kâmilen imlâ eyledi» (Ebüzziyâ Tevfik, *Kemal. 1256 - 1306*, [İstanbul, 1306], s. 12-13).

linde neşrinin¹² hemen ardından hazır sahifelerinin bağlanmasıyla kitap şeklinde çıkarıldı. Nâmık Kemal, daha önce Şinâsi'nin de «Dnrûb-ı Emsâl-i Osmanî»nin neşri sırasında yaptığı gibi Tasvîr-i Efkâr'ın baş makale sütûnunda «Pâyitaht» başlıklı kısmında 21 Ocak 1867 tarihli nüshasında kendi imzasını taşıyan şu üân ile eserin kitap halinde basıldığını haber verir¹³ :

«Bundan bir hayli zaman evvel devlet-i aliyyenin devr-i istilâsına dâir yazmış olduğum makale-i muhtasara muân olduğu maksadın tahallüfü münasebetiyle evrâk-ı perişan arasında güm-keşte-i nişyan olmuş idi. Muahharen Tasvîr-i Efkâr'ın tefrikasında tab.edildiği gibi bâzı tertib sehviyatının tashihüe ayrıca risâle şeklinde dahi basılmıştır.

Aczde kemal ve kemâlde acz ile ma'rifet olan Nâmık'ül-hurûf bunun ve bu yolda olan sâir âsâr-ı nâcizânesinin enzâr-ı umûmîyeye arz olunacak değeri olmadığına mu'teriftir. Me'muldür ki erbâb-ı insaf nazarmda memduh olmazsa makduh da olmaz. Zirâ ki mu'terifin hatasından bahsetmek madûmu idâm kabilinden olur».

Kemal

Bu «Devr-i İstilâ» baskısı ile, henüz yirmi yedi yaşma girdiği bir sırada ve Avrupa'ya gidişine dört ay kala N. Kemal'in kitap âlemine ilk eseri bir risâle şeklinde girer.

Onun neşrimi haber veren bu yazımda, muhtelif hazır yazı ve müsveddeleri için kullandığı «evrâk-ı perişan» sözü, ileriki senelerde basımına giriştiği kendi eserlerine aid bir kitap serisinin müstakil adı haline gelecektir.

İlk baskının etrafı desenli çerçeve ile süslü dış ön kapağında : «Devlet-i Aliyyenin Devr-i İstilâsına Dâir/Bir makedir», dış ard kapağında : «Tasvîr-i Efkâr

12 *Tasvîr-i Efkâr*, nr. 443-447, 6-24 Şa'ban 1283 ve nr. 450-451, 2-7 Ramazan 1283.

13 *Tasvîr-i Efkâr*, nr. 453, 15 Ramazan 1283 (9 Kânunisânî [1282]). Fevziye Abdullah Tansel, eserin tefrikası ve müstakilen risâle şeklinde basılması ile ilgili olarak *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde mevcut bütün bu hicrî tarihlerin milâdî karşılıklarını sırası ile yanlış olarak «13 Kânunievvel, 1865 - 13 Kânunisânî 1866», «21 Kânunisânî, 1866» olarak verdikten başka, şunları söyler : «Kemal'in, bu gazetenin başmakale sütunundaki şu cümlelerinden, eserin, 1866'da basıldığı anlaşılıyor» (*N. Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair Bilgimizi Tashih ve İkmal Eden Yeni Notlar*, Belleten, XXIV, Nisan 1960, nr. 94, s. 269, not 1).

Devr-i İstilâ'nın risâle şeklindeki bu ilk baskısının tarihi N. Sancar, *Namık Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları*, 1955, s. 72 ve Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul 1972, s. 178'de meçhul kalmış ; başka müellifler de 1288 baskısını onun ilk baskısı zannetmişler (msl. Şerif Hulûsi, *Namık Kemal'in Eserleri*, 1942, s. 349), hicrî 1289, rûmî 1288 tarihli ikinci baskıyı ilk baskı gibi göstermişlerdir (msl. H. Dizdaroğlu, *Namık Kemal*, İstanbul 1968, s. 29 : «1289 - 1873»). Öte yandan bu ikinci baskının milâdî tarihi de kimi yerde burada görüldüğü şekilde 1873 (Mustafa Nihat Özön, *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı*, İstanbul 1934, s. 452), kimi yerde 1871 / 1872 (Nejdet Sançar, *Namık Kemal'in Eserleri*, s. 72), kimi yerde de 1871 (S. Özege, *aynı eser*, s. 278) olarak verilir.

matbaasında/Tab olunmuştur/Fiatı/Altmış paradır» kayıtları yer alır. Tertibi yazma eserler gibi olan risâlenin iç ön ve arka kapak sahifeleri boş olup ilk yaprağının arka yüzünde, yâni ikinci sahifesindeki mihrâbîyesinde : «Devlet-i Aliyenin Devr-i İstîlâsına/Dâir bir makedir» ibâresi yazılıdır¹⁴.

BÂRIKA-İ ZAFER

Bir formadan ibaret olan bu küçük risâle, Nâmık Kemal'in kitap şeklinde çıkabilmiş ikinci eseri olarak Devr-i İstîlâ'yı beş sene üç ayı bulan bir zaman mesafesi ile takip eder. Avrupa'da üç buçuk seneye yakın sürmüş ve orada Hürriyet gazetesi ile, Tasvîr-i Efkâr'dakinden çok daha kuvvetli bir hamleye erişmiş bir siyasî mücâdele mâcerâsının ardından, 24 Kasım 1870'de İstanbul'a dönüşünü¹⁵ müteakıp Nâmık Kemal'in bir buçuk sene müddetle ortada görülmeyen imzasını neşir âlemine önce bu ufak kitap yeniden getirir. Neşir ilânından iki ay soma İbret gazetesinde matbuat dünyâsına tekrar doğacak olan imzâsı için, yıllarca evvel eski nesirde kudretini isbat dâvâsının mahsûlü olarak meydana gelmiş olan bu eser garip bir tesadüfle âdetâ bir uvertür teşkil eder. O zamana gelinceye kadar iki gazetede sürmüş bir yazı hayatı ile devrine kendini kabûl ettiren, siyasî bir mâcerâ ile birleşmiş bir kalem şöhreti mevkiine yükselen muharririn geçen zaman içinde kazanılmış bir fikrî merhalenin eseri yerine, ortaya eski bir çalışmasını getiren bu kitapçık da yine Osmanlı devletinin yükseliş devri mevzûu üzerinde bir tarih denemesi olarak Devr-i İstîlâ'nın çizgisini devam ettirir.

Eser Ebüzziyâ'nın Ramazan 1278 (= Mart 1862) olarak verdiği telif tarihi-

14 «Devr-i İstîlâ»nın risâle şeklinde ikinci baskısı (1872), «Evrâk-ı Perişan» serisinin ilk cüzü olarak Salâhaddin-i Eyyûbî'nin haltercemesi ile birlikte. Dış kapağında : «Tasvîr-i Efkâr Matbaasında basılmıştır / 1289», iç kapağında : «Üçüncü def'a olarak Bâbîâlî karşısında (57) numrolu matbaada basılmıştır / 1288» kaydını taşıyan bu neşrin üçüncü baskı olarak gösterilmesi, Tasvîr-i Efkâr'daki tefrika sûretile neşrinin ilk baskı kabûl edilmesinden dolayıdır. Bunu Nâmık Kemal, eserinin başına ilâve ettiği önsözde : «Şu (Devr-i İstîlâ) risâlesinin bir def'a Tasvîr-i Efkâr tefrikasında ve bir def'a da ayrıca basılmış iken tekrar tab'ına cesâretim sonradan mahv u isbat olunduğundur/Yoksa bizim gibi okuması kalîl, okumağa râğbeti ise âdetâ adîm olan bir halk içinde eser-i hakîrânemin beş senede üç def'a basılmağa liyâkatını emel edecek kadar haddimi bilmez değilim» ifâdesile açıklamaktadır. 1289'da yine kitap şeklinde yapılan 3'üncü baskısı da böyle bir düşünce ile «Dördüncü def'a olarak tab' olunmuştur» kaydını taşır. Üzerinde basıldığı matbaa yazılı olmamalda berâber bu baskı, Evrâk-ı Perişan serisinden Salâhaddin-i Eyyûbî'nin 2'nci baskısı ile Fâtih ve Selim cüzülerinin ilk baskısını yapmış olan «Beyoğlu'nda Uzunyel'da Haçopulo çarşusunda 13 numrolu Alimed Midhat matbaasının» neşrettiği takıma aiddir.

15 Bu hususta etraflı bilgi için : Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, 1972, s. 361-362.

ne göre¹⁶ yazılışından on küsür, gazetelerdeki ilk ilânlarının bir kısmının ifâdesine göre de 6-7 sene soma neşredilmiş olmaktadır. Neşir ilânlarındaki kayıtlar onun yazılış tarihini 1282-1283 hicrî yılları arasındaki bir devreye götürüyor. Ebiizziyâ'nın kaydı esas alındığında risâle, Kemal'in Şinâsi dâiresine girmezden önceki devrede; ilânlardaki kayıtlar kabul edildiğinde de Tasvîr-i Efkâr devresinde kaleme alınmış gözüküyor. Kemal, seneler soma yazdığı bir mektupta tarihini belirtmeksizin bu eserini bir gün içinde meydana getirmiş olduğunu söyler¹⁷.

1872 yılı Nisan'ının 16'sında, İbret gazetesinin neşirinden iki ay kadar önce ilk çıkan ilânı Nâmık Kemal'in bu eserinin neşrolunduğunu devrin okuyucusuna şu ifâdelerle haber verir :

«Asrımızın inşâ-perdezânı serâmedânının yegânesi Nâmık Kemal Bey'in bundan altı yedi sene mukaddem İstanbul'un fethine dâir Vassâf'a taklid yolunda ve Bârîka-i Zafer nâmında kaleme aldığı makale-i rengin-i nâdirül-emsâl bir risâle-i belâgat-karîn olmağın bu defa bir zât tarafından tab. ettirilip Kâğıdeîlar'da 114 ve 118 numrolu dükkânlarda ve Köprübaşı barakasında ve Bağçekapusu'nda ve Çemberlitaş'da tönbekeci dükkânlarüe umum kırâathânelerde ve gazete müvezzüerinde üçer guruşa satılmaktadır»¹⁸.

13 Haziran 1872'de neşir hayatına giren kendi gazetesinde ise Bârîka-i Zafer, gazetenin çıkışından 19 gün somaki nüshadan, yâni 2 Temmuz 1872 tarihinden itibaren ilân olunmağa başlar :

«Gazetemizin başmuharriri Kemal Bey'in bundan yedi sene evvel tarz-ı kadîm-i inşâda tecrübe-i kalem kabilinden olarak yazmış olduğu Bârîka-i Zafer nâm risâlesi bu kerre bir zât tarafından tab. ettirilerek âtidedeki yerlerde 3 guruşa satılmaktadır. Bâyezid'de 108 ve 114 numrolu kâğıdıcı dükkânları, Çemberlitaş'da Halil Ağa, Bağçekapusu'nda tönbekeci, Köprübaşında baraka, gazete müvezzileri»¹⁹.

Nâmık Kemal'in bu eserinin hemen birçok taklid baskıları ortaya çıkmıştır. Baskı tarihi ve yeri bulunmaksızın üzerinde : «Eser-i Nâmık Kemal/Fi 5 guruş» veya sâdece «Bârîka-i Zafer» gibi kayıtlar taşıyan veyâhud kapağında hiç bir şey yazılı olmayan neşirlerin, eserin orijinal baskısı ile alâkası yoktur. Orijinal baskısı 3 kuruş olan risâlenin, para kıymetinin değiştiği somaki devrelerde yapılması do-

16 *Bârîka-i Zafer*, İstanbul 1305, (Kitabhâne-i Ebüzziyâ, nr. 68), dış ve iç kapak. Ebüzziyâ Tevfik kitaba yazdığı 18 Ramazan 1305 (29 Mayıs 1888) tarihli kısa önsözde de, eserin o tarihten 27 sene önce kaleme alınmış olduğunu ayrıca belirtir.

17 Zeynelâbidin Reşid, *Edebiyat Kumkuması*, Halep 1326, s. 29 (29 Şa'ban 1294 - 7 Eylül 1877).

18 *Hakâyükü'l-vekâyi'*, nr. 539, 8 Safer 1289 - 4 Nisan [1288] - 16 Nisan 1872.

19 *İbret*, nr. 14, 26 Rebi'ülâhir 1289 - 20 Haziran 1288 [2 Temmuz 1872].

layısıyla bâzılarının üzerine 5 kuruş fiat konulmuş olan bu takîd baskılarının eserin ilk baskısı gibi kabûl edilmek istendiğini görüyoruz²⁰.

«Kemal'in bu eseri ilk önce Evrâk-ı Perişan dâhilinde ve basım tarihi kaydedilmeyerek Beyoğlu'nda Ahmed Midhat Matbaası'nda tab'edilmiş, somadan birçok def'a neşredilmiştir»²¹ ifâdesiyle Bârika-i Zafer'in ilk neşrinin müstakil bir eser halinde olmayıp Kemal'in Evrâk-ı Perişan adlı kitabının içinde yer almış gibi gösterilmesi ise, tamâmen yanlış ve asılsızdır. Nâmık Kemal'in münşiyâne çığırda bir iddiasım taşıyan, başka eserlerindeki ayrı bir nesir düşüncesiyle kaleme aldığı Bârika-i Zafer, Evrâk-ı Perişan'm neşirlerinden hiç birine konulmamıştır. Kemal'in 1874 yılında yazıldığı anlaşılan ve yukarki yanlış bilginin verildiği eserde yer alan bir mektubunda²² kendisine gönderilmesini istediği kitaplar arasında Bârika-i Zafer'i bir takımlık Evrâk-ı Perişan yanında ayrı bir eser olarak kaydetmesi tek başına, onun Evrâk-ı Perişan içinde basılmış olmadığını göstermeğe kâfidir.

Dış kapağında herhangi bir kayıt bulunanına rastlanmayan Bârika-i Zafer'in ilk neşri ile ikinci baskısının²³ iç kapağı üzerinde, eser ve müellif adı ile matbaa ve baskı tarihi de yazılı değildir²⁴. Kalınca ve parlak bir kâğıd üzerine yapılan ilk baskının ikinci sahifesi başında her iki yanında yıldız benzer üçerli bir desen yer alan «Bârika-i Zafer» ibâresi, 16'ncı, yâni son sahifenin alt kısmında «Sene 1289 Nâmık Kemal» kaydı bulunmaktadır. Âdi kâğıda yapılmış somaki baskılarda tertib aynı olmakla beraber, hurufat ve işâret ettiğimiz ibâreler etrafındaki şekiller farklıdır. Aynı tertipte olup iç kapağı üzerinde «Eser-i/Nâmık Kemal/Fi 5 guruş» kaydı bulunan nüshaların, ilk iki baskı ile bir alâkası yoktur.

EVİRÂK-I PERİŞAN

İbret'in neşrine kadar, gazete yazılarının dışında okuyucusuna iki küçük ri-

20 Nejdet Sançar, *Nâmık Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları*, Türk Kütüphâneçiler Derneği Bülteni, IV, 1955, nr. 2, s. 79.

21 Fevziye Abdullah Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları*, Ankara, 1967, I, 341, not 8.

22 *Aynı eser*, s. 342.

23 İlk baskının üzerinden daha bir yıl geçmeden, 1873 Mart'ında ikinci baskının ilâm çıkmağa başlar : «B â r i k a - i z a f e r / Yine edîb-i müşâriñileylün bundan sekiz sene evvel tecrübe-i kalem kabîlinden olarak Vassâf'a taklîden feth-i Kostantiniye hakkında Bârika-i Zafer nâmîle kaleme aldığı risâle geçende bir zat tarafından tab' ettirilmiş idi. Nüshası kalmadığı cihetle bu kerre yeniden tab' ettirilerek yine eski fiatı olan 3 guruşa Evrâk-ı Perişan satılan yerlerde satılmaktadır» (*Sîrac*, nr. 5, 21 Muharrem 1290 - 20 Mart-ı Celâlî ; *Hadîka*, nr. 57, Selh-i Muharrem 1290 - 28 Mart-ı Celâlî).

24 N. Sançar, *Nâmık Kemal'in Eserleri*, s. 72'de Bârika-i Zafer'in bu iki baskısının neşir tarihleri tesbit edilememiş, S. Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 1972, s. 117'de de 1873 tarihli baskıdan habersiz kalınmıştır.

sâleden başka kitap şeklinde bir eser vermemiş bulunan Nâmık Kemal, başlangıcı 1862 tarihlerine çıkan neşir hayatının onuncu yılını idrak ederken, o zamana kadar ihmal ettiği eser neşri işini bir program halinde ele alır ve «Evrâk-ı Perişan» adını verdiği bir kitap serisi içinde çeşitli yazı ve eserlerinin neşri için harekete geçer. Gayesi, tarih, politika mevzûlarındaki yazılarından başlayarak manzum ve mensur edebî eserleri ile mektuplarına ve tercümelere kadar çeşidi sahalardaki kalem faaiyetinin mahsullerini, belirli bir sura gözetmeksizin, artık kitap halinde ortaya koymaktı. Meydana getirdiği yazı ve eserlerin bir köşede kalmasına gönlünün râzı olmadığını söyleyen Kemal, serinin ilk kitabının başında şu satırlarla, giriştiği neşir projesini haber verir :

«Bu Evrâk-ı Perişan bir nevi cüzdan kabîlindedir. Tertibinde intizâma dikkat olunmadı. Derûnunda tarih ve maârif-i siyâsiye ve -manzum ve mensur- sâir yolda âsâr-ı edebîyeden bir hayli şeylerle bâzı mektublar ve tercümelere bulunacaktır»²⁵. Kemal 1872 yılı yazı sonlarında ilk adım attığı bu neşir hamlesiyle, külliyyâtını kurma yoluna gider. Onun ayrıca İbret'teki makalelerini de bir-iki ciltlik kitap halinde bu seride neşretmek istediğini yine kendisinden öğreniriz²⁶. Ne var ki, siyâset ve mücâdele hayatı, ona yazı ve eserlerini toplayacak olan bu seriden ancak üç kitabını çıkarmak imkânını verdi²⁷. Bu üç küçük kitap da, evvelki

25 *Evrâk-ı Perişan*, Birinci cüz, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1289 [= 1872], s. [3]. Müsteşrik Belin, eserin muhteviyat ve mâhiyetini : «Fragments de morale et de politique, [...] trois fascicules, contenant la biographie de Salaheddin Efioubi et de Sultan Mehemmed el-Fatih» diye ifade eder (*Bibliographie Ottomane ou notice des livres turcs imprimés à Constantinople durant les années 1288 et 1289 de l'Hégire*. Journal Asiatique, Septième série, I, 1873, s. 546).

26 Nâmık Kemal, Meclis-i Maârif'in tedkikinden geçmeksizin neşrine müsaade edilmemesi münâsebetile yazdığı makalelerin ilkinde, Evrâk-ı Perişan serisi için çok daha geniş bir program verir : «Bildğim bâzı eshâb-ı kalemlerle beraber elimizde kendi eserlerimizden oniki ve âsâr-ı eslâfdan yirmi beş cild kadar kitap var ki bunların cümlesi birkaç güne kadar tab'a verilmek mukarrer idi. Maârif Meclisi o kadar kitabı kaç günde okuyacak da red veyâ kabul edecek ?

Evrâk-ı Perişan'm bir-iki cildi de İbret'de yazdığım bazı bendlerden ibâret olacaktır. Şimdi o makâlât İbret'de basılırken istizâna muhtac olmayıp da kitap şeklinde basıldığı zaman mı teftişden geçmek ihtiyacında bulunacak ?» (*İbret*, nr. 99, 23 Zilkâ'de 1289 - 10 Kânûmsânî 1288).

27 Magosa'da sürgünken çıkan «*Nevrûz Bey'in Terceme-i Hâli*» de bu seriden sayılmıştır. O devrede basılan eserlerine, Nâmık Kemal adı açıkça konulmadığından, bu kitap tabiidir ki müellifini ifşâ edeceği için Evrâk-ı Perişan serisine aid gösterilemezdi. Böyle olmakla beraber, Nâmık Kemal Evrâk-ı Perişan'm 1884'de müstakil bir cild hâlinde neşrettiği ikinci baskısına (*Matbaa-i Osmâniye*, 1301), «*Nevrûz Bey'in Terceme-i Hâli*»ni koymamıştır. Böylece, sürgüne gitmezden önce yapılmış olan Ahmed Midhat Efendi matbaası baskısındaki ilk tertibin kadrosu muhâfaza edilmiştir. Eserin, Evrâk-ı Perişan'm bu baskısından sonra 1885 (1302)'de Ebüzziyâ Tevfik tarafından «*Terceme-i Hâl-i Emir Nevrûz*» adı ile ikinci baskısı yapılırken kapak künyesinin en başına «Evrâk-ı Perişan» diye bir kayıd konulmuştur.

iki küçük eserinin yolundan ayrılmayarak yine tarih sahası içerisinde kaldı. Bunların ötekilerden farkı, «terâcim-i ahvâl» kaydı ile vasıflandırdığı her birinde birer tarihî portre işlemesidir.

Evrâk-ı Perîşan'ın içinde Devr-i İstîlâ'nın da yer aldığı, Salâhaddin-i Eyyûbî'ye tahsis edilmiş ilk kısmı 1872 Eylül'ü ortalarında neşir âleminde gözüktü. Serinin bu ilk kitabının ortaya çıkışı İbret'in kapalı bulunduğu bir devreye rastlar. İbret, 9 Temmuz 1872 (3 Cemaziülevvel 1289) tarihli nüshasından itibaren hükümetçe dört ay müddetle tatil edilmiş bulunuyordu. 19 Eylül 1872'den başlayarak kitabın neşirini haber veren ilk ilânlar bu sebeple matbuatta başka gazetelerde yer almıştır. Nâmık Kemal 9 Ağustos 1872'de mutasarrıf tayin olunduğu²⁸, fakat gidişini mütemâdiyen geciktirdiği Gelibolu'ya 26 Eylül 1872'de, kitabının çıkışından bir hafta soma hareket eder.

19 Eylül 1872'deki ilk ilânı eserin neşirini şu şekilde duymuyordu :

«Gelibolu mutasarrıfı Kemal Beyefendi'nin âsâr-ı siyasiye ve edebiyesinden Evrâk-ı Perîşan unvanıyla neşrine ibtidâ eylediği külliyyâtın eîd-i evvelinin Devr-i İstîlâ ile Salâhaddin-i Eyyûbî'nin terceme-i hâlini hâvi olan birinci cüz'ü tab. olunarak yarım mecidiye fi ile âtideki yerlerde satılmaktadır»²⁹.

Aynı ilân, kendi gazetesinin cezâ müddetini doldurmadan afvölunarak Gelibolu'ya hareketinin 4'üncü günü yeniden çıkmağa başladığı 30 Eylül 1872 tarihli nüshasından³⁰ itibaren devamlı olarak yer aldı.

4 Kasım 1872'den itibaren de Fâtih ile Selim'in haltercemelerine aid ikinci ve üçüncü cüz'lerin basılmakta olduğu ilân edilmeğe başlanır³¹. Araya giren Şeker bayramı tatilini müteakıp çıkan 5 Aralık 1872 tarihli nüshada Fâtih'in satışa çıktığı bildirildi³². Nâmık Kemal neşri, birinci cüz'ü 77 günlük bir ara ile takip eden Fâtih'in ilânından 6 gün soma Gelibolu mutasarrıfından azledilmiş ve 20 gün soma da İstanbul'a dönmüş bulunuyordu (24 Şevvâl 1289-25 Kânunievvel 1872)³³.

28 Bu hususta Ziyad Ebüzziyâ'mn, Ebüzziyâ Tevfik'ten günümüze kadar süregelen mühim bir hatayı düzelten etraflı izahlarını bilhassa zikredelim (*Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul, Kervan Yayınları, 1973, II, 135, not 1 ve 1974, III, 417 - 466).

29 *Basîret*, nr. 730, 16 Receb 1289 - 7 Eylül 1288. Ayrıca bk. *Diyojen*, nr. 140, 12 Eylül 1288.

30 *İbret*, nr. 20, 27 Receb 1289 - 18 Eylül 1288.

31 *İbret*, nr. 45, 3 Ramazan 1289 - 23 Teşrinievvel 1288.

32 *İbret*, nr. 65, 4 Şevvâl 1289 - 23 Teşrinisâni 1288 ; ayrıca bk. *Hâdika*, nr. 18, 6 Şevvâl [1289] - 7 Kânunievvel 1289 ; *Basîret*, nr. 805, 18 Şevval 1289.

33 *Hâdika*, nr. 32, 25 Şevvâl [1289] - 26 Kânunievvel 1289 [1872].

Yeni giren 1873 yılının ikinci günü, Kemal'in İstanbul'a dönüşünden 8 gün ve Fâtih'in neşirinden ise 27 gün sonra, serinin üçüncü cüz'ü olan Selim'in çıktığı haber verilir³⁴.

Bu son kısmın çıkışı üzerinden çok geçmeden hükümetin, uzun zamanlardan beri pek riayet edilmez ve «Matbaa Nizamnâmesi»nin sonraki bir matbuat nizamnâmesi ile hükümden sâkit olmuş duruma düşen bir maddesine dayanarak «Evrâk-ı Perişan»m neşrine müdâhele etmesi, ve buna karşı şiddetli mücadeleye girişen Nâmık Kemal'in, Selim'in çıkışından üç ay sonra «Vatan -yâhud- Silistre» temsilini takiben Kıbrıs'a sürgüne gönderilmesi ile, eserlerinin külliyyâtını nreydana getirecek olan bu teşebbüs daha başında iken yarım kaldı. Nâmık Kemal, ömrünün bundan sonraki safhalarında devamlı siyasî menkûbiyeti ve devrinin değişen şartları içinde bir daha buna dönemedi.

Evrâk-ı Perişan, bir hükümet tedbirine hedef oluşu ile birdenbire bir neşir mücâdelesinin merkezi haline geliverdi. Onun etrafında, kitap neşirini zorlaştırmak isteyen hükümet baskısına karşı matbuat tarihimizin en şiddetli ilk mücâdelesini cereyan etti. Nâmık Kemal'in siyasî şahsiyeti ve yazılarının tesiri, hükümetleri artık kendisinin yalnız gazete yazılarına karşı değil, neşredeceği kitaplar için de tedbir alınacağı sevk ediyordu. Evrâk-ı Perişan'm son cüz'ünün neşirinden henüz 15-16 gün kadar bir zaman geçmişken, Mütercim Rüşdî Paşa'nın sadrâzâm, Kemal Ahmed Paşa'nın da Maârif nâzırı bulunduğu hükümet 1857 yılında tanzim edilmiş bulunan «Matbaa Nizamnâmesi»nin kitap neşirini Maârif Nezâreti'nin müsâadesine tâbi kılan, fakat hemen hemen işlemez duruma gelmiş bulunan 3'üncü maddesine dayanarak o devrin pek çok kitapları gibi Meclis-i Maârif'ten böyle bir izin alınmadan basılan Evrâk-ı Perişan'm bundan sonra çıkacak kısımlarının izinsiz bastırılmasının önlenmesi için harekete geçer. Ebüzziyâ bunu «Zamanımızda Maârif Hizmeti Bu mudur?» başlıklı bir yazı ile gazetesinde hemen efkâr-ı umûmiyeye duyuruverdi (20 Ocak 1873)³⁵. Bu haberinde belirttiğine göre Evrâk-ı Pe-

34 *İbret*, nr. 84, 2 Zilka'de 1289 - 20 Kânümevvel 1288. (Buradaki rûmî tarih yanlış, aslında 21 Kânümevvel 1288 olması gerekir. Bu hususta 37 mımrolu notta izahat verilecektir).

35 «İştittik ki Kemal Bey'in Evrâk-ı Perişan'ı ile Midhat Efendi'nin Dağarcık'mın vesâir sırasile neşrolunan te'lifatın Maârif Nezâreti'nden vuku'bulan iş'ar üzerine Şûrâ-yı Devlet'den men'ine karar verilmiş ve tab' eden matbaalar mes'ul tutulacakmış.

Garib şey ! Acaba Evrâk-ı Perişan'da muzur ne vardı ? Dağarcık mefâsitle mi doldu ?

Bize kalırsa -yalnız bize kalırsa değil herkesce de öyle olmak lâzım gelir- Evrâk-ı Perişan gibi tarz-ı ifâdesi lisan-ı Osmânî'nin isti'fadına burhan olabilecek bir kitab memleketimizde beşyüz yıldanberi meydana getirilmemiştir.

Zamanımız o zaman mıdır ki Veysi'le Nergisi'nin (mütenâhnlı mekteb hocaları gibi) birtakım istilâh-perverâne elfâz-ı galîze ile memlû kitaplarını daha doğrusu aranırca tenâfir-i elfâz mecmuaların hırz-ı can edip de Evrâk-ı Perişan gibi hakikaten zamanımızda zuhûru milletin bahtiyarhğma, lisamn kemâline delâlet eden âsârı terk edelim ?

rîşan ile Ahmed Midhat'ın Dağarcık mecmuasının serbestçe neşrinin Şûrâ-yı Devlet tarafından men'ine karar verilmişti. Evrâk-ı Perîşan'ın basılmaması hakkında Hadîka matbaasına zabtıyeden bir pusula da gönderilmişti³⁶. Hadîka'nın bu haberi üzerine üç gün soma (23 Ocak 1873) bir başmakale tahsis eden Nâmık Ke-

Şinâsi'nin dediği gibi :

Nasıl bu tâze meârifle eskiler alalım ?

Kendimizi gazeteci gazetecileri ise edeb dâhilinde herşeyi öğrenip bilmeyenlere bildirmeğe borclu tanıdığımız için sual ederiz ki :

Evrâk-ı Perîşan'da lisana, ahlâka, âdâba, hattâ âdâta mugayir bir şey vardı da annin için mi tab'ı men' olunmuş ! Hattâ matbaamıza zâbita tarafından gelen bir pusulunun bâlâsında (Evrâk-ı Perîşan gelirse tab' edilmesin) ibâresi muharrer idi. Acaba buna sebep nedir ?

Yine işittik ki sebep ruhsat iltimâsı imiş ! Ya çünkü böyledir de Acemler tarafmdan ruhsatsız basılan kitabları ne yapalım ?

Sahhaf çarşısı tönbekici dükânları... resimli Bahnâme'lerle dolu. Anlar niçin men' olunmuyor ? (Mürşid-i Mütehhilîn) nâmında akl u fikre gelmez edubsizlikleri câmi bir kitab basılmış herkesin koltuğunda geziyor niçin ses çıkarılmıyor.

Bize kalırsa meârifî zamanın üdebâsı icad eder. Yoksa hiçbir yerde üdebânım âsâr-ı fikriyesini Maârif Nezâreti men' eyleyemez. Bilakis teşvik eder. Muzır ise iş zâbitaya kalır.

Binâenaleyh her ne kadar Evrâk-ı Perîşan'ın tab'edilmemesi için tarafımıza böyle bir teklif vâki olduysa da yine bunda bir yanlışlık olmak lâzım gelir. Me'mûl edemeyiz ki Maârif Nezâreti âmmenin istifâdesini mucib olan böyle bir eser-i bi-adilî ve Dağarcık kabîlinden sâir âsâr-ı müfideyi de men'eylesin» (*Hadîka*, nr. 49, 20 Kânunîsânî-i celâlî 1289 - 20 Zilka'de [1289]).

36 Bu konuya temas eden müelliflerin (msl. Mustafa Nihat Özön, *Nâmık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul 1938, s. 233 ; Server R. İskit, *Türkiyede Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1939, s. 79) «Hadîka matbaasında basılmakta olan» veya «Ebüzziyâ'nın matbaasında basıma hazırlanan» diye bahsettikleri Evrâk-ı Perîşan'ın başımının bu pusula üzerine durdurulduğuna dâir : «Magosa'ya sürülmeden önce, İbret'te basılan makâlelerini bir-iki cilt hâlinde Evrâk-ı Perîşan adıyla neşre karar vermiş, bunlar Ebüzziyâ'nın Hadîka Matbaası'nda basıma hazırlandığı sırada, Maârif Nezâreti tarafından, basılmaması lâzım geldiği Bâb-ı Âlî'ye hatırlatılmıştır. Zabtıye Nezâreti'nden gönderilen pusula üzerine basımı durdurulmuştur» şeklindeki ifâdede de (F. A. Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları*, III, s. LIX) ötekiler gibi bir aldanma vardır. Meseleye dâir yazdıklarında ne Nâmık Kemal, ne de Ebüzziyâ Evrâk-ı Perîşan'ın basılmakta iken durdurulduğundan söz eder. Ebüzziyâ, kendi matbaasına zabtıyenin getirdiği pusulada Evrâk-ı Perîşan'ın geldiği takdirde basılmamasının yazılı olduğunu belirttiği gibi, N. Kemal de başka müelliflerinki ile berâber neşrini yapmak istediği kendi eserleri için : «bunların cümlesi birkaç güne kadar tab'a verilmek mukarrer idi» (*İbret*, nr. 99, 23 Ocak 1873) der ki, bu ifâdeler Evrâk-ı Perîşan'ın, sonraki kısımlarının henüz baskısına geçilmemiş olduğunu gösterir. N. Kemal, bundan ongun sonra neşrettiği «Umûma İlân» başlıklı fıkrada daha farklı bir ifâdede bulunarak, önceden basılmış bâzı yazılarını yeniden basılmak üzere matbaaya vermiş olduğundan bahseder : «Evvelden basılmış şeyleri tekrar tab'olunmak için matbaaya

mal neşredilecek kitapların Meclis-i Maârif'in kontrol ve iznine tâbi tutulmak istenmesi meselesi karşısında ilk tenkidlerini belirtti³⁷. Bunda, yıllardan beri kimse-nin hatırına gelmeyen «Matbaa Nizamnâmesi»ne birdenbire mürâcaat olunmak-taki garâbete işâret ediyordu. Ertesi günü «İfâde-i Mahsûsa» adlı baş makalesin-de, ilk makalesinin uyandırdığı aksülâmelâlerden bahisle, meseleyi yeniden ele al-

vermiş idim. Aldığını habere göre kirab ve risâle vesâire hakkında zulmü eden memnû'iyet-i âhîreye nazaran bunların bilâ - ruhsat tab'ına matbaaca cesâret olunamayarak Maârif Nezâret-i celîlesine bugün mürâcaat olunacak imiş. Matbaa nizamnâmesi denilen şeyin derece-i şiddetini ve Meclis-i Maârif'in neşriyat hakkında olan fikr ü niyetini bu mürâcaatın hâsıl edeceği neticeden anlarız» (*İbret*, nr. 106, 4 Zilhicce 1289 - 2 Şubat 1873). Acaba bunlar basılmış cüzüleri değilse, «Evrâk-ı Perîşan'ın bir-iki cildi de İbret'te yazdığım bend-lerden ibâret olacaktı» dediği gazete makaleleri mi idi? İleriki izahlarımızda görüleceği üzere Ebüzziyâ Tevfik'in matbaasında yalnız ilk cüzün baskısı yapılmış, sonraki iki cüzün baskıları ile ilk cüzün ikinci basımı Ahmed Midhat'm matbaasında ortaya konmuştu. Bu durumda, diğer matbaalar ve bilhassa eserin takımını basmış olan Ahmed Midhat'm matbaasından önce, eser geldiği takdirde basılmaması yolundaki tenbihin Ebüzziyâ'ya yapılmış olması, onun orada basılacağına dâir bir haber veyâhud bir tahmine mi dayanıyordu, bilmiyoruz. Bildiğimiz husus, onun Evrâk-ı Perîşan'ın 4 ve 5'inci cüzülerinin «derdest-i tab'» olduğu hakkında sürgüne gidene kadar «Hadîka» ve «Sîrac» gazetelerinde devamlı ilânda bulunmasıdır.

37 *İbret*, nr. 99, 23 Zilkâ'de 1289 - 10 Kânunsânî 1288. İbret gazetesinin 1289 yılı Şevvâl'ini 30 yerine 29 gün itibar etmesi yüzünden bu hicrî yılın Zilkâ'de ve Zilhicce aylarına aid nüshalarındaki rûmî tarihler ile gün adları, devrin resmî kayıtları ve gazetelerindekinden farklı ve hep bir gün öncesine çıkmıştır. Bundan tuhaf bir durum doğmakta, Cuma ve Pazar günleri neşrolunmayan İbret, öteki gazetelerin Perşembe ve Cumartesi kabul ettiği günleri Cuma ve Pazar sayarak o günlerde tatilde görünmektedir. Devrin resmî kayıtlarından ve öbür gazetelerden bu ısrarlı ayrılıştâ 38 gün sürüp giden bir yanlıştan ziyâde, belki de Nâmık Kemal'in ilm-i nücûm ile uğraştığını bildiğimiz babası ve aynı zamanda vakitler ile hicrî-milâdî yılların hesaplanmasına dâir «Takvim-i Kebîr» adlı eserin müellifi olan Mustafa Âsım Bey'den gelme bir tesir vardır.

Bugüne kadar bu noktanın farkına varılmadığından, milâdî karşılıkların bulunmasında kolaylık sağlaması dolayısıyla -aslında bu bir gün geri- rûmî tarihlerden hareket edilerek İbret'in Zilkâ'de ve Zilhicce nüshalarındaki yazılar, bu arada bilhassa Evrâk-ı Perîşan meselesine aid olanlar devrin takvimine aykırı düşen yanlış milâdî tarihlerle gösterilmiş-rerdir. Mustafa Nihat Özön (*Nâmık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul 1938, s. 238, 256, 259); Server R. İskit (*Türkiyede Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1939, s. 80) ve Fevziye Abdullah Tansel (*Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları*, Ankara 1973, III, s. LIX)'de 22 Ocak 1873, 28 Ocak 1873, 6 Şubat 1873 olarak verilen tarihlerin sırasile 23 ve 29 Ocak 1873, 7 Şubat 1873 sûretinde düzeltilmeleri gerekir. Bu dizi içinde yalnız 100 numaralı nüshanın milâdî karşılığı (12 Kânunsânî 1288 = 24 Ocak 1873) doğru olarak belirtilmiştir ki, bu da aslında gazetenin 100 - 102. sayıları arasında rûmî tarihlerdeki gün rakamlarının 12, 14, 16 Kânunsânî 1288 şeklinde tesâdüfen doğru çıkmasından ileri gelmektedir. Nitekim gazete, 103'üncü sayısında esâsında doğru olan bu kaydı yine

dı³⁸. Burada «Matbaa Nizamnâmesi»nin mer'î sayılıp sayılmayacağını gözden geçirirken Kemal, eserlerini Maârif Nezâreti'nin kontroluna vermeyeceğini bildirir ve bunun sebeplerini izah eder³⁹. Neşrolunacağı aym yazıda haber verilip müteakip nüshalarda da üst üste ilân olunarak⁴⁰ beş gün soma, imzâsı ve «Müellifler Neden Me'yus Olacak» başlığı ile çıkan yazı bu meselenin çok etraflı bir hukukî tahlilini getirir⁴¹. Bütün gazeteyi kaplayan ve «Matbaa Nizamnâmesi»ni madde madde tahlil eden bu yazıda, «Matbaa Nizamnâmesi»nin izinsiz kitap neşrinin yasaklanması hakkında hükümet kararının dayandığı 3'üncü maddesinin, bu mev-

kendi kabul ettiği sıraya uydurmak üzere düzelterek, 102'nci nüshadaki 16 Kânunısânî 1288 tarihini mükerreren koyar ve başlangıçtaki yanlış silsileyi devam ettirir. Bu yanlış, İbret'in, bir aylık kapanma cezasına uğradığı, «25 Kânunısânî 1288» tarihini taşıyan 110'ncü sayıma kadar sürmüştür. (Meseleyi belirttiğimiz ve doğru milâdî karşılıklarını gösterdiğimizden, bu bir gün geri olan rûmî tarihleri «İbret» ile ilgili notlarda ayrıca düzeltmeyip gazetede çıktığı gibi bıraktık).

38 *İbret*, nr. 100, 24 Zilka'de 1289 - 12 Kânunısânî 1288 [24 Ocak 1873].

39 «Biz yazdığımız şeyleri Maârif Nezâret-i celîlesine göstermekten acz beyan ediyoruz. Çünkü evvelâ verdiğimiz kitabı ne zaman alacağımızı bilemeyiz. Sâniyen, yazdığımız şey ne kadar fena olur ise olsun, lâkin kimse tashih etmesin. Halk beğenir ise beğenir, beğenmezse yüzümüze çarpar. Eğer neşredeceğimiz âsârda devlet bir mahzur' görürse sattırmamak dâimâ elindedir. Bir müellife de senelerce çalışarak ve avuçlarla para sarfederek meydana getirdiği eserini ibtal etmekten büyük cezâ olamaz diyoruz».

«Maârifte Hizmet Bu mudur?» adlı yazısı ile mücadelenin ilk kapısını açan Ebüzziyâ Tevfîk, bir müddet bahsin dışında kaldıktan sonra Kemal'in bu baş makalesini takiben münâkaşaya üstüste iki yazı ile katılır. : *Hadîka*, nr. 53, 25 Kânunısânî-i celâlî 1289 - 25 Zilka'de [1289] ; nr. 54, 27 Kânunısânî-i celâlî 1289 - 27 Zilka'de [1289].

40 «İhtar - İzinsiz kitab neşri hakkında bu numroya dercini va'deylediğimiz mülahazayı gazetede yer kalmadığı için bilmecbûriye gelecek nüshaya ta'lik eyledik» (*İbret*, nr. 101, 26 Zilka'de 1289 - 14 Kânunısânî 1288) ; «İhtar - İzinsiz kitab neşri hakkında bu gün için va'dettiğimiz mülahazanın yarınki çıkacak gazetemizle dere ü işâ'e kılınacağı beyan ederiz» (*İbret*, nr. 102, 28 Zilka'de 1289 - 16 Kânunısânî 1288).

41 *İbret*, nr. 103, 29 Zilka'de 1289 - 16 Kânunısânî 1288 [29 Ocak 1873]. Uyandırdığı büyük akis ve alâka neticesi, bu üç yazının çıktığı İbret nüshaları tükendiğinden, tashihli bir sûrette ayrıca kitap hâlinde neşrolunacağı duyurulur : «İ'lân-ı mahsus : Kitap tab'ı hakkında İbret'in neşrelediği üç makaleyi şâmil olan nüshalar kâmilten satılmış ve bu nüshalar aranmakta bulunmuş olduğundan işbu üç makalenin tertib sehviyâtmm tashihile berâber risâle tarzında olarak tab'ı mukarrerdir» (*İbret*, nr. 105, 2 Zilhicce 1289 - 18 Kânunısânî 1288).

Bu ve 100 numaralı nüshadaki makale ile ilgili olarak F. A. Tansel'in : «*İfâde-i Merâm* adlı ve başlıksız yazılarında, kitap basımı hakkındaki *karar-nâme*'nin maddelerini tenkid ettiğini görüyoruz (İbret, nu. 100 ve 103, 24 ve 28 Ocak, 1873)» şeklindeki ifâdesi (*Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, III, s. LIX) yanlıştır. İbret'in bu sayılarında, işâret edilen yazılar, ne «İfâde-i Merâm» adlı, ne de başlıksızdır. Nr. 100'deki yazının başlığı «*İfâde-i Mahsus*» olup 103 numaradaki geniş makale ise «*Müellifler Neden Me'yus Olacak*» adını taşır. Öte yandan, maddeleri tenkid olunan da bir «*karar-nâme*» değil, hükümleri hükümetçe tatbik sahasına konmak istenen 29 Cemâziyülâhîr 1273 tarihli «Matbaa Nizamnâmesi»dir.

zûda daha sonraki karar ve nizamnâmeler muvâcehesinde hükümden sâkıt olduğu izah olunmaktadır. 20 Cemaziülâhir 1273 tarihli «Matbaa Nizamnâmesi»nin her türlü kitap ve risâlenin Meclis-i Maârif'in tedkikinden geçip neticede sadâretin müsâedesini alınmadan basılamayacağına dâir 3'üncü maddesinin, 7 Receb 1273 tarihli «Kitab Tabı Hakkında Nizamnâme»nin, herkesin istediği kitabı bastırabileceğini belirten 1'inci maddesiyle lağvolunduğu, ayrıca 2 Şaban 1281 tarihli «Matbuat Nizamnâmesi» önünde «Matbaa Nizamnâmesi»nin sâdece 3'üncü maddesi ile değil, bütünü ile «mensûh» bir hâle geldiği, bu tahlilin temel düşüncelerindendir⁴². Bunu takib eden günlerde Evrâk-ı Perîşan'ın neşrinin durdurulması haberi üzerine gönderilmiş bâzı yazılar gazetede yer alır⁴³. Kemal, «Umûma İlân» başlıklı bir fıkrada, evvelden basılmış yazılarını tekrar basılmak için matbaaya verdiği, fakat matbaacıların bunu basmağa cesaret edemediklerini, o gün Meclis-i Maârif'e mürâcaat edileceğini ve Meclis-i Maârif'in niyetinin bundan alınacak neticeden anlaşılacağını ifâde eder⁴⁴.

Gazetesinde bundan dört gün soma Meclis-i Maârif'in tedkikinden geçirilmesi kararının ne derece tatbik kabiliyeti olabileceği hakkında bir başmakale çıkarken⁴⁵, Ebüzziyâ Tefvîk, kendisinin de «Matbaa Nizamnâmesi»nin 3 üncü maddesini kitap tabı hakkındaki nizamnâmenin 1'inci maddesi ile ilgâ olunmuş addettiğini söyleyerek izin almadan «Cüzdan»ı çıkaracağını pervâsızca ilân eder (6 Şubat 1873)⁴⁶ ve aynı gün onu neşreder⁴⁷. Ebüzziyâ, kendi gazetesi Hadîka'nın ta-

42 Buradaki düşünceleri Kemal, bu mücâdele serisinin son yazısı olan «İfâde-i Merâm»da (*İbret*, nr. 111) tekrar, fakat çok daha toplu bir şekilde ifâde eder.

43 Fâik, *İmtihan*, *İbret*, nr. 104, 1 Zilhicce 1289 - 17 Kânûmsânî 1288 ; *El-Hakku Ya'lu ve la Yu'la Aleyhi*, *İbret*, nr. 105, 2 Zilhicce 1289 - 18 Kânûmsânî 1288.

44 *İbret*, nr. 106, 4 Zilhicce 1289 - 20 Kânûmsânî 1288 [2 Şubat 1873]. (*İbret*'in bu nüshasından 110 numaralı nüshasına kadar hicrî tarihler, 105'inci sayıdaki 3 Zilhicce 1289 tarihinin bu nüshaya da mükerreren konulması sonucu, yanlış olarak bir gün öncesi ile gösterilmiştir. 106 - 110 sayılı nüshalar arasında 3 Zilhicce 1289 - 8 Zilhicce 1289 şeklinde devam eden bu yanlış, burada düzelterek yerlerine doğru tarihleri kaydediyoruz).

45 Fâik, *İbret*, nr. 109, 8 Zilhicce 1289 - 24 Kânûmsânî 1288 [6 Şubat 1873].

46 «İlân-ı mahsus - Matbaa nizamnâmesinin üçüncü bendini kitap tabı hakkında olan nizamnâmenin birinci bendiyle mülgâ bilenlerden, yani kalemini dilenci değneği etmek istemeyenlerden bulunduğum cihetle Hadîka'da va'dettiğim Cüzdan'ı yarım ilân ediyorum. Maârif Nezâret-i celîlesi bu risâlemi (ki en nâfi' âsârî câmi'dir) muzır görürse zabtetsin. Kanun mugâyir görürse kanunen terettüb edecek cezâyı icrâ eylesin. Ben de vaktile *İbret*'e hizmet edenlerden olduğum için bu ilânın - sahîhen kadriini bildiğim- *İbret*'de neşirini niyaz ederim. Hadîka muharriri Tefvîk» (*İbret*, nr. 109, 8 Zilhicce 1289 - 24 Kânûmsânî 1288).

47 Cüzdan'ı, bu ilân *İbret*'te basıldığı gün neşretmiş olduğunu belirten Ebüzziyâ Tefvîk şu bilgiyi verir : «Bu sırada bizim «Cüzdan» dahi basılıp neşrolunacak şekli iktisâb etmiş olduğundan 109 numrolu ve 7 Zilhicce tarihli «*İbret*»te şu ilânı neşrettirmiştim [...] Cüzdan'ı bu ilânı gazeteye verdiğim gün mevki'-i intişâra koymuş idim. Tez elden

til cezasına uğrayacağı son nüshasında bir hafta önceki (29 Ocak 1873) üândan başka⁴⁸, «Cüzdan» da da Evrâk-ı Perîşan'ın «dördüncü cüz'ü dahi derdest-i tab'dır» diye meydan okurcasına haber veriyordu⁴⁹. Nihâyet Kemal, ertesi günü (7 Şubat 1873) meseleyi yeniden ele alarak izinsiz kitap neşri hakkında 103 numaralı nüshada çıkan yazıdan dolayı İbret'in ilgâsı ile kendisinin te'dibinin Meclis-i Maârif'ce istendiğine dâir bâzı sözlerin ortada dolaşmakta olduğunu belirttikten soma Meclis-i Maârif'i hukukî bir davranışa davet, ve hak ve adâlete uygun bir netice alıncaya kadar bu meselenin peşini bırakmayacağım ifâde etmekte idi⁵⁰. Nâmık Kemal o gün son söz olarak «merci-i küll» olan resmî makama, yâni sadrâzâma mürâcaat ettiğini yazıma üâve etmişti. Nitekim, Nâmık Kemal'in sadrâzâma [= Mütercim Rüşdî Paşa] Evrâk-ı Perîşan'ın men'ini şikâyet eden bir mektubu bâzı parçalarile eldedir⁵¹.

Evrâk-ı Perîşan'ın etrafında izinsiz kitap neşri meselesi üzerindeki bu 15 gün süren kesif ve ısrarlı mücâdelenin sonu, bu son makalenin çıktığı günden itibaren İbret'in bir ay müddetle kapatılma cezâsına uğraması oldu. Hadîka da İbret'ten 9 gün evvel 2 ay için kapatılmış bulunuyordu. Bu sırada sadâret mevkiinde değişiklik vukû bularak, Mütercim Rüşdî Paşa azl ile, yerine Ahmed Es'ad Paşa sadrâzam olur (17 Zilhicce 1289 = 15 Şubat 1873).

Nâmık Kemal, ceza müddetini dolduran İbret'in ilk çıkan nüshasında «İfâde-i Merâm» adlı makalesi ile⁵² yine bu mevzua döndü (8 Mart 1873). Meselenin hukuk bakımından Şûrâ-yı Devlet'ce tedkikini teklif etti. Burada, İbret'in tatil olunmasının Bâbîâlf'de komisyon teşkil edilerek yeni bir Matbuat Nizamnâmesi'nin hazırlanmasına yol açtığını bildiren N. Kemal, bundan soma gazetesi kapatılana kadar bir bekleyiş durumu içinde görünür. Bu mevzûda bir yazı yazmamasına mukabil, gazetede sadece matbaa ve matbuat nizamnâmelerinin hazırlığı ile

beş altı yüz nüshası satıldığı gibi o tarihte Bahçekapısı'ndaki Tönbekici Hasan Hüseyin ile Çenberlitaş'da Tönbekici Halil Ağa ve Köprübaşı'ndaki gazete köşkü bu misillü âsâr-ı mevkûte ve ceyyidenin üç merkez-i mühimm-i intişârı ve hele bu iki İranlı zât, erbâb-ı kalemin ma'nen ve maddeten medâr-ı istinâdı olduklarından hükümetce men'ine teşebbüs edildiği halde elde bulunmak için birkaç yüz tane de ayrıca satın almışlar idi. Binâenaleyh 1500 aded basılmış olan «Cüzdan»dan matba'ada 600 nüsha kaldı. Ve ertesi günü de onları neşrettiğimizden hükümet, fakat 200 kadarını müsâdere eyledi. / Bu hâle göre Maârif Nezâreti'nin ilk sadme-i mâni'asına uğrayan bizim «Cüzdan» olmuştur» (*Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yeni Tasvîr-i Efkâr, nr. 322 - 326, 21 - 24 Nisan 1910).

48 *Hadîka*, nr. 56, 29 Zilka'de [1289] - 29 Kânunısânî-i celâli 1289.

49 *Cüzdan*, nr. 1, [8 Zilhicce] 1289 - [24 Kânunısânî 1288].

50 *İbret*, nr. 110, 9 Zilhicce 1289 - 25 Kânunısânî 1288 [7 Şubat 1873].

51 Midhat Cemal Kuntay, *Nâmık Kemal*, İstanbul 1949, II, 2. kısım, s. 143-144 ; klišesi : s. 145-146.

52 *İbret*, nr. 111, 9 Muharrem 1290 - 24 Şubat 1288.

ilgili haberler çıkar. Öte yandan Ebüzziyâ Tevfik ise, neşre başladığı yeni gazetesinde meseleyi eşelemekten geri kalmadığı gibi (19 Mart 1873)⁵³, Evrâk-ı Perîşan'ın «dördüncü ve beşinci cüz'ü dahi derdest-i tab'dır» diye bir ilânı gazetenin 15 Mart 1873 tarihli ilk nüshasından, Vatan-yâhud-Silistre temsilleri meselesi sırasında tevkiflerinden bir gün öncesine kadar (5 Nisan 1873) ısrarlı bir şekilde basar⁵⁴.

Bütün bu mücâdelede Nâmık Kemal, «Matbaa Nizamnâmesi»nin sonraki nizamnâmeler karşısında hukûken hükümünü kaybetmiş maddesinin ihyâya çalışılarak, basılacak eserler izne tâbi tutulmak suretiyle memlekette kitap neşri güçleştirilir ve Sürûfî hezeliyâtı, Hûbannâme, Zenannâme gibi ahlâk bozucu kitapların neşrine ise hiç dokunulmazken, içinde İslâm büyüklerinden üç şahsiyetin haltercemesi ile Osmanlı Devletinin yayılma devresi konusundan başka bir şey bulunmayan Evrâk-ı Perîşan'ın basılmasının men olunmasındaki garâbete dikkati çekmek ister.

Nâmık Kemal, eserlerinin basılmasına izin almak için Maarif Nezâreti'ne mürâcaat etmeyişi artık hukûken hükümden düşmüş bir nizamnâmenin ihyâsına yardımcı olmamak isteğiyle izah eder. Bunu, sadrâzama [Mütercim Rüşdî Paşa] yazdığı mektup ile aynı meseledeki yazılarının sonuncusu olan iki makalede açıkça belirtmektedir.

Evrâk-ı Perîşan'ın sonraki kısımlarının Meclis-i Maârif'in müsâedesinden basılmasını önlemek için zabtıyeler, polis müfettişleri matbaa matbaa dolaş-

Y i n e M a â r i f

53 «Maârif Nezâreti tarafından hükümü mülgâ bir nizamnâmeye istinâden izinsiz kitab neşri hakkında iltizam olunan usûlün ne kadar haksız, ne derece terakkî-şiken, ne merteye intişâr-ı maârife mâni⁶ olduğuna dair iktizâ eden sözlerin cümlesi birkaç gazetede tafsilâtile furû'âtile berâber söylenmiş idi. Te'sir etmedi. Yine de etmeyecek gibi görünüyor.

Ma'mafih biz de lüzum görüldükçe bu babda tecdid-i mübâheseden geri durmaya çağız. Hadîka'nın salnâmesi için bizzarûre nezâret-i müşârünileyhaya mürâcaat ederek ruhsat istemiş idik. Me'zûniyet-i lâzimeyi yarım saatte verdiler.

Te'aşşuk-ı Tal'at ü Fıtnat'm müellifi bu kitabın cüz-i hâmiysiyle eczâ-yı sâiresi için bundan yirmibeş gün evvel Maârif Nezâreti'nden ruhsat istemiş hâlâ alamıyor !

Bu müsâvatsızlık neşr-i maârifce lüzûmu kadar himmet ve hüsn-i niyete delâlet edemediği gibi yalnız makam-ı i'tirazda kâim olan ashâb-ı kalemin intişâr-ı âsârını teshil ile maârife dair bir şey söylemeyen zevâtın yazdıkları şeyleri aylarca sürüncemeye düşürmek matbuatca Maârif Nezâreti'ni pek de memnun edemeyecek bir mesleğin revac ve ta'mine hizmetten başka bir netice vermez zannederiz», (*Sirac*, nr. 4, 20 Muharrem 1290 - 19 Mart-ı celâli).

54 *Sirac*, nr. 1, 16 Muharrem 1290 - 15 Mart-ı celâli - nr. 16, 7 Safer 1290- 5 Nisan [1873]. Arada Ebüzziyâ aynı ilânı, tatil cezası biterek yeniden çıkan öbür gazetesinin ilk nüshasına da -çocuklara mahsus bir nüsha olarak takib eden 58 numaralı nüshadan sonra tevkif edildiği için bunun devamı gelmemiştir- koymayı ihmal etmez : *Hadîka*, nr 57, Selh-i Muharrem 1290 - 28 Mart-ı celâli.

mişlar, onlardan eseri basmayacaklarına dair sened almışlardır. Nâmık Kemal sadrâzama mektubunda der ki :

«Kitab neşri gibi memleketin saâdet ü selâmet ve terakki ve medeniyetçe en ciddî ve en mühim olan bir işinde tertib olunmak istenilen müdhikede çâkerlerinin dahi oyunculuk etmekhğim hiçbir vakit rızâ-yı âlî-i hıdv-i ehamîlerine tevâfuk etmeyeceğinden emînîm. Evrâk-ı Perîşan, uğrunda ecdâdımdan birçok şehid bulunan ve nefsimce dahi en küçük menfaati için fedâ-yı nefsetmekten hiçbir vakit ihtiraz etmeyeceğim nezd-i merâhim-vefd-i dâver-i ehamîlerinde isbattan müstagni olan devletimin devr-i istilâsı ile e-âzım-ı islâmdan üç zâtın terceme-i hâlini hâvi olduğu halde, Rum kitablarından şenî tutularak, pusulalarla, müfettişlerle matbaa matbaa dolaşılarak mükerreren ve mahsûsan men'edilmek yalnız kulunuzun değil, Saltanat-ı Seniyyenin dahi nâmusuna tevâfuk etmez sanırım»⁵⁵.

Sadârete mürâcaat ettiği gün çıkan makalesi de, sadrâzama yazdıklarının hemen hemen aynen, fakat daha sâde bir şekilde ifâdesidir :

«Mülgâ bir nizâmı ihyâ etmek için⁵⁶ -devlet-i ahyyenin devr-i istilâsını ve e-âzım-ı islâmdan üç zâtm terceme-i hâlini hâvi olan- Evrâk-ı Perîşan'ın ve sâir birtakım âsâr-ı müfidenin intişârına mümâna'at eyleyen ve bu mümâna'at hükm-i nizâma mutâbık değildir denildiği için halk içinde oldukça edîb sayılmış bir adamın te'dibini ve irâde-i mahsûsa-i cenâb-ı pâdişâhî ile çıkmış bir gazetenin ilgâsını isteyecek kadar şiddet gösteren Meclis-i Maârif'e ma'lûm olmak gerektir ki hükümet-i seniyye matbuat hakkmda da bir nizamnâme yapmıştır. O nizamnâme hükmünce muhâkemesiz ne bir muharrir te'dib olunabilir, ne bir gazeteyi kapatmak câiz olur.

Meclis-i Maârif kitab bastırmamakta mülgâ bir nizâmın hükmünü ihyâya çalışıp dururken gazete kapattırmakta mevcut bir nizâmın hükümden iskat olunmasını mı isteyecek!

Meclis-i Maârif yazdığımız makâlâtta kendi hakkmda zemm ü kadh görmüş ise matbuat nizamnâmesi de ortada duruyor, mahkemelerin kapısı da açıktır. Mec-

55 Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal*, II, 2 kısım, s. 143-144 ve 145-146 «klişe». Nâmık Kemal'in sadrâzama 7 Şubat 1873 tarihinde verdiği anlaşılan bu mektubu F.A. Tansel'in, onun bütün mektuplarını bir araya getirmek gayesini güden eserinde yer bula-mamıştır.

56 Bu meseleye dair makalelerin en sonuncusunda da der ki : «Saltanat-ı seniyyede bugün bir Şûrâ-yı Devlet var. Anın vezâifinden biri de kanunun istihrâc-ı mânâsmda zuhur edebilecek müşkilâtı halletmektir. Irâde buyurulursa da'vamız bir kerre de oraya havâle olunsun. Eğer haksız çıkarsak cezâ mı lâzım gelir ? Tarziye mi lâzım gelir? İstizansız bir satır yazı yazmamak ve belki bir kelime söylememek mi icab eyler ? Hükm-i nizam her neyi iktizâ ederse icrâsına hazırız.

Çünkü i'fânından bir ay geçmeksizin lağv olunmuş öyle terakkî-şiken bir nizâmın yoktan var olmasına hizmet elimizden gelmez» (*İfâde-i Merâm*, İbret, nr. 111, 9 Muharrem 1290 - 24 Şubat 1288).

lis-i Maârif bu babda her neye teşebbüs ederse bizim hakkımızda neticesi bir mef-haret-i azîmeyi mûcib olur. Hükûmet-i seniyye —adâletinden me'mul olduğu üzere— bizim hakkımızı teslim buyurursa memlekette yazılan âsârı teftiş altından kurtarmış oluruz. Bize cezâ ederse —kıyamet kopmaz ya— vatan için bir de hap-pis olalım.

Mes'eledede bu kadar feryâdım ihyâ olunmak istenilen mülgâ nizâmı vatanın saâdet ü selâmet u ikbâl ü istiklâlince mühlik gördüğümündür. Yoksa men-fa'at-i zâtîyem için olmadığına efkâr-ı umûmiye itimad eder zannederim. Eğer menfa'at-i zâtîyemi arayanlardan olsaydım o menfa'atî kitab yazmakla aramağa muhtac olmazdım.

Hükûmet-i seniyye adâlet ve hakkaniyetin mukteziyâtını meydana çıkarınca-ya kadar bu mes'eleden fârig olmayacağımdır. Hattâ bugün merci-i kül olan ma-kam-ı resmîye dahi mürâcaat eyledim»⁵⁷.

Meselenin Ahmed Midhat'a aid yönüne gelince, Evrâk-ı Perîşan'ın üç cüzü-nü basmış olan Midhat Efendi de hâdisenin başında Zabtıye'ye dâvet edilerek, ruhsatsız neşriyâtın men'ine dâir Maârif Nezâreti'nin emri kendisine tebliğ edil-miştir. O da bunun üzerine Maârif'e mürâcaatla ruhsat aldığından, Evrâk-ı Pe-rişan yamsıra neşrinin önlendiği söylenen Dağarcık'ı, Nâmık Kemal ve arkadaş-ları ile birlikte sürgüne gönderilinceye kadar çıkarmakta devam etmiştir. Ahmed Midhat, Dağarcık'a dâir ortada dolaşan söylentiler dolayısıyla okuyucularını aydın-latmak üzere, 1873 Ocak'ın ilk haftası sonunda neşrolunan dördüncü sayısını takib eden nüshanın kapağında «Teşekkür» başlığı ile bir açıklama yapmak ihti-yâcını duymuştu. Bunda der ki :

«En evvel teşekkür edeceğim şey kâriin-i kirâm indinde Dağarcık'ın umdu-ğundan ziyâde mazhar-ı rağbet olması kazıyyesi olup bundan soma ikinci de-recede teşekkürle lüzum gördüğüm şey Dağarcık'ın hükümet tarafından dördün-cü numrosunda iken men' edilmiş olduğu halde işbu beşinci numrosunu çıkarma-ğa muvaffak olduğum gibi bundan böyle mütevâliyen ihrâcını dahi te'min edebil-miş olmağım kazıyyesidir.

Bâbîâlî'den sûret-i maşûsada tezkire-i sâmiye şeref-tastîrile polise çağırıl-makğım üzerine dostlar ma'azallahu Te'âlâ Dağarcık'ın bir töhmetle itham ve mahkûm edileceğini bihstihrac te'essüf etmişler ve bu sûretle dahi ibrâz-ı meâsir-i hüsn-i teveccüh buyurmuşlar idi. Ancak elminnetü lillah Dağarcık'ın ruhsatsız ola-rak neşredilmekte bulunmasından ma'adâ hiçbir kusûru tebeyyün etmemiş ve hal-buki bu kusur doğrudan doğruya tarafıma âid olmayıp bu bâbda mevzû olan ni-zâmın onaltı senedenberi mer'û'l-icrâ tutulamasından neş'et eylemiş olmağla bu kerre nizâm-ı mezkûrun hükmü tecdid edilmek istenilmesi üzerine Maârif Ne-

zâret-i celîlesine bilmüraca-a aslâ vakit kaybedilmeksizin günü gününe ruhsat ih-san buyurulmuştur»⁵⁸.

Midhat Efendi, dört sene kadar soma neşrettiği, sürgünlüğü ile ilgili hâtıralarında bu konuda daha taferruatlı bilgi verir. Yalnız burada, mecmuasındaki yazıların esâsen ruhsatlı olduğuna dâir ifâdesi önceki sözlerini pek tutmaz :

«Bir gün Zabtıye Nezâret-i celîlesi tarafından bir tezkire aldım. Bir çarşamba günü için beni Zabtıye müdüriyetine davetten ibaret idi. Müddet-i ömrümde öyle zabtıyeye zâbitaya filân çağırılmış adam olmadığım için bu davet beni bayağı düşündürdü. Düşündüm taşındım. Öyle zabtıyeye teallûk edecek bence hiçbir şey olmadığında karar kıldım. Hattâ borcum bile yok idi ki bundan dolayı zabtıyeye davet olunabilmek muhtemel olsun.

Her ne hal ise emr-i hükümete kemâlile itâat lâzime-i zimmet-i mutâvâat ve tâbiyyet olduğundan mezkûr çarşamba günü Bâb-ı Zâbtıye'ye gittim. Zâbita müdürü olan zât elime bir tezkire-i sâmiye verdi. Okudum. Me'âli bâzı kimselerin Maârif Nezâret-i celîlesinden ruhsatsız olarak kütüb-i muzırta tab' ettikleri ve bunların men'i Nezâret-i celîle-i müşâriinileyhâ tarafından iş'âr olunduğu beyânile men'i için zabtıyeye emir itâsından ibâret imiş.

Halbuki ben öyle kütüb-i muzırta yazacak adamlardan olmadığım gibi Maârif Nezâret-i celîlesinin ruhsatı olmadığı halde bir harf bile tab'u neş etmemiş olduğumdan burasını zâbita müdürüne arzyledim. Ve "Sizin beni davet etmeniz mutlaka Hoca İshak Efendi hazretlerinin tekfiri meselesinden neş'et etmiş olacaktır. Fakat onda bir sehv oldu. Zîrâ o bahisleri dahi Maârif Nezâret-i celîlesine bit-takdîm ruhsatım aldıktan soma basmış idim. Kütüb-i muzırta ruhsatsız tab' edenler var ise onları başka yerde aramalısınız. Bizi onlara kıyas etmemeli" dedim ve hemen o gün elde bulunan ruhsatnâmeleri matba'adan celb ü irâ'e ederek bu bâbda bilvücûh berâ'et-i zimmetimizi isbatla işimde devam için ruhsat aldım. Bu keyfiyeti Dağarcık nüshalarından birisinin kabına dahi yazdım. Zîrâ gerek Dağarcık'ın ve gerek müellefât-ı sâirenin men'i hakkında kâriyerim meyâmında bir söz çıkmış olmasile bundan dolayı kendilerine te'minat vermeğe mecbur oldum»⁵⁹.

Şu noktayı hemen belirtelim ki Ahmed Midhat, daha bu mesele ortaya çıkmadan önce ilk sayısından başlayarak mecmuasının kapağında : «Ahmed Midhat'ın Matbaası tab'u neşri matbuât nizamnâmesince mücâz olan Türkçe ve Fransızca ve Rumca âsârı tab' eder» şeklinde bir ilân koymayı ihmâl etmemiştir. Bununla beraber mücâdele sırasında, hükümetin ruhsatsız kitap neşrimi ölmemesinin «erbâb-ı himmeti me'yus etmemesi için» kendi matbaasında basılacak kitaplar çerçevesi içinde bir hal yolu göstermek ister :

58 *Dağarcık*, nr. 5, 1288.

59 *Menfâ*, [İstanbul], 1293, s. 65-66.

«Zeyl-i İdân — Matbaamızda basılacak kitabların (Matbuât Nizamnâmesi'nce neşri mücâz olan) âsâra münhasır olacağı yukarıki idânda beyan olunmuştur.

Ancak Maârif Nezâret-i celîlesinden ruhsatsız kitab neşredilmemesi hakkında âhîren teşebbüs ettiği sûretin erbâb-i himmeti me'yus etmemesiçün matbaamız idân eder ki : Bize gelecek kitablar nizâmen tab'u neşri memnû' olan şeyler ise en evvel tarafımızdan reddolunacaktır. Neşri mücâz âsâr ise ruhsat istihsâi sâhib-i âsâra bâr edilmeyip tarafımızdan istida' ve istihsâl kılınacaktır.

Bunun için müşterilerden ayrıca ücret istenilmeyip matbaamızın tarife-i mevzû'ası kemâkân mer'û'l-icrâ tutulacaktır»⁶⁰.

Evrâk-ı Perîşan serisinin orijinal neşrinde Devr-i İstîlâ ile Salâhaddin-i Eyyûbî'nin haltercemesini ihtivâ eden ilk cüzü Ebüzziyâ'nın matbaasmda⁶¹, 2'nci

60 *Dağarcık*, nr. 7, 1288.

61 Ebüzziyâ Tevfik bu hususta : "...ben de Tasvîr-i Efkâr matbaasını, Sultanhamamı'nda istîcar eylediğim bir (pasaj)da te'sis ü küşâd eylemişim. / Orada ilk tab'eylediğim kitab, Reşid Paşa'mn âsâr-ı siyâsîyesini hâvî bir mecmua ile Kemal'in (Salâhaddin-i Eyyûbî)'si ve ilk millî tiyatro olan (Ecel-i Kazâ) nâmındaki eserimdi" diyor (*Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yeni Tasvîr-i Efkâr, nr. 292, 23 Mart 1910). Bu cüzün iç kapağındaki : «Bâbîâlî karşısında 57 numrolu matbaada basılmıştır» kaydı, Ebüzziyâ'nın matbaası için söylediği yer ile uygunluk göstermemektedir. İbret gazetesi de başlangıçta onun bu dediği yerde basılmıştır. Tatil cezâsına uğradığı 19'uncu nüshasına kadar üzerinde : «Matbaası İstanbul'da Sultanhamamı civarında Yeni-Geçit'tedir» matbaa adresini taşıyan gazete, tatil cezâsının bitiminden sonra Beyoğlu'nda Ahmed Midhat'm matbaasmda basılmağa başlanır ve 30 Eylül 1872 tarihli 20'inci nüshasından itibaren bu matbaa değişikliği : «Matbaası Beyoğlu'nda Haçopulo çarşısında onüç numrodadır» ibâresile belirtilir. Ebüzziyâ'mn bununla ilgili ifâdesi de şu şekildedir : «İşte İbret gazetesi bu matbaada basılıyordu. Nüshası 40 paraya olan bu gazete beşbin taneden başlayarak ondokuzuncu nüshasında temsîlât-ı yevmîyesini 12 bine isâl etmiştir. Bundan dolayı yirminci nüshada matbaayı İstanbul'dan Beyoğlu'ndaki (Haçopulo) çarşısına nakle lüzum görmüş ve orada (Ahmed Midhat) matbaasile birleştirmiş idik» (*Yeni Osmanlılar Tarihi*, aynı yer). Bu değişiklikten otuzdokuz gün sonra, 9 Kasım 1872'de çıkarmağa başladığı Hadîka gazetesinde ise matbaanın yeri, «Bâbîâlî caddesinde Tasvîr-i Efkâr matbaasmda tab'olunmuştur» kaydı ile Bâbîâlî olarak işâret edilir. Hadîka'nın kapalı bulunduğu suada neşrettiği «Sırac» gazetesinde de yeri yine «Bâbîâlî caddesinde» gösterilir.

Şinâsi Avrupa'da iken nakledildiği Bahçekapısı'ndan daha sonra «Bâbîâlî karşısında Fatma Sultan câmiî karşısında 8 numro» adresine taşman ve Ebüzziyâ'nın Şinâsi'nin Avrupa dönüşünde : «Bâbîâlî'nin Sadâret kapısı karşısındaki köşede kâin binâyı matbaa ittihaz eylemişti» (*Şinâsi'nin Eyyâm-ı Âhire-i Hayâtı ve Vefâtı*, Mecmua-i Ebüzziyâ, nr. 105, 24 Receb 1329, s. 835) diye yerinin neresi olduğunu belirttiği Tasvîr-i Efkâr matbaası, Şinâsi'nin ölümünden sonra Fâzıl Mustafa Paşa tarafından satın alınarak Kemal ve Ebüzziyâ'ya verilmiş, Nâmk Kemal'in hakkını kendisine terketmesiyle doğrudan doğruya Ebüzziyâ'nın olmuştur (*Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yeni Tasvîr-i Efkâr, nr. 291, 22 Mart 1910). Bir müddet sonra Sultanhamamı'na nakledildiği anlaşılan matbaa, Ebüzziyâ'nın Rodos'taki sürgünlüğünün ilk zamanlarında henüz Sultanhamamı'nda gözükür.

cüz'ü teşkil eden Fâtih ile Selim'e aid 3'üncü cüz Beyoğlu'nda Ahmed Midhat'ın matbaasında basılmıştır. Fâtih ve Selim cüzleri, Ahmed Midhat'ın matbaasında yapılan Devr-i İstilâ'nın 3'üncü⁶² ve Salâhaddin-i Eyyûbî'nin 2'nci baskıları⁶³ ile birlikte müstakil bir takım vücûda getirir⁶⁴.

62 «Devr-i İstilâ / Eser-i / Kemal / Dördüncü def'a tab'olunmuştur». 1- (Umûmî önsöz : 2-3) - 1 + 1 [= 5] - [Önsöz : 6] + 1- (Devr-i İstilâ : 2-27) - 1 S. Devr-i İstilâ bahsindeki notta izah edildiği üzere bu baskı, eserin kitap hâlinde üçüncü baskısı olduğu halde, Tasvir-i Efkâr'daki tefrika sûretile olan neşri ilk baskı itibar edilip dördüncü baskı olarak gösterilmiştir.

63 «Terâcim-i Ahvâl / Eser-i / Kemal / İkinci def'a olarak tab'olunmuştur / Sene / 1289». 1 - (Önsöz : 2-4) + 1 - (Salâhaddin : 28-124) S.

64 Ahmed Midhat, kendi mecmuasının kapaklarında 1873 Ocak'ın ilk haftasının sonunda çıkan üçüncü nüshasından itibaren, bu şekilde matbaasında üç cüz'ü basılan «Evrâk-ı Perişan», «İ'lân-ı Mahsus» başlığı altında ilân etmekte idi : «Kemal Beyefendi'nin Evrâk-ı Perişan'mdan tab'u neşr olunan «Devr-i İstilâ» makâlesile ve «Salâhaddin» ve «Fâtih» ve «Sultan Selim» terceme-i hallerini hâvi olan üç cüz'ü her yerde furuht olunmaktadır» (*Dağarcık*, nr. 3-6, 1288).

İkinci baskı ilk cüzüdeki «Devr-i İstilâ» ve «Salâhaddin»in iç kapak künyelerinde matbaa ismi yazılı değildir. Ahmed Midhat matbaası'nda basılan Fâtih cüzü ile Yavuz Sultan Selim'inki de dâhil olmak üzere aralarında hurufat bakımından tam bir berâberlik bulunması, bu yeni baskı ilk cüzün Ahmed Midhat Matbaası'na aid olduğunu kolayca belli eder. Bilhassa sahife rakamlarının Fâtih ve Selim cüzülerindeki gibi yarım siyah punto oluşu, beyaz punto sahife rakamlı Ebüzziyâ baskısı ile alakası bulunmayıp onun Ahmed Midhat Matbaası baskısı olduğunu, ilk baskı Fâtih ve Selim cüzüleriyle birlikte müstakil bir takım teşkil ettiğini şüpheye meydan bırakmayacak sûrette ortaya koyar.

Takım hâlindeki bu baskının zamanla mevcûdu kalmamış, fiatı şikâyet edilecek derecede yükselmişti. 1882'lerde Mekteb-i Mülkiye'de okutulması dolayısıyla, bulunması daha da güçleşen eserin yeniden neşrinin, basılmamış olan öbür cüzülerinin de peyderpey ortaya konmasının kendisine hitâben, gazetede çıkan bir açık mektupla Nâmık Kemal'den «umûm nâmına» rica edildiği görüldür (Bununla ilgili vesika, yazımız Cezmî bölümündedir). Eserin yeni baskısı için «Nisan 1300» (= Nisan 1884)'de izin verilmiş olduğunu gösteren bir kayıt mevcuttur (Mehmed Murad, *Devr-i Hamidi Âsârı*, İstanbul 1308, s. 72 ve *Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul 1308 - 1310, s. 54). Nâmık Kemal'i 12 Nisan 1884 (31 Mart 1300) tarihli bir mektubunda henüz bu iznin alınması için yapılacak teşebbüsler üzerinde konuşur buluruz (F. A. Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları*, III, 408. Kemal'in bu yeni baskı ile ilgili diğer mektupları için bk. *aynı eser*, s. 228, 245, 408, 440 ve LXI v.d.).

Ahmed Midhat Efendi Matbaası neşrinden 11 yıl sonra Matbaa-i Osmânîye'de yapılan bu baskı işi 1884 Mayıs'mda gerçekleşir. Evrâk-ı Perişan bu defa ayrı cüzler hâlinde olmayıp toptan basıldığından, Fâtih ve Selim'e aid bölümlerin baş sahifelerine teferruatlı künye konulmamış, baş kısmında ise önceki baskının iç kapak tertibi muhâfaza edilmiştir. O baskıdaki gibi, istifli hatla olan aynı «Evrâk-ı Perişan» klişesinin bulunduğu ilk sahifeyi takiben, umûmî önsözün yer aldığı -bu sefer- numaralanmış 2. ve 3. sahifelerden sonra, 5'inci sahifede cildin ilk eserinin künyesi gelir : «Devr-i İstilâ / Eser-i / Kemal / Maârif Nezâret-i Celîlesinin ruhsatı ile / (Matba'a-i Osmânîye) de tab'olunmuştur / 1301». Kitap-

Orijinal neşrinde ilk cüzün dış kapak künyesi :

«Evrâk-ı Perişan/Üç cüzden mürekkebe olan birinci cildim/Birinci cüz'ü/Devr-i İstîlâ-Salâhaddin/Kemal/Tasvîr-i Efkâr matbaasında basılmıştır/1289»⁶⁵.

Dış ard kapak :

«Satıldığı mahaller/[.....]/Kitabcı Kristiyan Rot⁶⁶/32 Beyoğlu Haz-zopulo çarşusunda 32/Fiatı/Yarım mecidiyedir».

İç kapak : Orijinal neşrin sonraki baskılarda da değişmeyen iç kapak tertibi, alışlagelenden oldukça farklıdır. Önce istifli bir celf hatla üzerinde sâdece «Evrâk-ı Perişan» klişesi bulunan ilk sahifeyi takiben, önsözün yer aldığı numara konulmamış 2'inci ve 3'üncü sahifelerden sonra 5'inci sahifede birinci cüzün ilk eserinin kapak künyesi gelir :

«Devr-i İstîlâ/Eser-i/Kemal/Üçüncü def'a olarak Bâbîâlî karşısında (57)/Numrolu matbaada basılmıştır/1288».

Arkası boş 27'nci sahifeden sonra da birinci cüz'ün ikinci eseri Salâhaddin-i Eyyûbî'nin iç kapak künyesi ile karşılaşılır :

«Terâcim-i Ahvâl/Eser-i/Kemal/Birinci def'a olarak Bâbîâlî karşısında (57)/Numrolu matbaada basılmıştır/1288»⁶⁷.

ta matbaa ve yıl kaydı yalnız buradadır. Öncekinden farklı olarak sahife numaraları muntazam yürütülen baskının 25'inci sahifesinde, onda olduğu gibi, fakat matbaa kaydı olmaksızın «Terâcim-i Ahvâl / Eser-i / Kemal» künyesi bulunmaktadır. Diğer iki bölümün baş sahifelerine ise, sâdece «Fâtih» ve «Yavuz Sultan Selim» başlıkları konulmuştur. 1 + (Önsöz : 2-3) + 4 + Devr-i İstîlâ : (Önsöz, 6) + (8-33) + Salâhaddin : (Önsöz : 36-38) + (40-137) + Fâtih : (140-278) + Yavuz Sultan Selim : (280-379).

65 İlanlarının milâdî neşir yılının 1872 olduğunu oraya koymasına mukabil, S. Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul 1972, s. 376'da bu ilk baskının tarihi 1871 olarak gösterilmiştir.

66 Kendisinden, Avrupa'da buldukları sırada «Beyoğlu'nda Jeune Turquie'nin vâsita-i neşriyatı olan meşhur kitapçı» diye bahsedilen Christian Roth (bk. Ebüzziyâ Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yeni Tasvîr-i Efkâr., nr. 141, 21 Teşrinievvel 1909 ve nr. 161, 28 Teşrinievvel 1909). Eserin başlıca satış yeri olarak Jön Türkler'in bu eski dostu kitapçının adresinin verilmesi mânâlı ve dikkat çekicidir. Ebüzziyâ Tevfik, bundan daha önce matbaasmda bastığı «Âsâr-ı Siyâsiye-i Reşid Paşa» için verdiği ilânda da «Christian Roth / Librairie Etrangère / 32 Passage Hazzoupulo 32 / Péra» adresi ile aynı kitapçıyı eserin satış yerlerinden biri olarak gösterir (*İbret*, nr. 1, 7 Rebiü'lâhîr 1289). Bu devrede başta kendi «Ecel-i Kazâ»sı olmak üzere, Ebüzziyâ'nın matbaasmda basılan bâzı başka eserlerde yine onun adresine yer verilmiştir.

67 Ebüzziyâ, kendi matbaasmda yapılan bu ilk baskının hemen tükendiğini belirtiyor : «Salâhaddin-i Eyyûbî terceme-i hâli ise yağma edilircesine bir revac ile birkaç gün zarfında satılıp bitmiş ve Fâtih terceme-i hâli destgâha konmuştur» (*Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yeni Tasvîr-i Efkâr, nr. 292, 23 Mart 1910).

Bu ilk cüzün sahifelenişi şöyledir : 1+(Umûmî Önsöz: 2-3)-1+1[=5]-(Önsöz : 6)+1-(Devr-i İstilâ : 2-27)-1; 1-(Önsöz : 2-4)+1-2 [=27-28]+(Salâhadin : 29-125)-1. İkinci cüz'ün dış kapağı :

«Evrâk-ı Perîşan/Üç cüzden mürekkebe olan Evrâk-ı Perîşan'ın birinci/cildin ikinci cüz'ü/Fâtih Sultan Mehmed/Eser-i/Nâmık Kemal/Beyoğlu'nda Uzunyel'da Haçopulo Çarşusunda/Ahmed Midhat'ın matbaasında tab' olunmuştur».

İç kapak :

«Fâtih/Eser-i/Kemal/Birinci def'a olarak Beyoğlu'nda Uzunyel'da/Haçopulo Çarşusunda onüç numrolu Ahmed/Midhat'ın matbaasında tab' olunmuştur»⁶⁸. 1-3[=127-129]+(Fâtih : 130-268) S.

Üçüncü cüz, iç kapak :

«Terâcim-i Ahvâl-Sultan Selim/Eser-i/Kemal/Beyoğlu'nda Uzunyel'da Haçopulo çarşusunda/13 numroda Ahmed Midhat'ın matbaasında tab'/Olunmuştur»⁶⁹.

Bu cüz, evvelki cüzülerin sahife numarasını devam ettirmeyip yeni sahife numarası ile başlar : 1-2+1-Sultan Selim : (2-101)-1 S.

*

**

Somaki kusunları basılmış olsa idi bir Nâmık Kemal külliyyatı teşekkül etmiş, bu arada mektupları hiç değilse bir kısmıyla yok olmaktan, bugün meydana bulunmayan tercümeleleri kayba uğramaktan kmtulmuş olacaktı. Evrâk-ı Perîşan'ın yarıda kalmasıyla devrin fikrî hayatı, kendisini besleyecek eserlerden⁷⁰ ve Türk edebiyatı tarihi de Nâmık Kemal'i bütünüyle verecek birçok vesikalardan mahrum kalmıştır.

68 Dış ve iç kapaklarında herhangi bir yıl kaydı bulunmayan bu cüzün neşir tarihi, ilânından görüleceği üzere hicrî 1289, rûmî 1288'dir (= 1872). S. Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, s. 376'da baskı tarihinin 1871 gösterilmesi yanlıştır.

69 2 Ocak 1873'te çıkan ilk neşir ilânında belirttiği üzere, üstünde herhangi bir yıl kaydı bulunmayan bu cüz'ün baskı tarihi hicrî 1289, rûmî 1288'dir. S. Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, s. 376'da bunun da basılış tarihi yanlıştır olarak 1871 gösterilmiştir.

70 Maârif Nezâreti'nin tedkikinden geçmedikçe neşrine müsâede edilmemesi dolayısıyla etrafında o kadar gürültü kopan, kendisinden : «Bize kalırsa -yalnız bize kalırsa değil herkesce de öyle olmak lâzım gelir- Evrâk-ı Perîşan gibi tarz-ı ifâdesi lisan-ı Osmânî'nin isti'dadına burhan olabilecek bir kitab memleketimizde beşyüz yıldanberi meydana getirilememiştir» (*Maârif Hizmet Bu mudur*, Hadîka, nr. 49, 20 Kânümsânî-i celâfî 1289); «Tarihce olan adem-i tevaggulümüzü i'tiraf ederek indimizde kâffe-ı tevârihden müstagni ve hakikaten edebiyatımızın müceddidi ve noksanımızın ikmâlini ifâ edecek Evrâk-ı Perîşan'dan gayri şimdide kadar bir şey tercih etmemiştik. Hayf ki amn dahi men'olunduğuna dâir bu kerre gazetelerde gördük» (Fâik, *İmtihan*, İbret, nr. 104, 17 Kânümsânî 1288); «Evrâk-ı Perîşan meydana çıkınca her türkçe bilen kimseler istifâdeye başladı. İşte yine

VATAN-YÂHUD-SİLİSTRE

Batılı edebî neviler sahasında Nâmık Kemal'in ilk eserini getiren bu kitap, hükümete karşı Evrâk-ı Perişan çatışmasının yarattığı gergin hava içinde ortaya çıkar. Nâmık Kemal ve Ebüzziyâ Tevfik, basılacak eserleri Maarif Nezâreti'nin müsaâdesine bağlamak isteyen kararının hükümsüz olduğunu, çıkaracakları kitaplara böyle bir müsaâde almak için herhangi bir mürâcaatta bulunmayacaklarını ilân etmiş bulunuyorlardı. Nitekim, Vatan-Yâhud-Silistre'nin orijinal baskısının üzerinde hükümetten ruhsat alınarak basıldığına dair herhangi bir kayıt yoktur. Vatan-Yâhud-Sihstre'nin neşri ile ilgili olarak : «Vatan piyesi 1872-1873 mevsiminde oynanılmak üzere gayet çabuk yazılmıştır. Aym şekilde, hükümet o sırada kitaplar hakkında muayene edilmek usûlünü canlandırdığından, bundan kurtulmak için, gündelik bir gazetenin kitap ilâvesi imiş gibi, acele dizilip kitap halinde çıkarılmıştır. Ebüzziya'nın neşretmekte olduğu Sıraç gazetesinin 'Maarif ve edebiyâta dair olan bir nüshası çıkması imtiyazı iktizâsından bulunduğundan' bu kitap da o nüsha şeklinde Maarif Nezaretine muayene ettirilmeden bastırılmıştır.

tekrar ederiz ki rûhü'l-edebiyat olan bir kitabın men'ini tasavvur ictima'ı zıddeyni tehayyülden daha su'ûbetli görürüz. Zîrâ her satırında, her kelimesinde ve belki her harfinde bir hikmet mevcuddur» (*Al-Hakku Yu'lu ve Lá Yu'la 'Aleyhi*, İbret, nr. 105, 18 Kânunısânî 1288) gibi sözlerle bahsedilen Evrâk-ı Perişan'm ismi ile dahi devrinde bir tesir uyandırdığım belirtmeden geçmeyelim. Evrâk-ı Perişan'm neşri önlenirken, zamanın bazı genç edebiyatçıları buna bir aksülamel yaparcasına onun ismine bir nazire teşkil eden «*Evrâk-ı Perâkende*» adı ile bir mecmua çıkarmak isterler. Kemal'in gazetesinde çıkan şu satırlar bize bu tesiri işâ etmektedir : «Bâzı nevrâsıdegâmnın (Evrâk-ı Perâkende) nâmile Dağarcık tarzında bir mecmua neşrine ibtidâr eyledikleri işitilmiştir. Bu misillü âsâr terakkîye medâr olduğu için memnun olmamak elimizden gelmez» (*İbret*, nr. 114, 28 Şubat 1288). Gerçekten, böyle bir mecmua bu haberdan birkaç gün sonra neşir âlemine gözüktür : «Çıkacağını evvelce haber vermiş olduğumuz (Evrâk-ı Perâkende) çıkmış imiş» (*İbret*, nr. 117, 5 Mart 1289). Ancak mecmua burada bildirildiği şekilde Evrâk-ı Perâkende adı ile değil, «*Âsâr-ı Perâkende*» adı altında çıkabilir. Mecmuanın neşrinden takdirle bahseden Kemal'in muârizî gazete, onun adının İbret'te belirtilen şekilde olmadığına ilişir : «Erbâb-ı kemâlden bâzı zevâtın himmetleriyle (Âsâr-ı Perâkende) nâmile bir risâle tab'û neşrolunmuş. Birinci nüshasını memnûniyetle mütâlea ettik. Münderecâtı heveskârân-ı kemâlin istifâdesini mucib olarak şimdilik onbeş günde bir def'a çıkacak ve rağbet gördüğü takdirde daha ziyade çıkacaktır. İsmi dahi İbret'in dediği gibi (*Evrâk-ı Perâkende*) değil *Âsâr-ı Perâkende'dir*» (*Bastret*, nr. 878, 6 Mart 1289). Çaylak unvânı ile maruf Mehmed Tevfik de, Evrâk-ı Perişan'dan 8 sene kadar sonra çıkardığı mecmuaya *Âsâr-ı Perişan* adını vermişti. Clément Huart, isim yakınlığından gelme bir yanlış ile, onun 4, 5 ve 6'ncı cüzülerini Evrâk-ı Perişan'm devâmı ve Nâmık Kemal'in eseri olarak gösterir (*Bibliographie Ottomane. Notice des livres Turcs, Arabes et Persans imprimés à Constantinople. Durant la période 1297-1298 de l'Hégire (1880-1881)*, Journal Asiatique, Septième Série, XIX, 1882, s. 176 ve *Durant la période 1299-1301 de l'Hégire (1882 - 1884)*, Huitième Série, V, 1885, s. 249)

Bu çabukluk yüzünden eserde birçok dizme ve düzeltme yanlışları olmuştur»⁷¹ deniliyor. İmtiyâzı başkasına âid bulunan Hadîka'dan soma, imtiyaz sâhibi bizzat kendisi olduğu Sirac gazetesini çıkarırken Ebüzziyâ Tevfik gerçi günlük gazeteden ayrı olarak böyle bir ilâve nüsha neşredebileceğini haber veriyordu : «Vaktiyle Hadîka'mn muharrirhğini deruhde etmekteğim elimde gazete bulunmamasından idi. Şimdi biri yevmî neşrolunmak ve diğeri ulûm ve funûna mahsus olarak ayda bir def'a çıkarılmak üzere taraf-ı devletten Sirac nâmında iki gazeteye ruhsat aldığımdan Hadîka'yı bittabiî şimdilik çıkaramayacağım. Bu cihetle anın müşterilerine Sirac verilecektir»⁷².

Ancak, Kemal ve kendisinin, Vatan-yâhud-Silistre temsilinin bir vesile teşkil ettiği tevkiflerinden bir gün önce (5 Nisan 1873) gazetesinin başma «İlân-ı Mahsus» başlığı altında koyduğu şu satırlar onun henüz böyle bir ilâve nüsha çıkarmadığını, hattâ bunu Sirac isminden başka bir isimle neşretmek için, bu isim değişikliğinden dolayı matbuat idaresinden müsâade istediğini belirtmektedir :

«Sirac'ın edebiyat ve funûna mahsus olarak bir nüsha çıkarmakhğı imtiyazı iktizâsındandır. Binâenaleyh bu nüshayı da yirmidört sahifeden ekall olmamak üzere onbeş günde bir defa Mahzen-i Funûn nâmile ihrac edeceğimizi ve tahvil-i unvan için matbuat nizamnâmesine istinâden matbuat idâre-i bebiyyesine istida takdim eylediğimizden birinci numrosunun bir haftaya kadar neşri mukarrer olduğunu erbâb-ı meârife ihtar ederiz.

Bu gazete biri edebî ve diğeri fennî iki kısım üzere müretteb olacaktır»⁷³.

Ebüzziyâ'mn bir haftaya kadar çıkacağını haber verdiği ilk ilâvenin neşri ancak ertesi günü, yâni 6 Nisan Pazar günü veyâhud en geç tahminle, sürgüne

71 Mustafa Nihat Özön, *Vatan-yahut-Silistre*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1940, s. 80. Bir başka müellif de, aynı bilgiden hareket ederek şunları söyler : «Kitabın basıldığı matbaanın adı yazılı değildir. O zaman kitaplar basılmadan önce Maarif Nezâretine verilip tetkik ettirilir, izin verilirse tabolunurdu ; Kemal'in kitabına izin verilmemesi ihtimali karşısında Vatan piyesi Maarif Nezâretine verilip tetkik ettirilmemiş, doğrudan doğruya bastırılmıştır. Kemal'in arkadaşı Ebü-z Ziya Tevfik Bey o sırada Sirac isimli bir gazete çıkarmak için imtiyaz almıştı ; bu gazetenin senede birkaç edebî nüsha çıkarmaya hakkı vardı ; Vatan piyesi Sirac gazetesinin edebî nüshası olarak çıkarılmıştır ; o sırada gazeteler yayından evvel hükümet tetkikine tâbi tutulmuyordu ; gazete sansürü daha soma konulmuştur.

Bu ilk basılış, temsilden öncedir. Vatan muharriri hapis ve nefy edildikten sonra kitap kısa zamanda satılıp tükendi ; piyesin ikinci basılışı Kemal'in Magosa zindanında bulunduğu zamana rasgelir» (Refik Ahmed Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi III. Tanzimat Tiyatrosu*, İstanbul 1961, s. 200).

72 *Sirac*, nr. 1, 16 Muharrem 1290 - 15 Mart-ı celâli.

73 *Sirac*, nr. 16, 7 Safâr 1290 - 5 Nisan [1873].

yollandıkları 9 Nisan 1873'e kadar olan günlerde münrkün olabilir. Çünkü 6 Nisan Pazar günü akşamı Ebüzziyâ tevkif edilir. Üç gün sonra da Sirac gazetesi ve ilâvesinin imtiyazı hükümetçe fesholunur. (9 Nisan 1873 - 11 Safer 1290 - 28 Mart 1289)⁷⁴.

Gerek temsilinden önce başta Kemal'in kendi gazetesi İbret'te, gerekse sonra, diğer gazetelerde Vatan-yâhud-Silistre kitabına dair herhangi bir ilâna rastlanmaması, onun mutad usûller dışında bir yolla basıldığını düşündürmektedir. Belirtmeüyiz ki, orijinal neşirin harf ve işaretleri ile Ebüzziyâ Tefvik'in matbaasında basılan Hadîka ve Sirac'ın kiler birbirinin aynıdır. Üzerinde baskısının yapıldığı matbaa kaydedilmeyen orijinal neşrin, Ebüzziyâ'nın matbaasında basıldığı teknik bir mukayese neticesinde kolayca belli oluyor. Eğer Vatan-yâhud-Silistre Sirac'ın ilâvesi suretiyle basılmışsa, bu ancak 7 Safer 1290 (5 Nisan 1873)'dan sonra olabilir. Buna göre eserin temsilleri sırasında, henüz seyirci ve okuyucunun elinde bulunmadığına hükmetmek icap edecektir. İçindeki baskı hatalarının çokluğundan eserin alelacele dizildiği, lâıykı vechile bir tashih görmediği anlaşılıyor. Daha kapak sahifesinde yer alan «Eser-i Kemal» kaydında, farsça izâfet eki gösterilmemesi gerekirken, kelimenin ى harfi ilâvesiyle اى şeklinde yazılması bunu belirtmeğe kâfidir. Acaba piyes, İbret'in ilgâsından (5 Nisan 1873) ve tevkiflerinden sürgüne çıkarılacakları 9 Nisan 1873 tarihine kadar geçen bir kaç gün içinde, neşrinin de yasaklanması gibi muhtemel bir karara maruz kalmaktan kurtarılmak üzere mi basılmıştı? Ancak, üzerindeki : «Basmak ve basdırmak hakkı müellifin — oynamak ve oynatınak hakkı Güllü Agob'undur» kaydı baskının, sürgüne gitmelerinden önceki günlere aid olduğunu telkin eder bir mâhiyette görünüyor.

Kemal'in «Magosa Mektubu»ndaki bir kaydına bakarak Vatan-yâhud-Silistre'nin Maârif Nezâreti'nden izin alınmak suretiyle basılmamış bulunduğunu kat'iyetle söyleyebiliriz. Nâmık Kemal, mektubunun bu parçasında eser ve tiyatrodaki provasının ilgili makamlar tarafından muayene edilmediğini açıkça belirtir : «Ben ki, daha oynanmadan iki ay evvel derdest-i tadim bulunduğuna dâir tiyatro kapısının önüne koca bir ilân yapıştırılmış iken, muâyenesi için Maârif veyâ Şehremâneti'nden veyâ zabıta tarafından emir gelmediği ve oyun ekser-i ricâl ile, zâbıta ve Şehremâneti'nden bu kadar memurlar hazır olarak oynanmış ve birkaç gün sonra yine oynanacağı gazetelerde biddefe-ât ilân edilmiş iken, hiçbir taraftan ya oynanılmamasına veya ta'dil olunmasına dâir hükümetin hiçbir şûbesi tarafından ses çıkmadığı ve hattâ oynandığı gecelerin iki defasında dahi umum vükelânın hazır bulunması mukarrer iken, birine bir meclis ve birine bir ziyâfet mâni olduğu halde, kâtilere, vatan hâinlerine ba'delmuhâkeme mücâzât eden hükümet-i seniyye nazarında katilden, vatan hiyânetinden daha şeni bir cünha ad-

⁷⁴ *Bastret*, nr. 898, 12 Safer 1290 - 29 Mart 1289 ; *Hakâyükü'l-Vekâyi'*, nr. 842, 12 Safer 1290 - 10 Nisan 1873.

dolunarak, yazarın değil medhedenlerin bile, muhâkemesizce diri diri birer mezara gömüleceğini hiç olmaz ise Levh-i mahfuzdan dahi tahkik edemeyeyim»⁷⁵.

Kemal'in bu ifâdesinden, tevkiflerine kadar Vatan-yâhud-Silistre'nin henüz basılı olarak ortaya çıkmamış olduğu anlaşılıyor. Eser temsilden önce neşrolunmuş bulunduğu takdirde Kemal'in buna işaret ederek kitap olarak meydanda bulunan bir eserin, oynandığı zaman mı bir suç sayılacağı hususuna bilhassa doku-nacağına şüphe yoktu.

Eserin orijinal baskısının iç kapak künyesi şöyledir :

«Vatan/yâhud/Silistre/Dört Fasil-Tiyatro/Eseri/Kemal/Def'a-i ûlâ/Basmak ve bastırmak hakkı müellifin-Oynamak/Ve oynatmak hakkı Güllü Agob'undur/1289».

SİLİSTRE MUHÂSARASI

Nâmık Kemal'in daha soma Kanije'sinde de kullanacağı Ahmed Nâfiz takma adı ile çıkan bu 86 sahifelik küçük kitap, onun Magosa'da iken basılan eserlerinin ilkidir. 11 Ekim 1873 tarihindeki neşir ilânı sâyesinde eserin, Nâmık Kemal'in Magosa'ya gidişinden daha altı ay bile geçmemiş bulunduğu⁷⁶ bir sırada neşredilmiş olduğunu tesbit ediyoruz. Avrupa dönüşü İstanbul'da basılan son eserimi Vatan-yâhud-Silistre teşkil etmesi karşısında, Magosa'ya geldikten soma neşrettiği ilk eserinin de aynı savaşa aid olması bir mânâ kazanmaktadır. «Benim âsâr-ı âci-zânemden Râz-ı Dil nâmında diğer bir oyun var. Vatan'ın oynanmak üzere ta'ime verildiği sırada yazmıştım»⁷⁷ dediği Gülnihal adlı piyesi dururken, daha sürgün yolculuğunun başında vapurda planını tasarlayıp Magosa'ya gelir gelmez Âkif Bey'i ele almışken⁷⁸ bunlar yerine, Magosa'da Silistre muhâsarasına dâir bir başka kitapla neşriyata başlaması Nâmık Kemal'in aym savaşa ilgili bir ikinci eser daha ortaya koymaktan kendini alamadığını, hâdiseler doğuran tiyatro eserinin ardından Silistre muhâsarasının tarihçesi ile de umumî efkâra aym konuda yeniden hitab etmek ihtiyacım duyduğunu gösterir.

«Silistre Muhâsarası»mn, bu savaşa çavuş rütbesi ile iştirâk etmiş bir subayla Magosa'da arasında kurulan tanışıklık neticesinde doğduğu bugün bilinen bir şeydir. Magosa'ya gelişi üzerinden henüz bir buçuk ay kadar bir zaman geçmiş bulunduğu sırada, 6 Haziran 1873'de Ebüzziyâ Tevfik'e yazdığı mektubunda :

75 *Râyâ ve Magosa Mektubu* (nşr. Abdullah Cevdet), Kahire 1908, s. 68 ; krş. F. A. Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları*, I, 243.

76 Nâmık Kemal'in adaya gelişi tarihi 18-21 Nisan 1873 arasındadır. Bu hususta bk. Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 383-384.

77 Nâmık Kemal, *Tiyatro*, İbret, nr. 127, 2 Safer 1280 - 19 Mart 1289 ve «*Mukaddime-i Celâl*, Mecmua-i Ebüzziyâ, nr. 39, Gurre-i Safer 1302, s. 1222.

78 *Mes Prisons Tercemesi Hakkında Kemal'in Mülâhazâtı*, Mecmua-i Ebüzziyâ, nr. 130, 28 Muharrem 1330, s. 40 ; Ali Ekrem, *Rûh-ı Kemal*, İstanbul 1324, s. 75-76.

«Burada Nâfiz isminde bir yüzbaşı var. Silistre muhârebesinde bulunmuş. Vaktiy-le orada isbat-ı şecâat ve hamiyet etmiş olan bu insan, şimdi ilcâ-yı hamiyyetle burada bana ibrâz-ı muhabbet ve hizmet etmektedir»⁷⁹ diye bahsettiği emekdar yüzbaşı Ahmed Nâfiz'den Silistre muhâsarasına dair dinledikleri kendisini, Vatan-yâhud-Silistre piyesinde bir sahnesinin destanını yapmak istediği bu savaşın, bu sefer başından sonuna kadar bütün bir tarihçesini vermeğe sevketmiştir. Nâmık Kemal'in Magosa'da Silistre savaşım yaşamış birisiyle tanışmış olması tek başına bir şey ifade etmez. Mühim olan, kaderin karşısına çıkardığı bir tesâdüfe lâkayd kalmayarak, onu değerlendirmesi, bu tesâdüften aym savaşa dair bir ikinci eser ortaya koymasıdır. Bu vâkıa, çocukluk çağında bazı yönlerini bizzat yaşadığı Kırım harbinin hâtralarının da tesiriyle bu savaşım Nâmık Kemal'in içinde ne derece yer etmiş bulunduğunu gösterir. Neticede, «Silistre Muhâsarası» Nâmık Kemal'in diğer kalem çalışmaları arasında 1873 yazı içerisinde meydana gelir. O yılın Eylül'ü geçtikten sonra dizgi ve baskı işi son bularak Ekim başında da neşri duyurulmağa başlar.

«Silistre Muhâsarası»nın Nâmık Kemal'e aid olduğunu ilk ortaya koyan Hakkı Tarık Us onun ancak daha somaki tarihlere aid neşir ilânlarını görmüş-tür. Hakkı Tarık Us sâdece, kitabın 1873'ün son ayında çıktığından bahsetmiş ve 4 Mayıs 1874 tarihli bir neşir ilânını vermiştir⁸⁰.

11 Ekim 1873 tarihindeki ilânı ile eserin neşri şu şekilde duyuruluyordu :

«Kırım muhârebesi esnâsında şecâat-i Osmâniyenin şânını ilâ eden Silistre muhâsarasında bulunmuş olan Birinci Ordu-yı Hümâyununa mensûb Kıbrıs ceziresi topçularından yedinci taburun birinci bölükü yüzbaşısı bulunan Ahmed Nâfiz Efendi'nin muhâsara-i mezkûrede müşâhede eylediği vekayı ve bedâyiâ hâvi Silistre Muhâsarası nâmıyla tertib ettiği risâle bir çeyrek mecidiyeye.

Satılan mahaller Bağçekapısında Hasan ve Çemberlitaş'ta Celil Ağalar ve Zindankapısı derûnunda Tiyodor Kasap matbaasında»⁸¹.

Kemal'in eski arkadaşlarından Hâlet Bey'in çıkardığı «Dolab» mecmuasında, bu ilândan iki buçuk ay kadar bir zaman sonra eser hakkında aşağıdaki satırlar

79 Ebüzziyâ Tefik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yeni Tasvîr-i Efkâr, nr. 383, 15 Teşrin-i evvel 1910 ve Ö. F. Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 419 (krş. F. A. Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları*, I, 252).

80 «1873'ün son ayında çıktığı (dolab)a girmiş beş on satırla anlaşılan (silistre muhasarası) için 1290 nisanının 22 sinde (4 mayıs 1874) 6 mcı sayısı yayılmış (şafak) gazetesinde -burada klişesini gördüğünüz- şu ilâm okuyorduk :

(silistre muhasarası[na dair] üdebâ-yı meşhûreden birinin kaleminden çıkma silistre nam risâle bir çeyrek mecidiyeye Hayâl matbaasında ve gazete müvezzileri yedlerinde satılır)» (H. T. Us, *Silistre Muhasarası*, İstanbul 1946, s. 9).

81 *Bastret*, nr. 1053. 19 Şa'ban 1290 - 29 Eylül 1289.

görülür : «Vak'a-i zâilede Silistre mukâvemeti ki Osmanlılığın kemâl-i şecâatini yâr u agyârı hayran ettirircesine meydana koymuştur. İşte o vak'ayı Hassa Ordu-yı Humâyunu kıla-i hâkânî topçu alayının yedinci taburunun birinci bölüğü yüzbaşısı Ahmed Nâfiz Efendi bir güzel sûrette kaleme alıp Silistre Muhâsarası nâmile neşreylemiştir. Bu kitab fitret-i şeciânemizi mukarrir ve âdetâ Osmanlı şânını müfessir olmasile herhalde şâyân-ı mutâlea bir eser-i ber-güzîdedir»⁸².

Eserden bahsedenlerce bilinmeyen bir taklid baskısı da olan asıl neşrin dış ve iç ön kapağı şu tertip ile dir :

«Silistre Muhâsarası/Hassa Ordu-yı Humâyunu kıla-i hâkânî topçu/Alayının yedinci taburunun birinci bölükü yüzbaşısı/Ahmed Nâfiz Efendi'nin eseridir/İlk def'a olarak/Teodor Kasab matbaasında tab'olunmuştur/Sene/1290».

Dış arka kapakta da :

«Silistre Muhâsarası/Bir çeyrek mecdidiyeye» kaydı bulunmaktadır.

Taklid baskının aynı künyeyi ihtiva etmekle beraber dış kapağı, çerçeve klişesinin tamamen başka oluşu ve «Sene/1290» yerine, «İstanbul/1290» kaydının konulması ile, orijinal baskınınkinden ayrılmaktadır. Arka kapağında da «Fiatı 5 guruştur» kaydı yer alır ki, bu nokta da bu baskının para râyicinin çok değişmiş bulunduğu daha sonraki zamanlara aid olduğunu ayrıca ortaya koyar. «1290» da ve «ilk defa olarak Teodor Kasab matbaasında tab' olunmuştur» kaydım taşımasına rağmen, bu baskı asıl baskı ile hurufat bakımından da çok farklıdır.

Teodor Kasab'm bastığı başka kitapların arka kapaklarında mevcut bâzı listelerde eser hakkında şu kayıtlar görülür :

«Silistre Muhâsarası. Mes'ele-i zâilede Silistre kal'asının Rusyalı tarafından muhâsara olduğu esnâdaki vukuâtın tarihçesi» (Âkif Bey, 1291; İşkilli Memo, 1291)⁸³.

82 *Dolab*, nr. 11, 1290, s. 80. Dış kapakları üzerinde çıkış tarihleri belirtilen bu mecmuanın bu sayısının kapaklı bir nüshasını görmemiz mümkün olmadığından tarihini kesin olarak tesbit edemiyoruz. Herşeyden önce belirtelim ki, *Dolab*'ın 11'inci sayısının çıkışı gecikmiştir (bk. *Dolab*, nr. 13, 1290, s. 90). İçinde «ara sıra çıkacaktır» şeklinde bir kayıd bulunmakla beraber, ilk sayısından 9'uncu sayıma kadar muntazaman haftada bir neşrolunan mecmuanın 15 günlük bir gecikme ile çıkan 10'uncu sayısının neşir tarihi 18 Şevvâl 1290 (= 9 Aralık 1873)'dir, 21 Ocak 1874 tarihinde de, Pazartesi [= 26 Ocak 1874 - 14 Kânunısânî 1289] günü 14'üncü sayının 12. ve 13. sayıları ile birlikte neşrolunacağı ilân olunur (*Hayâl*, nr. 23, 9 Kânunısânî 1289). Buna bakarak, 11'inci sayının 1873 Aralık'ı sonuna doğru çıktığını söylemek mümkündür. 4 Şubat 1874 tarihli bir ilânda mecmuanın 12. - 13. ve 14. sayılarının neşrolunduğunun haber verilmesine (*Hayâl*, nr. 27, 23 Kânunısânî 1289) rağmen, 28 Şubat 1874 tarihinde bu üç nüshanın Pazartesi [= 2 Mart 1874 - 18 Şubat 1289] günü çıkacağına dâir ilânın yeniden yer aldığı (*Hayâl*, nr. 34, 16 Şubat 1289) ayrıca kaydedelim.

83 Kitaptan 1884 yılında da şöyle bahsolunur : «Silistre Muhâsarası. 1269 senesinde Silistre'ye me'mûren istihkâm alayında bulunmuş olan Yüzbaşı Ahmed Nâfiz Efendi

Nâmık Kemal'in daha somaki eserlerinin ilânlarını neşretmesine mukabil, Teodor Kasab'ın yine aynı matbaada basıp çıkardığı Hayâl gazetesinde nedense Silistre Muhâsarası ile ilgili bir ilân bulunmadığım bir dikkat olarak belirtelim.

ZAVALLI ÇOCUK

Nâmık Kemal'in Magosa'ya geldikten sonra neşrolunan ikinci eserini, aym zamanda, baskıya geçen piyeslerinin de ikincisini Zavallı Çocuk teşkil etmektedir. 31 Aralık 1873'de çıkmış neşir ilâm vasıtasıyla onun, bu devrenin ikinci eseri olduğunu ve Kemal'in adaya varışından sekiz buçuk aya yakın bir zaman geçtiği sırada neşir sahasına girdiğini tesbit ediyoruz :

«Zavallı Çocuk nâmında pek müessir bir fâciayı ve üç faslı mutazammın tiyatro oyunu bir çeyrek mecdiye fiyatla kitab satılan mahallerin ekserisinde satılmaktadır»⁸⁴.

Devrinin edebiyatı üzerinde büyük tesir meydana getirmiş ve geniş bir rağbet görmüş olan eser hakkında, bahis konusu neşir ilânından beş gün soma zamanın yeni çıkan edebî eserlere karşı umûmiyetle aleyhde mütâlealar yürütmekle tanınmış «Şark» gazetesinde⁸⁵ kısa bir tenkid yazısı yer alır :

Eser-i Cedid

«Zavallı Çocuk nâmile bugünlerde basılan bir eser manzûrümüz oldu. Buna eser-i cedid yerine tab-ı cedid desek daha münâsib idiyse de tafsilât-ı sâireye girmek için eser-i cedid diyerek iktifâ ettik. Hülâsa-i münderecâtı şu oluyor : Bir kız bir çocuğu ister. Anası babası ana vermeğe râzı olmazlar. Bir paşaya nikâh ederler. Kız bir ay içinde verem döşegine döşenir. Oğlan tabib olmak mülâbesesile zehirli bir reçete yazıp ikisi berâber vefat eder.

İşte fâcianın münderecâtı şu hülâsasından ezyed bir güne hal ve sûreti müstemil değüdir. Hele mükâlemâtmda ana baba ile kız mükâlemâtı

'nin eseri olup şehri mezkûrun muhâsara-i meşhûresinde re'yü'l-ayn meşhûdu olan vak'aların tafsilâtını mübeyyindir. Asker olanlar ve askerliğin hâl ü şânına kesb-i vukuf etmek isteyenlerce mühim bir eserdir» (*Arakel Kütabhânesi Esâmî-i Kütübü*, İstanbul 1301, s. 127).

84 *Hayâl*. nr. 17, 19 Kânunievvel 1289.

85 Eserin neşirinden iki sene geçtiği sıralarda, üvey dayısı Mâhir Bey'in, maârifce basılmasına güçlük çıkarılan bir eser hakkında Maârif Nâzırı Safvet Paşa ile yaptığı bir konuşmayı Nâmık Kemal'e naklettiği 20 Safer 1293 (= 16 Mart 1876) tarihli bir mektubunda bu yönü ile Şark gazetesine temas olunmaktadır : «Paşa da : "Efendim bu, oğlan alâka(sı) değil. Böyle saçma şey olmaz. Öteki neymiş" sualine "Şark gazetesi" derken : "Şark gazetesi ne, öyle bir gazete çıkıyor mu ?". Ben de : "Bordiyano'nun imzâsile mukaddemâ çıkmış olan gazete bu makûle eserleri muâheze ederdi. Manzûr-ı âlîniç olduğu vechile mukaddime bu da Şark'ın muâhezesine uğramasın diye bir fıkra var. Onu demek istiyorlar" dedim» M. C. Kuntay, *Nâmık Kemal*, 1949, II, 1. kısım, s. 288 ve 284).

bizde emsâli işitilmediği gibi belki başka yerde dahi işitilmemiş sûrette münâsebetsiz ve familya âdâbına mugayirdir. Her ne ise bu fâcia, müellifi olamn kalemine dua etsin ki içinde münâsebetli münâsebetsiz bir iki süzişli söz bulunuyor. Yoksa esâsen (saçma) unvânından başka bir unvâna lâyük değildir»⁸⁶.

Zavallı Çocuk'un neşrini müteakıp uyandırdığı akislere aid ilk vesikayı teşkil eden bu tenkide karşı daha üçüncü gününde, Nâmık Kemal'in dostu ve ayrıca muhtelif eserlerinin tâbii ve bu piyesin de ikinci baskısını yapacak olan Teodor Kasab'm «Hayâl» gazetesinde, oradaki mütâleaları ele alan, yazmm da muharriri kabul edilen «Şark» gazetesinin sâhibi Bordeano'yu muhatap tutan bir cevap çıkar. Kemal'in eseri hakkındaki intibâlara aid ilk vesikalardan birisi olmak bakımından bu yazıyı aşağıya naklediyoruz :

«Bir varmış bir yokmuş vaktüe Ulah'da bir erkekle bir kadının ictimaandan sivri akıllı bir çelebi hâsıl olmuş -başka yerde de olabilirdi ama tabiatın işine karışılmaz ki- adına Bordiyano demişler. Bedros da deseler olabüirdi - İnsan-ı acâib nasılsa dememişler.

Bu çelebi fransızca öğrenmek için ulahcayı unutmmuş ve katoliklerin yortularım, Rumların perhizlerini tutarak Osmanlılar'a yol göstererek bir vakit fransızca millet gazetesi yazar idi. Muahharen türkçe öğrenmek için fransızcayı da unutup, Şark isminde bir gazete çıkarmağa başladı - Garb isminde çıkarmış olsa kim ne diyecekti. İşte Bordiyano bundan ezyed bir güne hal ve sûreti müstemü değildir.

Lâkin herifde o kadar çok meslek varmış ki her gün birini kullanıyor da bitiremiyor. Bu zât bir buçuk aydan beri türkçeyi o kadar öğrenmiş, o kadar öğrenmiş ki meârife bile ahlâk dersi vermek istiyor. İnanmazsanız otuzaltı numrolu nüshasında münderic bir fıkrasını nakl edelim.

«Eser-i Cedîd»

“Zavallı Çocuk namile bugünlerde basılan bir eser manzûrumuz oldu”. Olmasa daha iyi olurdu. Lâkin bir kerre olmuş ne çâre! “Buna eser-i cedîd yerine, tab-ı cedîd desek daha münâsib idiyse de” Öyle ya eser-i cedîd yerine battal takrirlik telhis alıkorne fisdiki yâhud cenkârıde denüebilirdiyse de..... “tafsilât-ı sâireye girmemek için eser-i cedîd diyerek iktifâ ettik”

Pek isâbet buyurmuşsunuz.

“Bunun hülâsa-i münderecâtı şu oluyor. Bir kız bir çocuğu ister. Anası babası vermeğe râzı olmazlar. Bir paşaya nikâh ederler, kız bir ay içinde verem döşeğine döşenir. Oğlan tabib olmak mülâbesesiyle zehirli bir reçete yazıp ikisi beraber vefât eder”. İşte Ulah azması bir Fransız türkçe yazılmış bir kitabı böyle hülâsa eder. Alexandre Dumas'nm altı cild üzerine te'lif etmiş olduğu Monte Kristo hikâyesini dahi hülâsa etmek lâzım gelse (Herifin birini habsetmişler, o da hapıs edenlerden intikamını almış)

Saçmadır diye elinden atar. Çünkü Zavallı Çocuk dramının asıl ruhu kızın babasının borcuna kurban gitmesi meselesidir. Yoksa Sinyor Bordiyano'nun anladığı gibi oğlan reçeteyi kızı öldürmek için yazmayıp illâ kendini zehirlemek için yazmıştır.

"İşte fâciamn münderâcatı şu hülâsasından ezyed bir güne hal ve sûreti müstemü değildir".

A kuzum sen fâciayı anlayamamışsın ki müstemilâtından bahsediyorsun.

"Hele mükâlemâtmda ana baba ile kız mükâlemâtı bizde emsâli işitilmediği gibi"

Evet. Bu senin bend-i mahsuslarında kullandığın lisâna benzemez mükâleme yolundadır. Eğer gerçekten türkçe öğrenmek arzusunda isen bu misüllü mükâleme yolunda kitabları mütâlea etmeği tavsiye ederiz. Fakat hülâsa etmeğe sakın kalkışma.

"Belki başka yerde dahi işitilmemiş sûrette münâsebetsiz ve familya âdâbma mugayirdir".

Olabilir ya! Çünkü bir yerin ahlâkı diğer bir yere uymaz. Vâkıa Ulahlıların âdâbma mugayirdir.

"Her ne ise bu fâcia müellifi olanın kalemine dua etsin ki içinde münâsebetli münâsebetsiz bir iki sûzişli söz bulunur".

Gazetende her güne kullandığın münâsebetsizlikler için acaba senin neye dua etmeğliğin lâzım gelir.

"Yoksa esâsen (saçma) unvânından başka bir unvâna lâyıık değildir"⁸⁷.

Neşrini haber veren ilândan on beş gün sonra da Gedik Paşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nda oynanmak üzere eserin provalarının yapılmakta olduğu, Güllü Agob tarafından duymulur : «Zavallı Çocuk nâm fâcia prova olunmaktadır»⁸⁸. Bunu da Zavallı Çocuk'un 18 Kânumsânî 1874 Pazartesi gecesı, yâni Pazar akşamı ilk temsilinin oynanacağına dair diğer bir ilân takib eder :

Tiyatro

Gedikpaşa'da Osmanlı Tiyatrosu

İşbu Pazartesi gecesı saat ikibuçukta bed. olunacaktır

Lûbiyât 50

Zavallı Çocuk

Oyun üç perde

Birinci def'a olarak sûret-i muntazamada arz-ı ma'rez-i temâşa edilecektir⁸⁹

Bu ilânları sahifelerinde basan Şark gazetesinin, daha önce eser hakkında neşretmiş olduğu tenkide cevap veren Güllü Agob'a, temsilin ertesi günkü nüshasında hücum eden bir yazı neşrettiği görülür :

87 *Hayâl*, nr. 19, 27 Kânumevvel 1289.

88 *Şark*, nr. 45, 3 Kânumsânî 1289 - 15 Kânumsânî 1874.

89 *Şark*, nr. 47, 5 Kânumsânî 1289 - 17 Kânumsânî 1874.

«Mahud Güllü Agob Zavallı Çocuk oyununu icrâ edeceğini ilân sırasında der ki (tiyatro san'atinde mehâreti olmayan bazı zevât "Zavallı Çocuk" a itiraz etmişlerse de Zavallı Çocuk şimdiye kadar âdât-ı milliyemiz üzerine yazılmış oyunların birincilerinden biri olduğundan ve bu hakikatin hîn-i icrâda ehl-i insaf için güneş gibi âşikâr olacağı bedihî bulunduğundan leyle-i mezkûrede erbâb-ı itirâza tiyatrodâ hazır bulunmalarını bilhassa tavsiye eder). Biz de deriz ki eğer âdât-ı milliyemizin temyizine Güllü Agob kalkışır ise kavm-i Osmânî (Yârab ne günlere kaldık) deyü feryad etse becâ ve eğer Güllü Agob fikr ü revişlerine henüz aklı bile eremeyeceği adamlara ittibâen bu tavsiyenâmeyi yazdırmış ise zavallının karîben (biçâre katır-ı müfte satıdı semerüe) sırrına mazhar olacağı hüveydâdır»⁹⁰.

Hayâl gazetesi bunun üzerine bu defa da bu yazıyı ele alır. Şark gazetesinin ilk sayısında Güllü Agob'u medheden bir yazının bir kısmı ile ondan 56 gün sonra çıkmış olan yukardaki yazının tamamını naklederek der ki :

«Şark'ın yekdiğerine tabantabana mübâyin olan iki makalesini burada dere ü beyandan maksadımız ne Güllü Agob'u teşâhüb ve ne de Zavallı Çocuk'un iyi veyâ fenâlığmı ifâde etmek olmayıp ancak biz de deriz ki eğer âdât-ı milliyemizin temyizine bu makûle gazeteler kalkışır sa kavm-i Osmânî (Yârab ne günlere kaldık) diye feryad etse becâdır.

Mamafih Şark'm 56 gün zarfmda tebdil-i efkâr ettiğine o kadar da teaccüb etmeyiz. Mukaddemâ dahi söylemiştik biçârede o kadar efkâr var ki hergün birini kullanıyor. Bu gün de bunu kullanmış. Bakalım yarın neyi kullanacak»⁹¹.

Neşri ardından az bir zamanda bu kadar akisler uyandıran Zavallı Çocuk geniş bir alâka ile karşılanmıştı. Bunun neticesi olarak 1873 yılı sonunda çıkan ilk baskısı çarçabuk tükenmiş, üç ay geçmeden ikinci bir baskısının yapılmasına ihtiyaç duyulmuştu.

Gördüğü rağbet⁹² aynı zamanda taklid baskılarının yapılmasına da yol açmıştır. Aynı tarih, aynı matbaa adı ile gösterilmeleri bunların orijinal neşir ile karıştırılmasına sebep olmuş, mevcut baskılar içerisinde hangisinin asıl baskı olduğunu bir mesele hâline getirmiştir. Esas baskıyı ayırd edemeyiş yüzünden düşülen tereddüdlere, eserden bahseden araştırmacıların aşağıdaki ifâdeleri aksettirir mâhiyettedir :

90 Şark, nr. 48, 7 Kânunısânî 1289 - 19 Kânunısânî 1874.

91 Hayâl, nr. 23, 9 Kânunısânî 1289.

92 Eserin devrine ne ifâde ettiği, ilk neşrinden on sene kadar sonra 1884'te çıkmış bir kitapçı kataloğunun şu satırlarında ayrıca okunabilir : «Zavallı Çocuk. Sevdâ ve muhabbetin galeyânile teverrüm etmiş bir ma'sukanın teverrümünü görerek kendisini zehirlemiş ve mesmûmen vefat etmiş bir âşıkın vak'alarını mutazammın Midilli mutasarrıfı atûfetilü Kemal Beyefendi hazretleri tarafından tertib ve şimdiye kadar birkaç def'a tab' olunmuş bir tiyatro dramıdır ki bihakkın müessirdir» (Arakel Kitabhânesi Esâmi-i Kütübü, İstanbul 1301, s. 159).

«1290 Basımları: Zavallı Çocuk, ilk olarak 1290 (= M. 1873/1874) tarihinde basılmıştır. Fakat bu tarihte yapılmış iki ayrı basım vardır ki bunlardan birisinin kaçak bir basım olması lâzımdır.

1290 basımlarının her ikisi de İstanbul'da Şark matbaasında yapılmıştır. Eserin adının altında her ikisinin de : "Üç fasıldan ibâret tiyatro oyunu" ve yine her ikisinde de : "Her hakkı tabettirenindir" kayıtları vardır.

Basımlardan birisi 19x12 boyunda 83+[1] sayfadır. Bu basımın dış kapağında "İstanbul 1290", iç kapağında : "Sene 1290" yazılıdır. Sondaki sayfa yanlış-doğru cetvehdir.

Diğeri 17x12 boyunda 63 sayfadır. Bu basımın iç kapağında diğerinden farklı olarak : "İstanbul 1290" kaydı vardır.

Başka bir basım : Zavallı Çocuk piyesinin 17x12 boyunda 62 sayfalık bir basımı daha bulunmaktadır. Ancak gördüğüm nüshanın dış ve iç kapakları bulunmadığı için, bu basımın tarihini ve diğer bibliyografik unsurlarını tespit edemedim»⁹³.

«Eserin ilk baskısı, yazıldığı 1290 (1873) tarihinde İstanbul'da "Haço pulo çarşısında 13 numaralı Şark Matbaası'nda" yapılmıştır. Ancak, elimizde, 83 sahifelik olan bu baskıdan başka, aynı tarihte, aynı matbaada ve üzerinde yine "Birinci Baskı" kaydı bulunan, fakat 63 sahifelik olan bir baskı daha vardır. [.....].

Bu baskılardan başka, elimizde 62 sahifelik bir baskı daha vardır. Bu baskıya ait olarak görebildiğimiz iki nüshanın da dış kapakları kopmuş bulunduğu için, tarihini tespite imkân bulamadık»⁹⁴.

1290 tarihli dört ayrı baskısı işaret olunan bir başka eserde ise, bunlardan sadece «1290 Şark matbaası s. 63» şeklinde kaydedilen baskı için, «öteki 1290 basımları ile yalnız sayfa farkları olduğu için bu basım kaçak olabilir»⁹⁵ dendiğini görürüz.

Meselenin böylece tablosunu çizdikten sonra orijinal baskımın hangisi olduğunu belirtebiliriz. Bu, 83 sahifesi metin, 1 sahifesi de yanlış-doğru cetveli olmak üzere dış kapağı :

«Zavallı Çocuk/Üç fasıldan ibâret/Tiyatro oyunu/İlk def'a/olarak Maârif Nezâreti celîlesi ruhsatı ile tab'Olunmuştur/Her hakkı tab-ettirenindir/Beyoğlu'nda Hacopulo çarşusunda 13 numrolu/Şark Matbaası'nda basılmıştır/Sene/1290» künyesini ihtiva eden baskıdır. İç kapağında, dış kapaktaki «İstanbul/1290» kaydı «Sene/1290» şeklinde küçük bir fark gösterir. Orijinal baskısındaki künyede «Hacopulo çarşusunda» ibâresinde «Hacopulo çarşusunda» şeklinde bir de dizgi

93 N. Sançar, *Nâmık Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları*, s. 61-62.

94 Kenan Akyüz, *Zavallı Çocuk*, Dün-Bugün Yayınevi, Ankara 1960, «Önsöz» s. 1.

95 Türkan Poyraz - Nurnisa Tuğrul, *Tiyatro Bibliyografyası (1859-1928)*, Ankara 1967, s. 55.

hatâsı bulunmaktadır. Her şeyden önce bu iki nokta, orijinal baskıyı 1290 tarihini taşıyan taklid baskılardan ayırd etmeğe kâfi gelmektedir. Orijinaldeki “hatâ-savab” cedvelinin bulunmamasının yanısıra, bu taklid baskıların hepsinin iç kapağında, orijinal baskıdaki «Hacopulo Çaçusunda» şeklinde olan yanlış düzeltilmiş, «Sene/1290» yerine de «İstanbul/1290» kaydı kâim olmuştur. Orijinal baskının hatâ-savab cetvelinde gösterilen dizgi yanlışları da, bu taklid neşirlerde ondan daha sonra basıldıkları için düzeltilmiş bulunmaktadır.

Öte yandan 1290 tarihli taklid baskılar 83 sahife yerine, 82, 63 ve 62 sahife oluşları yanısıra harf şekli bakımından da orijinal baskının harflerinden hep farklıdır. Husûsiyetlerini izah ettiğimiz orijinal neşir, basıldığı Şark matbaasının başka eserleri ve orada basılması dolayısıyla adım alan «Şark» gazetesinin hurufatıyla tam bir ayniyet arz etmektedir ki, sâdece bu nokta, başlı başına onun gerçek Şark matbaası neşri olduğunu isbat eder.

Araştırmacılarca hiç dokunulmamış bir cihet olarak ayrıca işaret edelim: Zavallı Çocuk’un dış ve iç kapaklarında orijinal neşirdeki künyeyi, yukarıda taklid baskılarda mevcut bulunduğu işaret ettiğimiz farklarla, aynen taşıyan 82 sahifelik bir taş basması vardır. Her iki kapağında ilk defa Şark matbaasında basıldığı belirtilen ve «İstanbul/1290» kaydını taşıyan bu taş basmasının bugüne kadar hiç farkına varılmamıştır. Nesih bir yazıyla olan bu taş basmaya dizgi ile yapılmış bir baskı manzarası verilmeğe çalışılmıştır. Ancak, dizme hurufatta mümkün olmayan, vasıl dediğimiz harf birleşme ve bitişmelerine bakılacak olursa, bunun çok itina ve ustalıkla yapılmış bir taş basma olduğu hemen kendisini belli eder⁹⁶. Bu taş basmada, orijinal neşrin hatâ-savab cedvelinde gösterilen yanlışlar düzeltilmiş; bunlardan : كدرمدن suretinde düzeltilmesi işâret olunan كدومدك (orijinal neşir, s. 5, satır 15) ve شاقده şeklinde tashihi gereken شاقده (orijinal neşir, s. 9, satır 6) taşbasmada düzeltilmeden kalmıştır. Orijinal neşirde او وقتنبری şeklinde çıkıp (s. 15, satır 1) او وقتنبرو olarak düzeltilmesi istenen keüme de و yerine ی ile او وقتنبری yazılmıştır. Taş baskının dışarka kapağında da, orijinal baskıdaki gibi «Fiatı/bir çeyrek mecdiyedir» yazılıdır.

Zavallı Çocuk’un 1290 tarihini taşıyan “ruhsatlı” ikinci baskısına gelince : Nâmık Kemal’in bir mektubunda da bahis konusu olan revâcı dolayısıyla çarçabuk biten eserin kısa bir süre sonra yeni bir baskısına ihtiyaç duyulmuş, ilk neşirden üç ay kadar bir zaman geçtiği sıralarda, 1874 Nisam başlarında eserin ilkinden daha farklı ve beş-altı değişik harf çeşidiyle bir baskısının yapılmakta olduğu ilân edilmişti :

96 O devirde bunun gibi yazısı matbaa harflerine benzer taşbasması başka eserler daha basılmıştır. Bunlardan tiyatro sahasma aid bir örnek olmak üzere şu eseri zikrederim : «Şemsî, *Mücâzât*, İstanbul, “Zartaryan Fabrikası” [= Matbaası], 1291».

«Zavallı Çocuk namile tab u neşr edilmiş olan tiyatro risâlesinin mevud nüshaları temâmen fıruht edilmiş olduğundan bazı müvezziler öteden beriden topladıkları müstamel nüshaları sekizer-onar guruşa satmakta oldukları işitilmiş olduğundan risâle-i mezkûr şimdiye kadar emsâli nâmeshûd sûrette olarak beş altı nevi hurûfatla musahhah olarak tab ettirilmekte olup sekiz on güne kadar neşrolunacağı hassaten idân olunur»⁹⁷.

Çok yakında çıkacağı haber verilen bu ikinci baskının neşir sahasına konduğunu bildiren ilânlarla ancak 1874 Haziranı başlarından itibaren karşılaşmağa başlarız (6 Haziran 1874) :

«Zavallı Çocuk nâm tiyatro gayet musahhah ve beş nevi hurûfatla muntazam sûrette ikinci defa olarak tab edilmiş olduğundan fiat-ı sâbıkası olan bir geyrek mecidiyeye satılmaktadır»⁹⁸.

Hayâl matbaasında yapılan bu baskıda, ilk neşirdeki mürettip hatâları düzeltilmiş, şahıs adları, perde-sahneleri belirten başlıklar, muhâvereler dışındaki ibâreler ilân edildiği gibi, değişik puntoda harflerle dizilmiştir. Aralıkların daha açılması dolayısıyla sahife sayısı da 94'e çıkmıştır. İkinci baskı olduğu ayrıca belirtilen bu neşirde, «Eşhas» cedvelinin bulunduğu sahifede ayrıca : «Bin iki yüz doksan senesi şehr-i zilka-desinin yirmi dokuzunda birinci defa olarak Gedikpaşa Tiyatrosu'nda mevki-i icrâya konulmuştur» kaydı bulunmaktadır.

Zavallı Çocuk'un neşir ilânlarının tedkiki ile ortaya çıkan bir netice daha vardır : «Şark Matbaası» neşirindeki 1290 tarihi hicrî, Hayâl matbaasında yapılan ikinci neşrin taşıdığı 1290 tarihi ise rûmîdir. İlk neşir ile ikinci baskıda mevcut 1290 tarihinin, hicrî ve rûmî takvimlerden hangisine aid olduğunun tesbit edilmemesi araştırmacıları yanıltmıştır. Bu sebeple araştırmacılardan birisi, F.A. Tansel, 1874'de Hayâl matbaasında yapılmış olan ikinci neşri, üzerindeki rûmî 1290 tarihini hicrî olarak alıp 1873'e aid gösterir, 1874'de Hayâl matbaası neşri dışında bir başka "ikinci tabı" dan söz eder⁹⁹. Başka bir araştırmacı ise, rûmî olduğunu

97 *Hayâl*, nr. 48, 23 Mart 1290.

98 *Hayâl*, nr. 70, 25 Mayıs 1280.

99 F. A. Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, I, 290 : «Şark ve Hayâl matbaaları'nda önce 1290 (1873)'da basılan Zavallı Çocuk'un göremediğimiz bir başka tabı 1874'dedir ; kapağında 1290 Zilka'desi'nin 29 (18 Ocak, 1874)'unda Gedikpaşa Tiyatrosu'nda ilk defa sahneye konulduğu kaydedilir». Bu söylediklerine ilâve olarak daha sonra : «Zavallı Çocuk'un ilk baskısı 1873 sonunda ve imzâsız olarak, ikinci tabı 1874 Nisan'ındadır. Hakkındaki bir fıkra ve ilânlar için bk. *Hayâl gazetesi*, yıl - 1, nu. 17, 19 Kânun-ı evvel, 1289 / 31 Aralık, 1873 ve yıl - 2, nu. 48, 23 Mart 1290 / 4 Nisan, 1874. Eserin muhtelif basımları, temsilleri v.b. hususlarda bilgi edinmek için bu kitabımızın birinci cildine bakılabilir» derken de (*Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, II, 452, not 13) bu hatanın farkına varmaz.

meydana çıkardığımız ikinci baskıdaki 1290 yılını hicrî zannettiğinden, neşir tarihini gerçek baskı tarihinden önceye, 18 Ocak 1874 - 17 Şubat 1874 tarihleri arasma götürür¹⁰⁰. Eserin yeni harflerle ilk neşirini yapan ve 1290 tarihli ilk ve ikinci baskının tarihlerini daha vâzih görebilmiş olan M.N. Özön'ün : «2 ci baskı 1290 (= Mart 1874)» şeklinde verdiği tarih de, ikinci baskı ile ilgili neşir ilânları karşısında düzeltilmeğe muhtaçtır¹⁰¹.

KANIJE

Nâmık Kemal'in Kıbrıs'daki topçu yüzbaşısı Ahmed Nâfiz'in adı ile basılan bu eseri, Magosa devresi neşriyatmm kronolojik sırada üçüncüsüdür. 1874 Mart'ı başında çıkar. Kemal'in, Magosa hayatının on birinci ayma girdiği sırada neşrolunmuştur. Ancak ne var ki, bu gerçeğe mukabil, Nâmık Kemal'e aid bir mektubun tenkidsizce kullanılması ve eldeki başka vesikalardan istifade edilmemesi neticesi, bu mektubun baskı tarihini aydınlatması bakımından çok mühim olduğu söylenerek eserin Nâmık Kemal Magosa'ya geldikten bir ay kadar soma basıldığıının ileri sürüldüğünü görmekteyiz.

6 Mart 1874 tarihine rastlayan bir ilânda eserin çıkışı, zamanın okuyucusuna şu suretle duyurulur :

«Cennet-mekân Sultan Mehemed Han-ı Sâlis asrında vukubulan Kanije fetih ve muhâsarasını ve Osmanlı askerliğinin bir takım sevâbık-ı fâhiresini mütazammın bu defa matbaamızda tab'olunan "Kanije" nâm tarihçe bir çeyrek mecidiye fi ile matbaada ve gazete müvezzilerile ekser kitab satılan mahallerde furuht olunmaktadır»¹⁰².

Nitekim Nâmık Kemal'e, babası Mustafa Âsım Bey tarafından 15 Muharrem 1291 (4 Mart 1874) tarihini hemen takib eden günlerde yazıldığıımız bir mektupta¹⁰³ da Kanije'nin baskı işinin henüz bittiği haber verilir :

100 Kenan Akyüz, *Zavallı Çocuk*, Ankara 1960, «Önsöz», s. 1 : «Baş tarafında bulunan bir not eserin Gedik Paşa Osmanlı Tiyatrosu'nda ilk defa olarak 29 Zilkade 1290 (18 Ocak 1874) tarihinde oynandığım bildirdiğine ve 1290 Hicrî yılı da 17 Şubat 1874 tarihinde bittiğine göre ikinci baskının 18 Ocak - 17 Şubat 1874 tarihleri arasında yapılmış olması gerekir».

101 M. N. Özön, *Zavallı Çocuk*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1947, s. 46. Öte yandan ilk neşrinin 1874 yılının sonlarına doğru olduğu hakkındaki beyan (R. A. Sevengil, *Tanzimat Tiyatrosu*, İstanbul 1961, s. 216) ile ilânınm görülmesine rağmen 1874 yılına aid gösterilmesi (Niyazi Akı, *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi*, Ankara / Erzurum 1963, s. 160) ikinci baskıyı görmeyen N. Sançar'm bunun dışındaki 1290 yılı kaydını taşıyan baskıları 1873 / 1874 şeklinde çift tarihli olarak kaydetmesi (*Nâmık Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları*, s. 61) ayrıca düzeltilmek gerekir.

102 *Hayâl*, nr. 35, 22 Şubat 1289.

103 Üzerinde herhangi bir takvim kaydı bulunmayan bu mektubun tarihi, «*Nâmık Kemal'in Mektupları*» adlı eserimizde (İstanbul, 1972, s. 478 - 480)'de etraflı bir şekilde tahlile tâbi tutulup izah edilmiş bulunmaktadır.

«Nûr-ı aynım oğlum efendim,

Geçen defa vapur geç gelmesinden bir hafta soma ve bu kerre günü-gününe iki kıta mektubunuzu aldım. Kitaplar işi Ah Bey'e havâle olunduğundan henüz bitmiş olan "Kaniye Tarihi" tamamile teslim olunup fakat yirmi adedi birâderinize verildi ve "Silistre" toplanmakta olup bu dahi hesâbile teslim olunur ve iki-üç güne kadar "Bahâr-ı Dâniş" dahi tekmil olacağından teslim kılınır ve Ah Bey'e havâle ettiğinden memnun oldum. Bu adam sağlamdır. Benim niyetim Kaniye'yi tamâmile Karabet'e verecektim. Bu daha hoş oldu»¹⁰⁴.

Bunları, Nâmık Kemal'in dostu ve eski Kıbrıs mutasarrıfı Veys Paşa'nım oğlu Zeynelâbidin Reşid'e yazdığı bir mektup takip eder. Kaniye'nin neşirinden iki ay soma yazılan bu mektupta Nâmık Kemal, neşri yapılan eserlerinin ilânı işine : «Benim kitaplara Ah Bey nezâret etsin dediğim ilânâta iktidârı için idi. Sizin de işe dâimâ karışacağınızı bilirim; karıştığınızda da teşekkür ederim» satırlarile temas eder ve sonunda da, «Yirmişer otuzar nüsha Kaniye ile Bahâr-ı Dâniş isteriz» der¹⁰⁵.

Bu mektubun gerçek tarihi 17 Rebi-ülevvel 1291 olmak lâzım gelirken, 17 Rebiülevvel 1290 sûretinde çıkmıştır. İçinde adı geçen bu iki eserin neşir tarihi ile ilgili ilânları araştırmak yoluna gitmedikten başka, Mustafa Âsım Bey'in Kemal'e mektubunu, muhteviyâtma nüfuz edemediği için 1875'de yazılmış zannettiğinden, onun da bu eserlerin baskısı ile olan irtibatım görememiş olan F.A. Tansel ondan tabiatile istifade edememiş, bu mektubun taşıdığı yanlış tarihi tenkide tâbi tutmaksızın 17 Rebi-ülevvel 1290 olarak kabûl etmesi neticesi, ona 15 Mayıs 1873 tarihini vermiştir. Bu yanlış tarihe dayanarak da mektubun, Kaniye ve Bahâr-i Dâniş'in N. Kemal Magosa'ya gittikten bir ay kadar sonra basıldığını aydınlattığından bahsetmiştir. Sadece «Kemal'in, kitaplarının basılması ve satışı ile kimlerin meşgûl olduğunu, Magosa'ya gittikten bir ay kadar soma Kaniye ile Bahâr-ı Dâniş'in basıldığını aydınlatmak bakımından çok mühim olan bu mektubundan»¹⁰⁶ diye bahsetmekle kalmayan Tansel, eserin neşir tarihi hakkında ayrıca şu notu da verir : «Kaniye, Yüzbaşı Ahmed Nâfiz tarafından te'lif edilmiş gösterilerek tab-olunmuştur (İstanbul, Hayâl Matbaası, 1290-1873)»¹⁰⁷.

F.A. Tansel'in bu çok yanlış hatâsını evvelce düzelttiğimiz ve bundan başka düştüğü çeşidi tezdaları da belirtmiş bulunduğumuz için¹⁰⁸ üzerinde fazla durmayarak, yazdıklarımızdan sadece şu kısmı nakletmekle yetineceğiz :

104 M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, 1949, II, 1. kısım s. 149 ; Ö. F. Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 411.

105 Zeynelâbidin Reşid, *Edebiyat Kumkuması*, Halep 1324, s. 18.

106 *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, I, 248.

107 *Aynı yer*.

108 Ö. F. Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 410 - 414.

«Baskıları 1291 hicrî yılında yapılmış bu eserlerin, hicrî 1290 tarihini taşıyan bir mektubda, basılmış nüshalarının gönderilmesini istemeğe imkân yoktur. Sâdece, iki eserin neşir tarihi ve ilânlarının tesbiti sâyesinde görülür ki, mektubun gerçek tarihi 17 Rebi-ülevvel 1290 olmayıp 17 Rebi-ülevvel 1291'dir»¹⁰⁹.

Kanije'nin 1874 Mart'ı başında çıkan ilk baskısının¹¹⁰ birbirinden çok farklı olan dış ve iç kapak künyeleri şöyledir :

Dış kapak :

«Kanije/İlk def'a olarak/Maârif Nezâret-i celîlesi ruhsatıle Hayâl/Matbaası'nda tab-olunmuştur/Mühr-i mahsus ile memhûr olmayan nüshalara sahte/ Nazarile bakılır ve her sûrette tab-u bey'ine mütecâsir/Olanlar mes'ul olur/Sene/1290».

İç kapak :

«Kanije/Eser-i/Ahmed Nâfiz/Her hakkı müellife âiddir/İlk def'a/Olarak Maârif Nezâret-i celîlesinin ruhsatıle Hayâl/Matbaasmda tab-olunmuştur/Sene/1290».

Dış ard kapakta : «Kanije/Fiat yarım sîm mecidiye» kaydı ve Hayâl matbaasında basılan eserlerin bir iltesi vardır.

Ön dış kapakta «Sene 1290» ibâresinin üst kısmında kırmızı renkte basılmış «Mehmed Hulûsî» mührü okunmaktadır.

Dış kapakta yer alan sahte nüshalar meselesi ile ilgili kayıd, bilhassa Vatan-yâhud-Silistre ve Zavallı Çocuk'un ortaya çıkan kaçak baskıları karşısında Kemal'in ve eserlerinin basılması, satılması işi ile meşgûl olanların artık bir tedbir almak ihtiyâcını hissettiklerini gösteriyor. Kanije'den başlayarak, kendisi Magosa'da iken basılan diğer eserlerinde bu gibi kayıtlara sık sık rastlanacaktır.

BAHÂR-I DÂNİŞ

1874 Nisanının ikinci yarısında Magosa serisi, kendisinden ziyâde Türk edebiyatına dâir Kemal'in dikkate değer görüşlerini aksettirmesi bakımından mukaddimesi mühim olan bu küçük tercüme eserle, dördüncü kitabını verir. Günümüze

109 Aynı eser, s. 411.

110 1886'da ikinci baskısı yapılmadan önce Kanije'nin bu ilk baskısından 1884'de şöyle bahsedilir : «Kanije Tarihi. Ahmed Nâfiz Efendi'nin eseri olup Kanije muhâsara ve fethine dâirdir. Münderecâtu asâkir-i Osmânîyenin vekâyî'î mezkûrede ibrâz etmiş oldukları şecaât-i acîbe ve metânet-i garîbeleri şuce'ân-ı zemâna bir numûne-i imtisâl olmak üzere kaleme alınmış ve Fâizî'nin kitabından dahî buna müteallik bâzı şeyler ahz u dere ve bir edf-i meşhur tarafından tashih edilmiş gâyet müşevvik bir eser olmağla şâyân-ı mütale'adır. 10 guruşdur» (*Arakel Kitabhânesi Esâmi-i Kütübü*, İstanbul 1301, s. 131.)

kadar bu neşrin gerçek tarihi araştırmacılara meçhul kalmış, basılma yılı 1873¹¹¹, 1885¹¹² ve 1886¹¹³ olarak gösterilmiştir. Müellifler Bahâr-ı Dâniş'i, Ebüzziyâ tarafından hicrî 1303'de yapılmış ikinci baskısı ile tanıdıklarından¹¹⁴, onu 1885 veya 1886 yılında neşredilmiş sannuşlardır. Nâmık Kemal'in eserlerinin baskılarını başlı başına bir mevzû alan araştırma sahibinin : «Kitabhâne-i Ebüzziya serisinden olması lâzımı gelen birinci basımı maalesef göremedim»¹¹⁵ diye bahsettiği bu ilk neşri, başka bir araştırmacı bu noktadan hareket ederek : «Birinci basım, İst., Matbaa-i Ebüzziya, 1303» şeklinde gösterir¹¹⁶. Diğer taraftan aynı yazar, aynı eserinde Kaniye gibi, Bahâr-ı Dâniş'in de Kemal Magosa'ya gittikten bir ay kadar sonra basılmış olduğunu ileri sürer¹¹⁷ ve bu iddiasına dayanak aldığı Kemal'in mektubu hakkında, bu noktayı «aydınlatmak bakımından çok mühim olan mektubu» diye değerlendirmede bulunur. Aynı eserin bir başka yerinde : «Kemal'in 1 Mayıs, 1873 tarihli¹¹⁸ mektubunu yazdığı sırada Bahâr-ı Dâniş basılmış bulunuyordu (Nu. 80). Bu kayde dayanarak, aşağıdaki mektubun da, aynı sene, 1873'de yazıldığını tahmin ediyoruz»¹¹⁹ derken, Kemal'in Magosa'ya gittikten bir ay kadar sonra basıldığını ileri sürdüğü eseri için yine aynı eserde daha sonra bu defa : «Kemal, Magosa'ya gittiği ilk aylarda Bahâr-ı Dâniş adh risâlesini tab' etmek üzere İstanbul'a yollamıştı»¹²⁰ der. Böylece aynı yazar tarafından, aynı eserde Bahâr-ı Dâniş'in ilk baskısına aid olmak üzere hem 1873 Mayıs'ı ve hem 1303 tarihleri verilir, hem de Magosa'ya gittiği ilk aylar kitabın basıldığı değil, basılmak üzere İstanbul'a gönderildiği bir zaman olarak bahis konusu olur. Kaniye'de olduğu gibi Bahâr-ı Dâniş'in de neşir ilânlarını araştırmamak, Mustafa Âsım

111 Hakkı Tarık Us, *Namık Kemal'in Kaniye Muhasarası*, İstanbul 1941, s. 131.

112 Kenan Akyüz, *La Littérature Moderne De Turquie, Philologiae Turcicae Fundamante*, Wiesbaden 1964, II, 506. Türkçesi : *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, II, 1, Ankara 1965, s. 67.

113 Hikmet Dizdaroğlu, *Namık Kemal*, İstanbul 1968, s. 31.

114 H. T. Us'dan sonra, orijinal baskının farkında olabilmemiş bulunan Seyfeddin Özege'nin eserinde de (*Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul 1971, s. 107) bunun tarihi, basıldığı yer ve matbaa yine meçhul kalır.

115 N. Sançar, *Namık Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları*, s. 82.

116 F. A. Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, I, 277 not 3.

117 *Aynı eser*, s. 248. «Fîlvâki Nâmık Kemâl de Zeynelâbidin Reşîd'e gönderdiği 17 Rebi'ül-evvel 90 (15 Mayıs 1873) târihli mektûbunda "yiğirmi - otuzar" nüsha Kaniye ile Bahâr-ı Dâniş istediğine göre, bu târihte onlar basılmış olacak. Şu halde Bahâr-ı Dâniş'in mukaddimesi 15 Mayıs 1873 ten önce yazılmış bulunuyordu» demek suretile bir başka araştırmacı (Kaya Bilgegil, *Harâbât Karşısında Nâmık Kemal*, İstanbul 1972, s. 17) aynı hatayı paylaşır.

118 Bahsi geçen mektubun tarihi, s. 248'de 15 Mayıs 1873 olarak gösterilmişken, burada bir dalgınlık veya dizgi yanlışlığı neticesi 1 Mayıs 1873 sûretinde kaydediliyor.

119 F. A. Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, I, 282.

120 *Aynı eser*, s. 336.

Bey'in Kemal'e Kaniye münasebetiyle işaret ettiğimiz mektubunun muhteviyâtına nüfuz edememek yüzünden bu araştırmacının düştüğü hatâ ve yığınla tezâdü gösterip düzeltilmiş bulunduğumuz¹²¹ için tafsilâta girişmiyoruz.

Mustafa Âsım Bey, Kemal'e 15 Muharrem 1291 (4 Mart 1874) tarihinden hemen somaki günlerde yazdığını ortaya koyduğumuz, Kaniye bahsinde zikri geçen mektubunda Kaniye'nin baskısının henüz bittiğini haber verirken, Bahâr-ı Dâniş'in de iki-üç güne kadar baskısının tamamlanacağını bildirmekte idi.

Nitekim, 21 Nisan 1874 tarihli bir ilân Bahâr-ı Dâniş'in çıkmış olduğunu bildirir :

«Âsâr-ı mu'teber(e)den Bahâr-ı Dâniş nâmında yeni bir risâlenin cüz-i evveli çıktı. Bir çeyrek mecdiye fiyatla Hayâl matbaasında ve gazete müvezzilerinde satılmaktadır»¹²².

Bu kısa ilân bir hafta sonra, Kemal'in isim ve hüviyetine telmihler taşıyan ifadelerle daha tafsilatlı bir şekilde girer :

«Hindli Şeyh İnâyetullah'ın "Bahâr-ı Dâniş" nâm eseri ki hakikaten umûmun arzûsuna mutâbık nâşinide bir hikâyedir. Edebiyât-ı Osmâniyede mehâret ve kemâlâtı cümle indinde müsellemler olan bir zât mezkûr hikâyeyi bulunduğumuz onüçüncü asr-ı medeniyetin makbûlü olabilecek bir sûrette lisân-ı türkiye terceme ederek cüz-i evveli tab'edilmiş olduğundan Hayâl Matbaası ile ekser kitab satılan mahallerde birer çeyrek sim mecdiyeyle satılmakta olduğu hassaten üân olunur»¹²³.

Bahâr-ı Dâniş ve ilânlarının çıktığı sırada, uğradığı ta'til cezâsı dolayısıyla kapalı bulunan (19 Nisan - 5 Mayıs 1874) Şark gazetesi, yeniden çıkmaya başladığının hemen beşinci günü, bilhassa mukaddimesini hedef tutarak Nâmık Kemal'in daha önceki Magosa neşriyâtına olduğu gibi esere ve -Nâmık Kemal olduğu yazanlarca şüphe bulunmayan- sâhibine sataşan bir yazı neşretmekte gecikmemişti :

«Hindli Şeyh İnâyetullah'ın eserinden mütercem olarak (Bahâr-ı Dâniş) nâmında bir Hamzanâme'nin birinci cüz'ü manzûr-ı âcizânemiz oldu. Bunu terceme eden zât her kim ise galiba edebiyât-ı Osmâniyeye dâir bir makale yazmak murad etmiş ve o makaleyi şöyle bir kitaba mukaddime tarzında yazmağı daha münâsib görerek bu risaleyi anın için çıkartmıştır. O mukaddimede dahi fârisiden edebiyatımızın ayrılması mümkün olmayacağına dair bazı suver-i isbâtiyeye girişmek ve düzce ilm-i hesabdaki *طريق الفرض والخطا* kaidesi gibi mefrûz bir saded ile mutâleât-ı edebîye ibraz olunmak istenilmiştir. Her ne ise cenâb-ı Hak bizde

121 Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 410 - 413, 441 - 442, 447 - 448, 478.

122 *Hayâl*, nr. 55, 9 Nisan 1290.

123 *Hayâl*, nr. 58, 16 Nisan 1290.

eli kalem tutanları milkimize nâfi ve ciddi âsâr te'lif ve neşir eylemeğe muvaffak eylesün duâsmı tekrâra şu risâle dahi vesile olabilir»¹²⁴.

30 Aralık 1873'ten sonraki bir tarihte yazmış olabileceğini meydana koyduğumuz bir mektubu¹²⁵, 1874 yılının başlarında henüz baskıya girmediği bir sırada Nâmık Kemal'in eserle ilgili hazırlıkları üzerinde bizi aydınlatıyor. Anlıyoruz ki bu tarihten önce, İstanbul'daki dostu Zeynelâbidin Reşid Bey'e eserin cüz cüz neşri gerektiğini bildirmiştir. Kemal'in belirttiğine göre Bahâr-ı Dâniş'in sona ermesi -bunu tercümenin tamamlanması olarak anlıyoruz- en aşağı bir senelik bir zaman isteyen bir iştir: «Bahâr-ı Dâniş'in hitâmı lâakal bir seneye muhtacdır. Binâenaleyh toptan basılmasından sarf-ı nazar olunmalı ve evvelki ta'rifat vechile parça parça basdırılarak satımah»¹²⁶.

1875 yılında yazıldığını tesbit ettiğimiz, yine Zeynelâbidin'e hitab eden başka bir mektubunda Bahâr-ı Dâniş'in baskısı bahsinin devam etmekte olduğu görülür: «Bahâr-ı Dâniş'in cild-i sânişi basıldı ise, lütfen Hacı Efendi'nin kâimbirâderine veriniz; cild-i evvelin bekâyasını dahi»¹²⁷. Burada "cild" sözü ile kastedilen "cüz"üdür. O devirde "cild" tabirinin, bazen "cüz'ü" mukabilinde kullanıldığını gösteren çeşitli örnekler vardır¹²⁸. Nâmık Kemal'in basıup basılmadığını sorduğu ikinci cüz'e rastlanmamaktadır. «Eserin ikinci ve üçüncü basımın yapan Ebüzziyâ da, onu ilk baskıda mevcut olanı kadarile verir. Mukaddimesinde: "eshâb-ı mutâleaya mûcib-i suhûlet olmak için şu hey'ette cüz cüz intişârını münâsib gördüğümüzden" denilerek geri kalan kısmının Maârif Nezâreti'nden müsâede alındıkça neşrolunacağı belirtilen Bahâr-ı Dâniş'in sonu gelmemiştir»¹²⁹.

Bahâr-ı Dâniş'in orijinal baskısı kenarları kesilmemiş olarak 11,5x16,5 cm boyunda ve 48 sahifelik bir cüz'den ibarettir. İç kapağı bomboş olup metnin iç kapak arkasındaki yani ikinci sahifeden başladığı bu küçük risâlenin dış ön kapak künyesini:

«Bahâr-ı Dâniş/Hindli Şeyh İnâyetullah'ın eserinden/Mütercemdir/Her hakkı nizâmen mütercimine âiddir» ibâreleri meydana getirir.

Dış arka kapakta ise:

«Birinci defa olmak üzere Mekteb-i/Sanâyi matbaasında cüz/Cüz basıh-

124 Şark, nr. 125, 28 Nisan 1290 - 10 Mayıs 1874.

125 Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 440, 441-442.

126 Zeynelâbidin Reşid, *Edebiyat Kumkuması*, s. 26.

127 Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 441 ; Zeynelâbidin Reşid, *Edebiyat Kumkuması*, s. 23.

128 Bu hususta en yakın örnek olarak Nâmık Kemal'in İntubah adlı romanının ilk cüzünden «cild» diye bahseden bir neşir ilânını işaret edelim (bk. not : 164'e bağlı metin).

129 Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 442.

yor/Fiatı iki¹³⁰ çeyrek/Mecidiyeyedir/Sene/1290» kayıtları yer alır. Bahâr-ı Dâniş'in orijinal baskısının günümüze kadar meçhul kalmasında iç kapağı üzerinde ve bitiş sahifesinde eserin admı, matbaa ve tarihini belli edecek en ufak bir kaydın bulunmamasının da payı olduğunu söyleyebiliriz. Bu baskının dış kapaksız nüshalarını görenler onun Bahâr-ı Dâniş olduğunu anlayamamışlardır.

ÂKİF BEY

Kemal'in Magosa devresindeki neşriyatında sırada beşinci yeri bu piyes alır. 1874 Martı başında çıkan Kaniye'nin arka kapağında : «Âkif Bey. Beş fasıldan mürekkep tiyatro oyunu derdest-i tab'dır» diye basılmakta olduğu haber verilen Âkif Bey piyesi, 1874 yılı Mayısında okuyucuya intikal eder. Nâmık Kemal'in eserlerinin baskılarını başlıbaşına bir araştırma konusu olarak ele alan tedkikte eser, 1873/1874 şeklinde çift milâdî tarihle gösterilmekten kurtulamamış¹³¹, diğer bir araştırmacı tarafından ise 1873 yılında basıldığı mutlak olarak kabul edilmiş ve bu tarih, başka meseleleri çözmek için de bir dayanak noktası alınmıştır.

Nâmık Kemal, 1874 yılı başlarında yazıldığını ortaya koyduğumuz bir mektubunda¹³² Ebüzziyâ Tevfik'e Âkif Bey'i basılmak üzere İstanbul'a, üvey dayısı Mâhir Bey'e gönderdiğini bildirir : «Vaktiyle sana hikâye ettiğim Dâniş Bey -yahud- Fâhişe-i Nâibe'yi, Âkif Bey ünvanı ile tiyatro şekline koyarak, Mâhire gönderdim; basıldığı zaman sana da gönderirler»¹³³.

Eserin neşir tarihini araştırmamak, 1874 Mayısında basıldığını belirten bir müellifin eserine¹³⁴ de itibar etmemek neticesi bu mektubu yeni harflerle neşreden F.A. Tansel, Âkif'in 1873 yılında basıldığı şeklinde bir yanlış bilgiyi hareket noktası alıp mektubun da 1873 yılında yazılmış olduğunu tam bir kat'iyyede ileri sürer : «Tarihsiz olan mektubun, 1873'de yazıldığı muhakkaktır; çünkü mektubun ifâdesinden, Âkif Bey piyesinin henüz basılmadığı anlaşılıyor. Bu tiyatro eserinin 1873'de basıldığını gözönüne alarak, aşağıdaki mektubun 1873'de, Magosa'ya gittikten az sonra, çok muhtemel olarak bu yılın Haziran'ında yazıldığını sanıyoruz»¹³⁵. Mektuba ilâve ettiği notta da : «Âkif Bey aynı sene zarfında iki defa basılmıştır : İst., Hayâl Matbaası, s. 142, aynı matbaa, s. 188. Her iki neşirde müellif adı yoktur. Ertesi yıl, 1874'de Selânik'te temsil edilmiştir»¹³⁶ der.

130 İlanlarındakine aykırı olan bu fiatın orada belirtilene uygun olarak bâzı nüshaların kapaklarında el ile «bir çeyrek mecdiye» şeklinde düzeltilmiş olduğu görülmektedir.

131 N. Sançar, *Nâmık Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları*, s. 62.

132 Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 420 - 424.

133 Ebüzziyâ Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yeni Tasvîr-i Efkar, nr. 409, 10 Teşrinisânî 1910.

134 Mustafa Nihat Özön, *Zavallı Çocuk*, İstanbul 1947, s. 46.

135 *Nâmık Kemal'in Husulî Mektupları*, I, 255.

136 *Aynı eser*, s. 256, not 6.

20 Mayıs 1874 tarihli bir ilân, Âkif Bey'in satışa çıkmış olduğunu haber verir :

Âkif Bey

Tiyatro oyunu — Beş fasıl

Matbaamızda, Gazete müvezzilerinde. Ekser kitab satılan mahallerde 2 çeyrek mecidiyeye satılmaktadır¹³⁷.

Âkif Bey, bu ilândan iki ay kadar soma da 23 Temmuz 1874'de Şark gazetesini tarafından yeni bir eser olarak ele alınır. Nâmık Kemal'in Magosa neşriyatına karşı başından beri menfî bir tutumu olan Şark gazetesinin bu defa takdîr-kâr bir lisan kullandığını görürüz. Bununla beraber, Âkif Bey ve benzeri eserlerin piyes şeklinde tertip olunacağına roman suretinde yazılmasının daha yerinde olacağını da söylemekten geri kalmaz :

«(Âkif Bey) nâmında bir tiyatro risâlesi manzûrumuz oldu. Bunun maksad-ı te'lifi en şedid ateşlere göğüs veren kahramanların pençe-i aşkda zebûn olduklarını göstermek ve bir de kadınların denâet-i tebâyîine arz-ı numûne eylemek olmak lâzım gelip usûl-i ifâdât ve mükâlemâtı ve husûsile tasvir-i dilâveri bulunduğuşu mükâlemâtı mâhirâne ve eşârı dahi üstâdânedir. Zann-ı âcizânemizce tiyatro olarak yazıldığı takdirde tabîlik hâline getirmek için tesirâtına halel getirilmemek veyâhud gayr-ı tabî hâlinde bulundurulmak iktizâ eden bu misülli âsâr tiyatro sûretinde yazılacağına roman tarzında tertib olursa daha yakışık alır. Eser-i mebhûsun anhdan bir kıta naklolunmak münâsib görüldü.

Bahseyleyken düde duran yârelerimden

Âhımla nihâlân gibi güller mi açısın

Arzetmek için sinedeki sûziş-i aşkı

Dağ-ı dil-i mecruhdan ateş mi saçısın»¹³⁸.

Nâmık Kemal'in, eseri matbaasında basan Teodor Kasab'a yazdığı bir mektubunda Âkif Bey'in fazla bir satış yapmadığı havâdisi üzerinde durduğunu görürüz : «Âkif'in lâyikh satılmadığına ve Zavallı Çocuk'un revâcına dâir olan ihbârâtına teaccüb ettim. Şimdi halkın kesesi Mâliye hazînesine döndüyse, Zavallı Çocuk'un zuhûru zamânmda Havyar Ham değildi ya...»¹³⁹.

Teodor Kasab'dan bu yolda aldığı bilgiye cevap olan bu mektup¹⁴⁰, başlangıçta Âkif Bey'in satışının umulan derecede yürümediğini gösterir. Ancak, Teodor

137 *Hayâl*, nr. 65, 8 Mayıs 1290.

138 *Şark*, nr. 188, 11 Temmuz 1290 - 23 Temmuz 1874.

139 M. C. Kuntay, *Nâmık Kemal Hakkında Ufak Notlar*, Cumhuriyet gazetesi, 24 Birinci kânun 1940 ve Ö. F. Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 451.

140 Bu mektup için : «Tarihsiz olan mektup herhâlde Âkif'in neşirinden az sonra, 1873'de yazılmıştır» diyen F. A. Tansel ayrıca Âkif Bey'in Osmanlı Tiyatro'sunun 1873 - 1874'te temsil edilecek eserleri gösterir 1873 tarihli bir ilânında yer aldığından da bahseder (*aynı eser*, s. 290, not 6). Bu hususta verdiği çok yanıltıcı bilgiyi, daha önce şu şekilde

Kasab'ın aynı yıl ikinci baskısını yapması, ayrıca taklid bir baskısının da ortaya konulması bir müddet sonra eserin satışının hız kazanıp yeni bir baskısına geçilmesine ihtiyaç doğurduğunu belli eder¹⁴¹.

Âkif Bey'in ilk baskısının dış kapak ile iç kapak künyeleri birbirinden ifâde, muhtevâ, hattâ tarih bakımından hayli farklıdır. Dış kapak :

«Âkif Bey/Tiyatro - Beş fasıl/İlk def'a olarak/Maârif Nezâret-i celîlesinin ruhsatı ile Hayâl Matbaası'nda/Ser-mürettib Hâfız Lûtfî Efendi marifetile/Tertib ve tab-olunmuştur/Her hakkı tab-ettirenindir/İstanbul/1291».

İç kapak künyesi ise şöyledir :

«Âkif Bey/Oyun - Beş fasıl/Birinci def'a olarak/Maârif Nezâret-i celîlesinin ruhsatı ile Hayâl Matbaası'nda tab-olunmuştur/Her hakkı tab-ettirenindir/İstanbul/1290».

İlk baskının dış kapağındaki 1291 tarihinin hicrî olmasına mukabil, iç kapağındaki 1290 tarihinin rûmî olduğunu bilhassa belirtelim.

Dış kapağında yukardakilerden başka «Eser-i N. Kemal» kaydını da taşıyan, gramajı düşük âdi kâğıtlı ve 142 sahifelik neşir, Âkif Bey'in taklid baskısı-

düzeltilmiş bulunuyoruz : «Mektubun izahında, Âkif Bey ve Zavallı Çocuk'un yer aldığı, -metni risâle hâlinde basılı nüshasından yeni harflerle ilk defa Selim Nüzhet Gerçek tarafından baş sahifesinin klişesi ile birlikte neşredilen- Güllü Ağob'un Osmanlı Tiyatrosu 1874-1875 yılı oyun programını, üzerindeki "1290'dan 1291 sene-i şemsîyesi yaz ve kış mevsimlerinin ilân-ı mahsûsu" kaydına rağmen, adı geçen neşirde 1873 yılma âid gösteren yanlış, tenkidsizce tekrarlanarak : "Osmanlı Tiyatrosu'nda 1873-74'de temsil olunacak eserleri gösterir 1873 tarihli ilânda, Kemal'in adı kaydedilmeksizin *Âkif Bey* ve *Zavallı Çocuk*'un da oynanacağı bildirilmiş, bu vesika İbrâhim Alâeddin Gövsa tarafından neşir olunmuştur (*Güllü Ağob, Yedi Gün* mec., c. XV, nu. 376, 21 Mayıs, 1940)" denilir. Burada "sene-i şemsîye" hicrî yıl zannedildiğinden ilânın "1873 tarihli" olduğundan bahsedilmiştir. Farklı takvim sistemlerinin hesaplanmasında düştüğü yanlışları, başka yazılarımız ile bu kitabımızda gösterdiğimiz nâşir "sene-i şemsîye"nin hicrî tarihe göre hesaplanamayacağı farkedememiştir. Rûmî takvim sisteminden başka bir şeye âid olmayan 1291 - 1292 sene-i şemsîyesi'nin milâdî karşılığı 1874-1875'dir. Selim Nüzhet Gerçek tarafından neşri yapılan bu program ilânım İbrâhim Alâeddin Gövsa tarafından neşredilmiş gösteren kayıd da ayrıca düzeltilmeğe muhtacdır» (Ö. F. Akün, *Nâmuk Kemal'in Mektupları*, s. 451-452).

141 Çok daha sonra 1884 Aralık veya Ocak'ında (Kânümevvel 1300) başka bir yeni baskısı için izin alınmış olan (Mehmed Murad, *Devr-i Hamidi Âsârı*, 1308, s. 143) Âkif Bey'in zamanla kazandığı rağbetin diğer bir ifâdesini 1893 yılma âid bir kitapçı katalogunun şu satırlarında görebiliriz : «Âkif Bey - Millî bir tiyatrodur ; tehzib-i ahlâka hizmeti cihetile rağbet-i âmmeye mazhar olmuş bir eserdir. Nüshası nâdir olan bu kitab asrımızın kemâlât-ı edebîyesinin son derecesinde bir iktidar ile, hâin zevcenin âkıbet cezâ-yı sezâsmı gördüğünü musavvir bulunur. Edebiyattan şîrin-mezâk olan erbâb-ı mutâleaya tavsiyeye şâyân bir kitabdır. Fiyatı 3 guruştur» (*Asr Kütübhânesi Esâmi-i Kütübü*, İstanbul 1309, s. 78).

dır¹⁴². Nâmık Kemal'in Magosa'da iken neşredilen eserlerinin orijinal baskıların üzerinde adının bulunmaması¹⁴³, bu baskının taklid olduğunu ayrıca meydana koyuyor. Ucuza mal edebilmek için bu taklid baskıda âdi bir saman kâğıdı kullanılmış, satırlar sık dizilerek eserin hacmi 188 sahifeden 142 sahifeye indirilmiştir. Orijinal baskının 115'inci sahifesinin sonunda bulunan keçi gravürü ile 158'inci sahifesi sonundaki iki yastıklı boş bir yatak resmi klişesi taklid baskıda görülmez¹⁴⁴. Bu iki yastıklı yatak gravürü Zavallı Çocuk'un Hayâl matbaasınca yapılan ve Âkif Bey'den soma çıkan ikinci baskısının son sahifesinde de bulunmaktadır.

Orijinal baskının dış arka kapağında «Hayâl matbaasında furuht olunan kitaplar» başlıklı listenin üst kısmında : «Âkif Bey/Fi 2 çeyrek mecidiye» kaydı yer alır.

Âkif Bey, 1290 tarihini taşıyan ve yine aynı matbaada yapılmış olan ikinci baskısının iç kapak künyesi şöyledir :

«Âkif Bey/Oyun - Beş fasıl/İkinci def'a olarak/Maârif Nezâret-i celîlesinin ruhsatı ile Hayâl Matbaası'nda/Tabolunmuştur/Her hakkı tab'ettirenindir/İstanbul/1290».

Dizgi, harf, sahife bakımından birincisinden farklı olmayan bu ikinci baskının istifli «Âkif Bey» klişesi, ilk baskıdaki klişeden daha farklıdır.

TERCEME-İ HÂL-İ NEVRÜZ BEY

Magosa neşriyatının altıncısı olan bu eserin çıkışı ile Âkif Bey'inki arasında on ayı aşan bir zaman mesafesi olduğunu tesbit ediyoruz. O zamana kadar Magosa devresinde iki kitabı arasında bu kadarlık bir fasıla bulunmayan Kemal'in neşir hayatının 1874 Mayısı ile 1875 Martı sonu arasında bir dıngunluk devresine girmiş olduğu görülüyor. Tahrib-i Harâbat, Takib-i Harâbat, İrfan Paşa Mek-

142 Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul 1971, s. 30'da bu taklid baskı, eserin ilk baskısı olarak gösterilmiştir.

143 Bu orijinal baskılar içinde yalnız «Terceme-i Hâl-i Nevruz Bey»in dış kapağında «N.K.» şeklinde bir rumûzun bulunduğunu belirtelim.

144 *Namık Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları*, s. 63'de bu mukayeselere gidilmeksizin sâdece : «188 sayfalık basımın kağıdı daha güzeldir. Gördüğüm nüshanın dış kapağı bulunmadığından, bu basımın dış kapağa ait bir hususiyeti bulunup bulunmadığını tesbit edemedim. / Bir eser iki kerre birinci basım yapamayacağına göre, bunlardan birinin bir kaçak basım olduğu şüphesizdir. Akif Bey'in ikinci basımı 188 sayfalık olduğundan 1290 basımlarından daha güzel kağıda basılmış 188 sayfalısının birinci basım olması muhtemeldir» demekle kalmıştır.

Bütün verdiğimiz bu bilgiler karşısında F. A. Tansel'in : «Âkif Bey aynı sene zarfında iki def'a basılmıştır : İst., Hayâl Matbaası, s. 188. Her iki neşirde müellif adı yoktur» kaydının (*Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, I, 256, not 6) mâhiyeti lâıykile belli olur.

tubu gibi hararetili yazı faaliyeti, 1874 sonlarında geçirdiği göz rahatsızlığı gibi ârızalar arasından nihayet bu eser ortaya çıkar.

Kemal'in adamlarından Nûri Bey'in, kendisine -muhteviyâtından 28 Ocak 1875 tarihini takip eden günlerde yazdığını anladığımız- mektubunda¹⁴⁵ görülür ki, baskı izni alınmak üzere Maârif Nezâreti'ndeki ilgili şûbeye verilen eserin neşri müsâedesini hemen çıkmak üzeredir. Böylece 1875 Mart'ı başında baskı ruhsat-nâmesinin alındığı belli olan eserin basılma işi çok sür'atle ilerleyerek aym aym son günlerinde tamamlanır. Eserin dış kapağı ile son sabifesinde basılış tarihi «Fî 20 Safer Sene 1292» olarak belirtilmiştir. Bu da rûmî 16 Mart 1291 ve milâdî 28 Mart 1875 tarihlerine tekabül eder. Bu tarihten 5 gün soma da neşir ilâm ile karşılaşırız :

Terceme-i Hâl-i Nevrûz Bey

Ekabir-i İslâmdan mücâhid-i meşhur Emîr Nevrûz'un terceme-i hâli bu kerre gayet güzel bir sûrette tahrîr olunarak tabu neşr edilmiştir:

Müşârünüeyhin bu terceme-i hâlinde şâyân-ı mutâlea pek çok vukuât ve malûmât-ı mühimme-i tarihiye mevcut olduğundan mutâleasını tavsiye ve ihtar ederiz.

Fiâtı bir çeyrek beyaz mecidiye olup, kitab satılan mahallerde bulunur»¹⁴⁶.

Babası Mustafa Âsım Bey, bu ilândan onüç gün soma Kemal'e yazdığı 3 Nisan 1291 (15 Nisan 1875) tarihli mektubunda eserin gördüğü rağbetten bahseder : «Nevrûz Bey güzel satılıyor, okuyanlar pek beğeniyor»¹⁴⁷.

Orijinal neşir iç kapağı üzerinde hiç bir kayıd bulunmamasına mukabil, dış kapağında şu künye iledir :

«Terceme-i Hâl-i Nevrûz Bey/Eser-i/N.K./Meclis-i Maârif'in ruhsatıle/Birinci def'a olarak Beyoğlu'nda Galata kulesi civârında/Küçükhenek sokağında 29 numroda kâin La Turquie ve Şark/Matbaasında tab-olunmuştur. Fî 20 Safer 1292/Her hakkı müellifine âiddir».

Dış arka kapakta : «Fiâtı/Bir çeyrek beyaz mecidiyedir/Kitab satılan mahallerde bulunur» kaydı yer alır.

Mukaddimenin başladığı ikinci sahifenin başında eserin adı «Nevrûz Bey'in Terceme-i Hâli» şeklinde verilmiştir¹⁴⁸. Kitabın son sahifesinde de : «Fiâtı/Bir

145 M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, II, 1. kısım, s. 562.

146 *Şark*, nr. 397, 21 Mart 1291 - 2 Nisan 1875.

147 M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, II, 1. kısım, s. 278.

148 Burada ve dış kapağında «*Terceme-i Hâl-i Nevrûz Bey*» adını taşımasına mukabil, hicri 1302 (1885) ve 1305'de yapılan ikinci ve üçüncü baskılarında eserin ismi «*Terceme-i Hâl-i Emîr Nevrûz*» olmuştur. Nâmık Kemal'le ilgili neşriyatta kitabın adı daha çok, bu değişikliğe uğramış şekli ile geçer.

«Terceme-i Hâl-i Nevrûz Bey»in ikinci baskısı yapılmadan önce, 1884'lerde mevcû-

çeyrek beyaz mecdiyedir» kaydı bulunmaktadır. 14x20 cm. eb-adında olan eser 86 sahifedir.

Kemal'in bundan önceki Magosa neşriyatında adını belli edecek hiç bir işarete yer verilmediği halde Nevruz Bey'in dış kapağı üzerinde N.K. rumûzunun konulmuş olması dikkati çekicidir.

GÜLNIHAL

Nâmık Kemal'in Magosa devresinde çıkan eserlerinin yedinci ve sonuncusu olan Gülnihal «Nevruz Bey'in Terceme-i Hâli»nden beş ay sonra neşir sahasına girmiştir. Silistre Muhâsarası, Kaniye, Bahâr-ı Dâniş, Zavallı Çocuk, Âkif Bey gibi Magosa'da yazılmış olan eserlerin, yazılışları üzerinden fazla bir zaman geçmeden basılmış olmalarına mukabil, Nâmık Kemal'in Vatan-yahûd-Silistre'nin temsili hazırlandığı sıralarda, yâni İstanbul'da iken kaleme aldığı haber verdiği¹⁴⁹ eser, ancak 1875 Eylül'ünden sonra kitap hâlinde gözükebilmiştir.

Kemal'in elinde çok bekleyen ve sansürce muhtelif tasarruflara uğrayan Gülnihal'in çıkışını 15 Eylül 1875'de şu ilân devrin okuyucusuna duyurur :

«Gülnihal nâmiyle beş fasıl altı perde olarak tertib ve tasvir edilmiş olan tiyatro risâlesi yarım mecdiye fiatla matbaamızda ve Bahçeka-

dunun nâdir olduğundan bahsediliyordu : (*Arakel Kitabhânesi Esâmî-i Kütübü*, İstanbul 1301, s. 77). Evrâk-ı Perişan serisine aid olmakla beraber, onun 1884 (1301)'de yapılan yeni baskısında da yer almayan Nevruz Bey'in bu seriye dâhil bulunduğu ikinci baskıda gösterilmiştir. Baskı izninin tarihi, bir kayda (*Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul 1308 / 1310, s. 54) göre «Nisan 1300» (Nisan / Mayıs 1884), diğer bir kayda (Mehmed Murad, *Devr-i Hamidi Âsârı*, İstanbul 1308, s. 125 ; krş. *Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, s. 148) göre de «Kânûmsânî 1300» (Ocak / Şubat 1885) olan ikinci basımın iç kapak künyesinde bu, şöyle belirlenmiştir : «Evrâk-ı Perişan / Terceme-i Hâl-i / Emîr Nevruz / Eser-i / Nâmık Kemal / Temsil-i sâni / Maârif-i Umûmiye Nezâret-i celîlesinin ruhsâtile / Kostantmiye / 1302 / Matbaa-i Ebüzziyâ». Clément Huart, bunu Evrâk-ı Perişan'm 4'üncü fasikülünün yeni baskısı olarak kaydeder (*Bibliographie Ottomane. Notice des livres Turcs, Arabes et Persans imprimés à Constantinople durant la période 1302 - 1303 de l'Hégire (1885 - 1886)*, Journal Asiatique, Huitième série, IX, 1887, s. 364). Üçüncü baskımın iç kapağında ise Evrâk-ı Perişan ile ilgili kayd kalkarak şu künye yer alır : «Terceme-i Hâl-i Emîr Nevruz / Nâmık Kemal / Üçüncü tab'ı / Maârif-i Umûmiye Nezâret-i celîlesinin Ruhsatîle / Kostantmiye / 1305 / Matbaa-i Ebüzziyâ». Ebüzziyâ Tefvik bu baskı ile ilgili olarak : «Kemal Bey'in eşher-i âsârı olan bu risâle vefâtından mukaddem tekrar kalem-i tashihinden geçmiştir» der (*Nevsâl-i Maârifet*. 1307 ve 1308 Sene-i Kamerîyesine Musâdif 1268 ve 1269 Sene-i Şemsîyeleriçün Takvim-i Ebüzziyâ. Onuncu Sene. Kostantmiye 1307, sahifeleri numaralanmamış ilân kısmı).

149 Nâmık Kemal, *Tiyatro*, İbret, nr. 127, 2 Safer 1290 - 19 Mart 1289 ve *Mukadime-i Celâl*, Mecmua-i Ebüzziyâ, III, nr. 39, Gurre-i Safer 1302, s. 1222.

150 *Bastret*, nr. 1609, 15 Şa'ban 1292 - 3 Eylül 1291.

pusu'nda tönbeküci Hasan Ağa ile Bâbîâlî caddesinde kitabı Toros Ağa'nın dükkânında satılmaktadır»¹⁵⁰.

Abdülaziz'in tahttan indirilişi ardından Gülnihal'in bu ilk baskısının ilânları gazetelerde yeniden görülmeğe başlar :

Gülnihal

«Edîb-i meşhur Kemal Bey'in eseri olup neticesinden ahz-ı ibret olunacak bir fâciayı tasvir eden mîr-i mumâileyhin eser-i kalemi olduğundan takdîr-i mâhiyetine hâcet görülemez. Acem Hasan Ağa ile sâir kitab satılan mahallerde iki çeyrek mecdiyeye furuht olunur»¹⁵¹.

«Kemal Beyefendi'nin âşâr-ı kalemiyesinden olup mukaddemce tabedilmiş olan Gülnihal nam fâcia iki çeyrek mecdî fiatla Bahçekapusu'nda Tönbekici Hasan ve Basiret Matbaası altındaki kitabı Avadis Ağa'larm dükkânlarüe ekseri gazete müvezzilerinde satılmaktadır»¹⁵².

Gülnihal'in iç ve dış kapak künyeleri aynı olup şu şekildedir :

«Gülnihal/Tiyatro/Beş fasıl altı perde/Sâhib-i imtiyâzı/Mâhir Bey/Maârif Nezâret-i celîlesinin ruhsatîle/İlk def'a olarak Bâbîâlî caddesinde 28/Numrolu Kırkanbar Matbaasmda/Tab olunmuştur/Sene/1292».

Eserin aynı künyeyi ihtiva eden bir başka baskısı vardır. Dış arka kapağında «İki çeyrek mecdiye» yerine, «Fiatı/guruş/12» kaydıyla gösterilmesi bunun daha sonraya aid bir baskı olduğuna delâlet ediyor¹⁵³.

İNTİBAH

Nâmık Kemal'in günümüze gelinceye kadar istisnâsız kendisi Magosa'da iken çıkmış sanılan bu ilk romanının neşri, gerçekte ise onun İstanbul'a dönüşünü takib eden günlere rastlar. «İntibah, ilk olarak 1293 (= M. 1876) tarihinde İstanbul'da Vakıf Matbaasmda cüz cüz yayınlanmaya başlanmış, ancak o sıralarda Kemal Magosa'da bulunduğundan romana adı konmamıştır»¹⁵⁴ ifadesi bugüne kadar

151 *Basiret*, nr. 1834, 27 Mayıs 1292.

152 *Hayâl*, nr. 257, 5 Haziran 1292. Tanzimat sonrası Türk tiyatro eserlerine tahsis edilmiş bir araştırmada (N. Akı, *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi*, Ankara / Erzurum, 1963, s. 147), Nâmık Kemal Magosa'dan İstanbul'a döndükten sonra çıkmış bir ilânına (*Hayâl*, nr. 258, 8 Haziran 1292) bakılarak eserin neşir tarihinin 1876 olarak gösterildiği görülür.

153 Nâmık Kemal'in Abdülhamid II devrinde yasaklanmış eserleri arasında sayılan Gülnihal'e «Kânümevvel 1300» (Aralık 1884 / Ocak 1885)'de yeni bir baskısı için izin verilmiş olduğunu belirten bir kayıt mevcut olduğu gibi (Mehmed Murad, *Devr-i Hamîdî Âsârı*, 1308, s. 143), 1883 yılına ait bir kitapçı katalogunda da, "makbûl" bir eser olarak kendisinden bahsedilmektedir : «Gülnihal. Zamanımızın fahrî'üdebâsı tarafından kaleme alınmış güzel bir fâcia olup münderecâtı sabr ü sebâtın kıymetini tasvir eder bir eser-i makbûldür» (*Ara kel Kıtâbhânesi Esâmi-i Kütübü*, İstanbul 1301, s. 166).

154 Nejdet Sançar, *Nâmık Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları*, s. 65.

hüküm sürmüş yaygın bir kanaate tercüman olur¹⁵⁵. Nâmık Kemal, bir eski edebiyat tarafdârı ile münâkaşaya sebep olan, şiirimizin o günkü durumu hakkındaki tenkid ve düşüncelerini belirttiği makalesini takdir ederek, devrin genç edebiyatçılarından Fâik Reşad'a tarihsiz, fakat 1873 Eylülü sonları ile Ekim ayı arasında yazıldığı ortaya koyduğumuz¹⁵⁶ mektubunda : «Efkârına tamâmiyle iştirak ederim. Son Pişmanlık unvanlı bir hikâye yazıyorum. Mukaddimesine bu bahis zemin oluyor. Yakında basdacaktır, görürsün»¹⁵⁷ diyordu. 1875 yılının ilk yarımına geldiğimizde eser, baskısı için bir türlü Maârif Nezâreti'nden izin ahnamamış vaziyettedir. Adamlarından Nûri, muhteviyâtmdan tarihinin 28 Ocak 1875'ten somaki günlere aid olduğunu tesbit ettiğimiz mektubunda Kemal'e : «Son Pişmanlık'm ruhsatça uğradığı müşkilâtı el-an def'edemedim [...] Şâyed Son Pişmanlık'ı kurtaramazsam vakt-i merhûnuna ta'lik edeceğimiz şübhesizdir»¹⁵⁸ diye yazar. 1875 yılı Nisan'ı ortalarına gelindiğinde -sade bilebildiğimiz kadarıyla- Nûri, babası Âsım Bey ve Zeynelâbidin Reşid tarafından takip edilen bu iş hâlâ hallolmuş değildir. Babası da 3 Nisan 1291 (15 Nisan 1874) tarihli mektubunda : «Daha hâlâ Son Pişmanlık'a ruhsat alamadım. İlerde netice alırsam yazarım» der¹⁵⁹. Nihayet, Zeynelâbidin Reşid'in uğraşmaları ile Nezâret'ten ruhsatı elde etmek mümkün olur. 1875 yılının son aylarında yazdığımız tahmin ettiğimiz bir mektubunda¹⁶⁰ Kemal, Zeynelâbidin Reşid'e bunun için teşekkürlerini bildirir : «Mektubunuzu aldım. Son Peşimanlık'm istihsâl-i ruhsatına olan himmetinizden dolayı teşekkür ederim»¹⁶¹. Nihayet, üvey dayısı Mâhir Bey'in -esas tarihinin üzerinde yazıldığı gibi 5 Safer 1293 sûretinde olmayıp 5 Rebi-ülevvel 1293 (= 31 Mart 1876) olduğunu ortaya çıkardığımız mektubunda¹⁶² baskı izni alınmış bulunan ve adı «Ali Bey'in Sergüzeşti»ne çevrilen eseri Kemal'in artık bir hâle koyup basılması temenni eden satırları ile karşılaşırız : «Şu senin Ali Bey Sergüzeşti nerde kaldı ise, yazsan da basdsa. Senin romanım görmediklerinden halk arzû ediyor»¹⁶³.

155 İhsan Sungu'nun : «Nâmık Kemal'in İntibah romanı ilk defa 30 Haziran 1876 da çıkmıştır. Üzerinde müellif ismi yazılı değildir. Buna ve tarihe bakılırsa bu ilk basım sırasında Nâmık Kemal'in henüz Magosa'da kalebent olduğu ve bundan dolayı romanına adını koyamadığı anlaşılır» şeklindeki notunda da (İbrahim Necmi Dilmen, *Nâmık Kemal'in Romanlığı ve Romanları*, Nâmık Kemal Hakkında, Ankara DTC Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı No. 2, İstanbul 1942, s. 84), N. Kemal'in bu tarihten 11 gün önce İstanbul'a dönmüş olduğu hususu gözden kaçırılarak, aynı zan yer almış bulunmaktadır.

156 Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 426 - 429.

157 [Fâik] Reşad, *Kemal ile Muhabberemiz*, İstanbul 1326, s. 11.

158 Mithat Cemal Kuntay, *Nâmık Kemal*, II, 1. kısım, s. 562 «klişe».

159 *Aynı eser*, s. 278.

160 Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 492.

161 Zeynelâbidin Reşid, *Edebiyat Kumkuması*, s. 35.

162 Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 506 vdd.

163 Mithat Cemal Kuntay, *Nâmık Kemal*, II, 1. kısım, s. 424 «klişe».

İşte 1873 Ekim'inden 1876 Nisan başına kadar mâcerâsı böylece süren «Sergüzeşt-i Ali Bey», Kemal'in Magosa'daki son ayları içinde matbaaya girebilmiş, fakat neşir sahasına çıkışı onun İstanbul'a dönüşünde olmuştur.

Nâmık Kemal Magosa'dan İstanbul'a 19 Haziran 1876'da gelmişti¹⁶⁴. İntibah'ı matbaasmda basan «Vakit» gazetesi 30 Haziran 1876'da, yâni Kemal'in dönüşünün onbirinci gününde, eserin ilk cüz'ünün çıktığı şu ilânla duyurmakta idi :

«Edib-i meşhur Kemal Beyefendi'nin eser-i kalemi olarak matbaamızda basılmış olan

İntibah

Sergüzeşt-i Ali Bey

Serlevhalı hikâyenin birinci cüz'ü her yerde bir çeyrek mecdiyeye satılmaktadır»¹⁶⁵.

Görülür ki, ilk cüz'ü ile İntibah, Nâmık Kemal'in İstanbul'a dönüşünden neşre başlanmıştır.

Aynı tarihte bir başka gazete de eserin ilk cüzünün çıktığını haber veriyordu:

«Kemal Beyefendi'nin menfâsmda yazdığı âsâr-ı edebiyeden (İntibah) ünvanlı kitab ki -şahs-ı mefrûz- Ali Bey'in sergüzeştini hâvidir. Birinci cildi bu kerre neşrolunarak 1 çeyrek mecdiye fi ile her yerde satılmaktadır»¹⁶⁶.

Birinci cüz'ü bir ay soma ikinci cüz'ün çıkışı takib etti¹⁶⁷.

Neşre başlanışının ikinci ayı sonunda üçüncü cüz'ü ile de, kitap tamamlanmış oluyordu¹⁶⁸.

Bu ilk neşrin iç kapağı üzerinde sadece «İntibah-Ali Bey'in Sergüzeştini hâvidir» kaydı bulunmasına mukabil, birinci cüz'e aid dış kapak :

164 *Bastret*, nr. 1844, 8 Haziran 1292.

165 *Vakit*, nr. 260, 8 Cemâdiülâhir 1293 - 18 Haziran 1292 - 30 Haziran 1876.

166 *Sabah*, nr. 109, 8 Cemâziülâhir 1293 - 18 Haziran 1292. «Eserin neşri, 18 Temmuz, 1876 (8 Cemâdâ II., 1293, nu. 109) tarihli Şahâh gazetesinde ilân edilmiştir» şeklinde bir notla tarihini yanlış olarak 18 Temmuz 1876 gösterdiği bu ilândan, birinci cüz'üne aid olduğuna dikkat etmeksizin, bahsetmesine rağmen F. A. Tansel (*Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları*, I, 374), İntibah'ın Nâmık Kemal'in İstanbul'a dönüşünden sonra çıktığını farkedememiş, bir sahife önce : «İntibah, Sergüzeşt-i Ali Bey'i Havidir, İst., 1293, 222 sahife. Magosa'da bulunduğu sırada basılan Zavallı Çocuk, Âkif Bey, Gülnihâl gibi İntibah da müellif adı kaydolunmayarak neşredilmiştir» (s. 373, not 4) satırlarıyla kaydettiği eserin neşir tarihini kitabının başka bir yerinde (s. 262, not 4) : «Son Pışmanlık, 1874'de imzâsız ve İntibah adı ile basılmıştır (1291)» diyerek milâdî 1874, hicrî 1291 yılına götürmüştür.

167 *Vakit*, nr. 288, 10 Receb 1293 - 19 Temmuz 1292 - 31 Temmuz 1876.

168 *Vakit*, nr. 299, 7 Şa'ban 1293 - 14 Ağustos 1292 - 26 Ağustos 1876. Bununla beraber dördüncü cüzünün de neşrolunacağı dair bir ilâna tesâdüf edilir : *Efkâr*, nr. 13, 13 Ağustos 1292-5 Şa'ban 1293.

«İntibah/Sergüzeşt-i Ali Bey/İşbu Sergüzeşt Maârif Nezâret-i celîlesi cânîbinden/Îta buyurulan ruhsat üzerine Vakit Matbaası'nda/Tab-olundu/Sene/1293» künyesini taşır. Dış ard kapakta da :

«Fiati/Bir çeyrek necidîyedir/Her kitab satılan mahalde bulunur/Mâba'dî dahi yakmda neşr olunacaktır» kaydı vardır.

Kendisi henüz Magosa'da iken baskıma başlanmış olduğu için, başma Nâmık Kemal ismi konulmayan eserin sonraki yıllarda çıkan ve çoğu taklid olan baskılarının iç kapaklarında da müellif adı yazılı değildir¹⁶⁹.

CEZMÎ

İntibah'ın çıktığı 1876 yılı yazından sonra Nâmık Kemal'in neşir hayatma üç buçuk sene gibi, yeni hiç bir eserinin görülmediği uzunca bir durgunluk devresi girer. Ancak 1880 Şubatı sonlarında Cezmî adlı ikinci romanının ortada gözükmüşü ile bu neşirsiz devre sona erer. Magosa dönüşünde İstanbul'da içine girdiği kesif siyasi faaliyet, daha sonra bunu takip eden mevkûfiyeti, muhâkemesi ve Midilli'de ikamete memur olması gibi birbiri ardınca yaşadığı hâdiseler onu yeni eser yazmak ve neşretmekten uzun süre alakoyuştur.

Kemal'in kitapları içinde Cezmî, baskısı en fazla uzamış, tam kelimesiyle âdetâ sürüklennmiş bir eseridir¹⁷⁰. 1878 yılı yazından itibaren telifi hazırlıklarına

169 Yeni bir baskısı için «Kânunısânî 1300» (Ocak / Şubat 1885)'de verilmiş bir izin bulunan (Mehmed Murad, *Devr-i Hamîdî Âsârı*, 1308, s. 125) İntibah'dan 1884 yılının kitapçı katalogunda şöyle bahsolunur : «İntibah -yâhud- Ali Bey'in Sergüzeştî. Kalem-i bedî'î'l-beyanlarile benâm olan üdebâ-yi 'ızâmdan elyevm Midilli mutasarrıflığına sâye-bahşâ saâdetlû Kemal Beyefendi hazretlerinin cümle-i cemile-i âsâr-ı adide-i âlempesendîdelerinden olup münderecâtı Dersaâdet agniyâ evlâdından Ali Bey nam delikanlının bir peri-peykere te'âşşukla sevdâ-zede olmasından dolayı müddeti-ömründe dūçar olduğu envâ'ı müdhîş ve mehâlik hallerini sâirine 'iber-i intibah olacak sûretde tasvir ve metninde nice nice nesâyih-i hikemîye tahrir edilmiş olmağla sâir sergüzeştlere makîs olmayıp illâ kalem-i mu'ciz-beyanlarının helâvet-i şive-i ifâdesinden lezzet-yâb olmak üzere mütâle'ası câlib-i kulûb-i kârîiün-ı kirâm olur âsâr-ı mergûbedendir. 15 guruşdur» (*Arakel Kütabhânesi Esâmî-i Kütübü*, 1301, s. 78-79).

170 Cezmî'nin neşir tarihini ve neşrinin ne şekilde yürüdüğünü gösteren devrin gazetelerinde mevcut kayıtlar günümüze kadar lâyıkiyle ele alınmamıştır. İhsan Sungu herhangi bir kaynak göstermeksizin sâdece 1., 2. ve 6. cüz'ülerin neşir tarihlerini işaret etmiş (İ. N. Dilmen, *Namık Kemal'in Romancılığı ve Romanları*, Namık Kemal Hakkında, Ankara DTCF Neşriyatı, İstanbul, 1942, s. 84) ; aynı bilgiyi bunların kaynaklarına gitmeksizin tekrarlayan F. A. Tansel, 3., 4. ve 5. cüz'lerin baskısıyla ilgili olarak Cerîde-i Havâdis'deki geç ilânlardan haberdar olabilmıştır. «İhsan Sungu'nun, İbrâhim Necmî Dilmen'e verdiği notlarına göre birinci cüz'ü 11 Rebî' I., 1297 (22 Şubat, 1880), ikincisi ise 22 Rebî' II., 1297 (3 Nisan 1880)'de yayımlanmıştır. Bunların basımı dolayısıyla Terceman-ı Hakikat'le Vakit arasındaki münâkaşaların Mart başından itibaren, Nisan'da da sürüp gitmesi, İhsan Sungu'nun verdiği bilgiyi kuvvetlendirmektedir» diyen F. A.

geçtiği mektuplarından¹⁷¹ anlaşılan bu eserini Nâmık Kemal tamamlamadan cüz cüz neşre başlamış, cüzlerin baskısı fâsılalı bir şekilde yürürken romanın sonraki kısımlarını kaleme almıştır. Cezmî'nin devamını getiremediği birinci cildinin yazılmasını 1881 Ağustos'u sonunda¹⁷² bitirebilmiştir. O zamana kadar ise, 1880 yılında (23 Şubat ve 3 Nisan) romanın sadece baştan ilk iki cüz'ü çıkar¹⁷³. Eserin basılma ruhsatı tarihini 1296 Zilka'de'si, yâni 17 Ekim - 17 Kasım 1879 arası gösteren -doğruluk derecesini bilmediğimiz- bir kayıt bulunmaktadır¹⁷⁴. Bu ta-

Tansel (*Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, Ankara, 1973, III, s. LIII) Cezmî'nin 1. ve 2. cüz'üleri hakkında, ismini sık sık zikrettiği bu iki gazetede ilân ve yazılardan tamamen habersizdir. 6. cüz'ü hakkında yine bu iki gazetede mevcut bulunan ilânları da görmüştür. Her iki gazetede eserin ilk cüz'ülerinin ikinci baskıları ile 3., 4. ve 5. cüz'ülerin gerçek neşir tarihini aydınlatan kayıtlar da araştıracının bilgisi dışımda kalmıştır.

Devir gazetelerini taradığından bahseden F. A. Tansel, Cezmî'nin neşir tarihi meselesinde Terceman-ı Hakikat'in yalnız bir nüshasını (nr. 1454, 14 Nisan 1883) zikretmektedir (*aynı eser*, s. 83, not 1). Kitabının başka bir yerinde (s. 226, not 2 ve LX) gazetenin 4 Mart 1884 tarih ve 1114 numarolu nüshasına dokunması, sâdece Evrâk-ı Perişan dolayısıyledir ve burada Cezmî ile ilgili bilgidir ise istifâde etmiş değildir. Evrâk-ı Perişan konusunda da, eserin 1882'de Mekteb-i Mülkiye'de ders kitabı gibi okutulduğuna dâir aynı yazıda mevcut mühim bir bilgiyi gözden kaçırmıştır. Cezmî'nin ilk cüzünün doğruduğu münâkaşalarla ilgili olarak kitabının daha önceki cildinde bu gazetenin birtakım nüshalarını zikreden (*Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, Ankara 1969, II, 201, not 6) yazar, bu münâkaşayı açan yazıdan («Nu. 514, 2 Mart, 1880») bahsetmesine mukabil, daha önceki nüshaları araştırmak lüzumunu hissetmediğinden, ondan bir hafta önce çıkmış olan sayıda (nr. 507, 23 Şubat 1880) yer alan, Cezmî'nin neşri hakkındaki havâdis ve takdir yazısının farkına varamamıştır.

171 F. A. Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, Ankara 1969, II, 179.

172 F. A. Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, III, 93 ve LIII.

173 F. A. Tansel'in : «İhsan Sungu'nun verdiği bilgi dışımda, Cezmî'ye dâir buraya kadar kaydedtiklerimiz, o devir gazetelerini taramak süretiyle ve Kemal'in mektuplarından elde ettiğimiz notlara dayanmaktadır. Cezmî'nin yazıldığı, tamamlandığı, muhtelif cüz'ler hâlinde ne zaman basıldığı mes'elelerini aydınlatmış olmamız, günümüze kadarki araştırmalarda dikkati çekmeyen bir meseleyi de gözümüzün önüne sermekte, bunun çözümlü yolunu bulmamıza yardım etmektedir : Cezmî'nin birinci cildinin yazılışım 27 Ağustos, 1881'de bitiren Kemal, yazdıklarından bir kısmını, iki cüz hâlinde, bu tarihten altıyedi ay evvel neşretmiştir» (*aynı eser*, s. LV) şeklinde beyânı da doğru değildir ve düzeltilmeğe muhtacdır. İlk iki cüz'ün neşri, iddia edildiği gibi birinci cildin telifinin bitiriliş tarihi olan 27 Ağustos 1881'den 6-7 ay değil, bir seneden çok daha öncedir. Aşağıda metinlerini ve tarihlerini vereceğimiz ilânlardan görüleceği üzere birinci cüz bu tarihten 18 ay, yâni tam bir buçuk sene, ikinci cüz de 16 ay üç hafta önce nesredilmiş bulunmakta idi.

174 Mehmed Murad, *Devr-i Hamidî Âsârı*, İstanbul, 1308, s. 125. Çok daha evvel bir müellifin eserinin neşir tarihlerinin tesbiti meselesinde geniş ölçüde ilk defa tarafımızdan istifâde edilmiş olan bu eser ile onun benzeri «*Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*» katalogundan bahsederken her ikisindeki yanlışlara temas ile bunlarda gösterilen tarihlere mutlak olarak güvenilemeyeceğine dikkati çekmiştik. Bu hususta söylediklerimizin bir kısmını buraya nakletmeyi gerekli buluyoruz : «Murad Bey'in ve onu takiben Maârif Nezâreti

rii gerçek olsun veya olmasın, şurası bellidir ki eserin -o devirde başka kitapların da neşrinde olduğu gibi- her cüz'ü için ayrıca baskı izni alınmıştır. Nitekim, Cezmî'nin son cüz'ü için de bir neşir müsâedesi istendiğini gösteren bizzat kendi mektuplarından gelme çok sarih bilgiye sahip bulunuyoruz.

Yıllardır yeni bir eseri görülmeyen Kemal'e, 1877 Temmuz'u sonlarından¹⁷⁵ beri günlerini geçirmekte bulunduğu Midilli Adası'nın mutasarrıflığının tevcihini bildiren 20 Aralık 1879 (6 Muharrem 1297) tarihli gazete haberleri¹⁷⁶ üzerinden henüz iki ay geçmişken, 21 Şubat 1880 gününün bir ilân ve haberi Cezmî'nin ilk cüz'ünün çıktığını müjdeliler :

Cezmî

Tarihe müstenid hikâye

Edîb-i asr Kemal Bey'in eseridir

Seksen sahifeyi şâmil olan cüz-i evveli bir

geyrek meedî fi ile Bâbîâli caddesinde

28 numrolu (Mihran) matbaasıyla kitâbcıların

kâffesinde satılmaktadır¹⁷⁷.

Gazete ayın günkü nüshasında ve bir gün soma da «Terceman-ı Hakikat», Kemal'in bu yeni eserine takdir dolu satırlar tahsis ediyordu. «Terceman-ı Hakikat» kendi takdirlerini ifâde etmekle kalmayıp «Vakit» gazetesinin yazısını da sütunlarına nakletmekten kendini alamamıştı. Her iki yazıyı bir arada vermesi bakımından Ahmed Midhat'ın gazetesindeki buraya geçiriyoruz :

E d e b i y a t

«Tarz-ı kadîm-i edebde hâtime-i üstâdan ve edebiyat-ı cedîdeye vâzı-ı bünyan olmak gibi iki cihetli bir şeref bihakkın kendisine şâyân olan

'nin tertib etmiş olduğu katalogda bu nevi hatalar çok tekerrür eder. Onlarda verilen bir tarih aslında sâdece bir esere âid iken, bir arada gösterildiklerinde o muharririn toptan diğer eserlerine de teşmil olunmaktadır. Abdülhamid tarafından gösterilen arzu üzerine bir muharririn muhtelif eserlerini, kronolojik sıra yerine, neveleri içinde bir yerde toplanan bir tasnif şekli tatbik eden Murad Bey'in fihristinde bu hatalarla bilhassa karşılaşmaktadır. Her iki katalogda tedkik tarihi olarak verilen kayıtlar bir başka bakımdan da tam mânâsile güvenilir bir durum arz etmiyorlar : Öyle eserler vardır ki neşirleri çok evvel yapılmış olduğu hâlde bunlarda Encümen'in tedkikinden daha sonraki tarihte geçmiş gösterilirler. Bu iki eserden istifade etmek isteyenlere, buradaki kayıtları başka kaynak ve vesikalarla kontrol etmeden kullandıkları takdirde pek fâhiş hatalara düşebileceklerini haber vermeği bilhassa lüzumlu addederiz» (Ömer Faruk Akün, *Abdülhak Hâmid'in Basılı Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XV (1967), s. 133).

175 Devrin gazetelerinde Nâmık Kemal'in İstanbul'dan Midilli'ye hareketi 19 Temmuz 1877 olarak gösterilir : *Vakit*, nr. 621, 8 Receb 1294 - 19 Temmuz 1877 ; *La Turquie*, 11 ème année, nr. 164, 19 Juillet 1877.

176 *La Turquie*, 13 ème année, nr. 298, 20 Décembre 1879.

177 *Vakit*, nr. 1559, 11 Rebi'ülevvel 1297 - 9 Şubat 1295 - 21 Şubat 1880.

Kemal Beyefendi hazretleri bu kerre "Cezmi" ünvanıyla bir hikâye kaleme alarak bir cüz'ü neşrolunmuştur.

Eser-i eelil-i mezkûr âlem-i edebiyatta nümüne olmak şöyle dursun belki de de.âvi-yi edibânede burhan ittihaz olunacak bir şey olmak tabii idüğünden hattâ takdir-i kıymeti yolunda bile harf-i vâhid irâdına muktedir olamayarak dünkü Vakit gazetesinde buna dâir münderie olan bir fıkrayı aynen nakl ü dere üe iktifâ ederiz :

"Edib-i meşhur saâdetlü Kemal Beyefendi hazretlerinin "Cezmi" nâmiyle te'lifine muvaffak oldukları eserin birinci cüz'ü intibâ.-ârâ-yı intişar ve çoktan berü gerçekten edebiyat cümlesinden tanılmağa lâyık eser mütâlaasına teşne olan heveskârân-ı meârife bâis-i lezzet-i bi-şümâr olmuştur. Hikâyenin muhâkemesine müsâid olacak kadar, bu cüz'e dere olunmamış olduğundan ol bâbda şimdiden bir şey demilemez ise de bu cüz'de münderie olan mukaddime-i tarihiye doğrusu nahrir-i sâhib-kalemin uluvv-i efkârma âyine-i inkâs denilmeğe lâyık bir mücellâ-yı Kemal ü ma.arifet olup hikâyeye tarihe müstenid hikâye denüdüğü gibi muhâkeme-i edibâneye müstenid tarih denilmek dahi rehîn-i cevaz olabilir. Mukaddimeden sonra hikâyeyi muhit olan menkûlât-ı tarihiye ayrıca bahşende-i letâfet ve eâlib ü sâik-i fikr ü dikkat olup mukaddime-i esâsiye ile hikâye arasına giren malûmat-ı tarihiye bir zemin-i atlasına ve mefhûm-ı hikâye süzen-i hâme-i üstad ile o zemin üzerine işlenmiş eşkâl-i simine teşbih olunsa maneviyâtın maddiyâta teşbih olunmağa müsâedesi derecesinde sahih bir teşbih ancak edilmiş olur. Hele mukaddime ve derûn-ı hikâyede edebiyata müteallik muhâkemâtı hâvi öyle parçalara tesâdüf olunuyor ki insan hezâran def.â okusa yine okumasından usanamaz. İşte nümüne olmak üzere şâirliğin tarifine dâir olan fıkrâ bervech-i zîr aynen naklolundu»¹⁷⁸.

Sâdece ilk cüz'ü ile görülmesine rağmen Cezmî gayet kısa bir zaman içerisinde büyük bir akis uyandırmıştı. Daha neşrinin ilk günlerinden başlayarak hakkında hem takdir, hem de tenkid çeşidi görüşler alıp yürür. Neşrin henüz dokuzuncu gününde iken «Terceman-ı Hakikat»te «Muâhezât-ı Edebiye» başlığı altında yer alan bir yazı ile Cezmî hakkında yürütülen mütâlea ve tenkidler üzerinde durulmak ihtiyacının duyulduğunu görürüz :

«Şu günlerde sermâye-i muâheze olarak saâdetlü Kemal Beyefendi hazretlerinin mahsûl-i cedid-i tab.-ı edibâneleri bulunan "Cezmi" elden ele geziyor. Bir vakitler edib-i müşârinileyh hazretlerinin âsâr-ı edebiyesini perestiş derecesinde bir tazim ile hırz-ı can edenleri şimdi muâhezeye kadar cesâretli görmek garib değil midir? Acaba edebiyat husûsunda bu nisbette terakki mi ettik? Yoksa hakikaten asrımız muâhezât-ı edebiyeye asrı olup da iyi fena, haklı haksız demeyerek hemen muâhezâta girişmek moda olduğu için mi bu haller görülüyor?

"Cezmi"yi muâheze edenlerin birkaçına 'muâhezenizde kendinizi pek haklı görüyor iseniz gazetelere dere ettiriniz' dedim. Beyân-ı ihtiraz ey-

178 *Terceman-ı Hakikat*, nr. 507, 12 Rebi'ülevvel 1297 - 11 Şubat [1295] - 23 Şubat 1880.

lediler. 'Öyle ise lisân-ı muâhezeyi bir karış uzatıp da kendiniz gülünç olmayın' dedim. Fıkr ü mülâhazaca hürriyetlerini beyan eylediler. Fakat uzaktan uzağa söz söylemekte bir mânâ olamayacağı cihetle erbâb-ı muâhezeden bâzıların bendenize dahi en ziyâde mühim görülen muâhezelerini enzâr-ı umûma arz etmeği niyet eyledim. Taraf-ı âcizânemden hüküm yollu bir kelime üve etmeyeceğim. Yalnız mâhiyet-i muâhezâtm neden ibâret olduğu umum nazarımda görülmek için sûret-i muâhezâti hemen aynen nakledeceğim»¹⁷⁹.

Bu yazı üzerine «Vakit» ve «Terceman-ı Hakikat» sütunları, Cezmî üzerindeki zıd görüşler arasında uzun bir münâkaşaya sahne olur¹⁸⁰.

İkinci cüz'ü de bir buçuk ay kadar sonra 1880 Nisam başında çıkan¹⁸¹ Cezmî'nin, bundan sonra asıl neşir mâcerâsı başlar. Üçüncü cüz, devrin okuyucusuna ilk cüz'ün neşirinden tam iki senelik bir bekleyişin ardından gelir. 21 Şubat 1882 tarihinde bir ilân beklenen üçüncü cüz'ün çıktığını haber verir :

«Edib-i meşhur atüfetlü Kemal Beyefendi hazretlerinin (Cezmî) nâmiyle mukaddemâ iki cüz'ünü neşrettirmiş olduğu hikâyenin bu def'a dahi üçüncü cüz'ü mevki-i intişâra konulmuş olmağla bir çeyrek fiatla Okçularbaşı'nda Sarafim Efendi'nin kıraathânesinde satılmakta olduğu ilân olunur»¹⁸².

İlân neşreden gazete dört gün sonra romanın meşhur terki-i bend'ini sütunlarına olduğu gibi geçirirken, başma şu mütâlaaları koyar :

«Midilli mutasarrıfı atüfetlü Kemal Beyefendi hazretlerinin (Cezmî) ünvânı ile kaleme almakta oldukları (tarihe müstenid bir hikâye)nin birinci kitabından üçüncü cüz'ü bu kerre zîver-i destgâh-ı tab'u temsil olmağla manzûr-ı âcizânemiz oldu. Mevzû-ı hikâyenin ehemmiyetini takdir için eserin hitâm-ı neşrine intizar etmekteyiz tabiidir. Lâkin şimdiye kadar neşrolunan cüz'ülere ve alêhusûs bu def'a çıkan üçüncü cüz'e nazaran müşârümleyh hazretleri selîka-i tahrirlerini değiştirmişler denilebilir. Meselâ kendileri bârât-ı müteselsile ile ifâde-i merâm etmek usûlünün öteden beri aleyhinde idiler. Hattâ Tasvîr-i Efkâr'daki (Edebiyat) bendinde bu usûl-i tahrir hakkında pek şiddetli lisân kullanmışlar idi. Şimdi cüz-i menşûr-ı sâlis-i Cezmî'de şu ibâreyi görüyoruz :

Şehriyâr edilen mükâlemeye hüsn-i sûretle bir netice verilmek için Perihân'ın da me'mûriyeti olduğuna ve nüfûz u iktidar u dirâyet u idâresine dâir Gâzi Giray'm da bieyyihalin berâber bulunması dâiresinde tutmuşdu. (İhtihâ).

179 *Terceman-ı Hakikat*, nr. 514, 20 Rebi'ülevvel 1297 - 19 Şubat [1295] - 2 Mart 1880.

180 Bu münâkaşa başı başına bir tedkik konusu teşkil ettiğinden, burada bununla ilgili metinlere yer verilmediği gibi, tafsilâta da girilmemiştir.

181 *Vakit*, nr. 1601, 22 Rebi'ülâhîr 1299 - 22 Mart 1296 - 3 Nisan 1880.

182 *Vakit*, nr. 2272, 2 Rebi'ülâhîr 1299 - 9 Şubat 1297 - 21 Şubat 1882.

Lâkin nazımda yine evvelki Kemal nümâyân ve cüz-i mebhûsün anında mün-deric ebyât-ı âtiye her güne şâyeste ve çeşbandır»¹⁸³.

Üçüncü cüz'ü de çıkar çıkmaz, ilk cüz'ü de olduğu gibi, eser etrafında yeni-den bir bahis açma teşebbüsü görülür. Ancak, Ahmed Midhat Efendi gazetesine bu yolda gönderilmiş bir yazıyı basmaz, geri çevirir :

«Atüfetlu Kemal Beyefendi hazretlerinin “Cezmî” serlevhasıyla tertib buyurdıkları romanın bu defa neşrolunan üçüncü cüz'ünde ‘bâzı sezâ-yı dikkat noktalar’ görerek matbaamıza bir varaka göndermiş olan Ahmed Efendi'ye kemal-i tazim ile deriz ki : Tadikatını meydan-ı mübâhesede ehemmiyetlendirmek emel eder ise yalnız kendi zevkine değü biraz da kavâid-i edebîyeye tatbik etmesi lâzım gelir. Binâenaleyh gönderdiği va-rakasını istediği zaman matbaamızdan almakta muhtardır»¹⁸⁴.

Eser etrafında yeni bir münâkaşaya yol açmak istemeyen Ahmed Midhat, buna mukabil, birgün soma onun cüz'ülerinin fiatı ile ilgili bir mektuba gazetesinin sütunlarında yer verir. Râşid imzasını taşıyan, «Midilh Mutasarrıfı Saâdetlû Kemal Beyefendi Hazretlerinden Umum Nâmına Bir İstirham» başlıklı bu açık mektupta, Nâmık Kemal'den nüshası kalmadığı için çok pahalı satılan «Evrâk-ı Perîşân»ı yeniden bastırması, «Cezmî» cüz'ülerinin imkânı geniş olmayan okuyucu kısmı için fazla gelen fiatlarının indirilmesi, yâhud daha hacimli bastırılması “umum nâmına” rica olunur :

«Usûl-i tahrirde tarz-ı edebde ve bilhassa hayâlat-ı şâirânedede mu'cizât-ı kalem ilnvânım ikrâz etmiş olan âsâr-ı aliyeye-i edîbânelerinden şimdiye kadar basılmış olanların cümlesini bilmütâlea hırz-ı can ederek mevcut kitaplarımın arama vaz-ı ile kütübhânemi tezyin eyledim. Ve fakat işbu âsâr-ı nefîse-i matbualarından “Evrâk-ı Perîşân”ı geçenlerde nasilsa mütâlaa etmek üzere vermiş olduğum bir efendiden geriye almak kabil olmadığı cihetle bu kerre betekrar mübâyaası için tekml kitabcı dükkânlarını dolaştım. Lâkin eser-i mezkûr taht-ı himâye-i hazret-i şehinşâhîde olmak üzere te'sis ve küşâd olunmuş olan ‘Mekteb-i Millkîye’de bu defa şâkirdâna tedris ettirilmeğe başlanıldığından nüshası hiç kalmamak derecesinde azalmış olmasına binâen üç cildinin fiatı otuz guruş olduğu halde bu babda fırsat gözleyen muhtekirân-ı esnafdan şimdi altmış guruşdan aşağı almak mümkün olmadığım görilnce vakt-i hâl icâbmca mübâyaasmdan sarf-ı nazar ederek me'yus kaldım. Eser-i mezkûr bu gibi mekâtib-i âlîde tedris olundukça şâkirdân dahi bi'l-edâ mübâyaasma müşkilâta uğrayacakları gibi henilz eser-i mezkûru edinememiş olanlardan birçok kimseler dahi şu fiatla almağa çıkışamayacakları tabî bulunduğundan lütfen bunun tekrar tab-ı buyurulmasını ve bir de mâdamki mekteblerce de tedrise kabûl olunuyor artık sâir cüz'ülerinin dahi peyderpey neşr

183 *Vakit*, nr. 2276, 6 Rebi'ülâhîr 1299 - 13 Şubat 1297 - 25 Şubat 1882.

184 *Terceman-ı Hakikat*, nr. 1112, 10 Rebi'ülâhîr 1299 - 19 Şubat [1297] - 2 Mart 1882.

ü ihrac edilmesini bu bâbdaki himmet-i edîbâne ve meârifperverânelelerinden umum nâmına olarak istirhama cesâret eylerim.

Ve şunu dahi ilâve-i niyaz olmak üzere arz ederim ki evvelce iki cüz'ü çıkarıldığı halde bu kerre dahi üçüncü cüz'ünün neşriyle âlem-i matbuâta şeref verilmiş olan 'Cezmî' serlevhah tarihe müstenid hikâye-i âlempesendânelerinin gerçi sâirleri gibi kadr ü kıymeti -erbâbı nezdinde- fiatı olan bir çeyrek değil, hattâ daha pek çok ziyâde değer ise de ne çare ki âsâr-ı 'aliyye ve edebîlerinin müştakı olup da hasbezzaman idâresi düşkün olanlar bunun hacmi nisbetinde fiatım biraz ziyâdece görerek mübâyaaşından âciz bulduklarından bahisle bundan soması çıkacak cüzüleri için lûtfen ya formasının tezyidi veyâhud fiatımın tenzîli sûretinin zât-ı kemâlât-sımât-ı edîbânelerine arzı lüzûmunu âdetâ yalvarırcasına ifâde ettiklerinden bu bâbda dahi inâyet-i ahyyelerinin bîderîg buyurulmasını yine umum nâmına olmak üzere temenni ile beraber 'Evrâk-ı Perîşan'ın dahi fiatı seksene doksana çıkmaksızın olsun hemen mübâyaa edilmek üzere tekrar tabı mümkün olup olmadığının lûtfen bir varaka-i cevâbîye ile beyan u izbâr buyurulması bâbında»¹⁸⁵.

Üç ay soma da dördüncü cüz (21 Mayıs 1882), fiatında herhangi bir indirim olmaksızın çıkar.

Cezmî
Cüz-i Râbî.¹⁸⁶

«Edîb-i meşhur Kemal Beyefendi hazretlerinin tarihe müstenid olarak yazmakta olduğu "Cezmî" nâm hikâyenin bu defa dahi dördüncü cüz'ü mevkid intişâra vaz olunmuştur. Bu dahi sâbıkı misillü beşer gurus fiatla Okçularbaşında Sarafim Efendi'nin kırâathânesinde satılmaktadır. Bîlcümle kitabcılarla müvezzüer maârifetiyle dahi aldırılır»¹⁸⁷.

Daha somaki cüz'ün neşrinden önce, mevcudu kalmayan birinci cüz'ün yeni bir baskısını yapmak lüzûmu duyulur ve dördüncü cüz'den bir ay soma (20 Haziran 1882) bu ikinci baskı çıkar :

185 *Tercemân-ı Hakikat*, nr. 1114, 12 Rebi'ülâhîr 1299 - 21 Şubat [1297] - 4 Mart 1882. Cezmî'nin beşinci cüzü çıktıktan sonraki devrede de, fiatın yüksek oluşundan şikâyetler devam eder. «Terakkî-i maârif emrinde cümleden ziyâde ibrâz-ı mesâi buyuran gazetelerine âcizâne bâzı mülâhazaları arz etmek istiyorum. Ma'ûm-ı âfilleridir ki istifâdegâh-ı umûmiye vaz'buyurulan âsâr-ı matbuânın kıymetleri ashâbı nezdinde âlîdir. Fakat bunlara verilen fiadar da pek gâli !» diye başlayan bir okuyucu mektubunda Cezmî için şunlar söylenmekte idi : «Cezmî üslûb-î âlî üzere yazılmış ve sâhib-i kemal olan müellifinin şâma lâyük bir eser bulunmuş ise de yine biraz adâletsiz görüyorum» (*Tercemân-ı Hakikat*, nr. 1464, 18 Cemâdiülâhîr 1300 - 26 Nisan 1883).

186 Dördüncü cüz'ün dış kapağı şu künye iledir : «Nâmık Kemal / Cezmî / Tarihe müstenid hikâye / Birinci kitabın dördüncü cüz'ü / Meclis-i Maârifin ruhsatı ile tab'olunmuştur / İstanbul / (Mihran) Matbaası - Bâbiâli caddesinde numro 7 / 1299». Dış ard kapak : «Fi I çeyrek mecidi».

187 *Vakit*, nr. 2348, 4 Receb 1299 - 9 Mayıs 1298 - 21 Mayıs 1882.

Cezmi
Cüz-i evvel

«Fahrül-üdebâ Kemal Beyefendi hazretlerinin âsâr-ı edebîyesinden neşredilmekte bulunan "Cezmi" nâm tarihe müstenid hikâyenin nüsha-i matbuası mevcut olmayan birinci cüz'ü bu kerre ikinci defa olarak tab. ettirilmiş olmağla merkez-i tevzii olan Sarafim Efendi kırâathânesi ile sâir kitab satılan mahallerde nuseh-i sâiresiyle berâber satılmakta ve beşinci cüzünün de basılmakta olduğu zevk-âşinâyân-ı edeb ü rağbetkârân-ı meârifete tebşir ü ilân olunur»¹⁸⁸.

Dördüncü cüz'ünkünü, kırkdokuz gün ara ile 9 Temmuz 1882'de beşinci cüz'ün ilâm takib eder :

Cezmi
Cüz-i hâmis

«Fahrül-üdebâ Kemal Beyefendi hazretlerinin âsâr-ı edebîyesinden neşredilmekte bulunan (Cezmi) nâm tarihe müstenid hikâyenin bu defa beşinci cüz'ü tab. olunmuş olmağla merkez-i tevzii olan Sarafim Efendi Kırâathânesi üe sâir kitab satılan mahallerde nüseh-i sâiresiyle beraber satılmakta ve altıncı cüz'ünün de der-dest-i tab. olunmakta olduğu zevk-âşinâyân-ı edeb ü rağbetkârân-ı meârifete tebşir ü ilân olunur. Tarih-i mezkûrun birinci cüz'ü kâmilen fûruht olunmuş olduğundan bu defa yeneden tab. olunduğu misülli ikinci ve üçüncü cüz'üleri dahi az kalmış olup defa-i sâniyede tab. olunacaktır»¹⁸⁹.

İlânda "der-dest-i tab." bulunduğu bahsedilen altıncı ve son cüz'e gelince, üzerinden sene dahi geçtiği halde bir türlü ortaya çıkamaz. Bu gecikçe başlıca sebep, Meclis-i Maârifin, içinde Acem şâhının sarayında kopan ihtilâli anlatan kısım değişmedikçe basılmasına izin vermemekte ısrarındır¹⁹⁰. Beşinci cüz'ün neşrinden bir dokuz ay kadar sonra, henüz bu mesele ile uğraşıldığı bir sırada Ahmed Midhat Efendi gazetesinde, altıncı cüz'ün gecikmesinden duyulan sabırsızlığı belirten bir mektup neşreder. Bu yazının basılmasında Meclis-i Maarife teşirde bulunmak gibi bir gaye mevcut olduğunu söyleyebiliriz :

188 *Vakit*, nr. 2378, 4 Şa'ban 1299 - 8 Haziran 1298 - 20 Haziran 1882 ve *Terceman-ı Hakikat*, nr. 1206, 5 Şa'ban 1299 - 9 Haziran [1298] - 21 Haziran 1882.

189 *Vakit*, nr. 2397, 22 Şa'ban 1299 - 27 Haziran 1298 - 9 Temmuz 1882.

190 Midhat Cemal Kuntay bu hususta kaynağını belirtmeksizin -fakat Ali Ekrem'in hâtratından alındığını anladığımız- şu bilgiyi vermektedir : «Halbuki, 6 ncı cüz'ün basılmasına Meclis-i Maarif izin vermiyordu. Çünkü, bu cüzde Acem Şâhının sarayında ihtilâl çıkmıştı. Meclis-i Maarif, bu 6 ncı cüzün basılmasına, 3 şartla izin veriyordu : Kemal Bey bu cüzün 3 yerini değiştirecekti : Şâh vali olacaktı, saray konak olacaktı, ihtilâl de karışalılık olacaktı.

Önceden basılan 5 cüzdeki Acem Şâhı ve Acem Sarayı 6 ncı cüzde nasıl vali ve konak olurdu ! Bunu Meclis-i Maarif bir türlü anlamıyordu» (M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, İstanbul 1956, II, 2. kısım, s. 695).

«Üç imzalı bir varakada deniliyor ki :

Edîb-i âlî-kadr atûfetlû Kemal Beyefendi hazretierinin bundan beş altı sene akdem mevki-i intişâra koydukları Cezmî nâm eser-i bî-misâllerinin bu kadar müddet zarfında ancak beş cüz'ü çıkabilmiş ve bir senedir ki bizim gibi birçok nev-hevesler Cezmî'nin altıncı nüshasının intişârını dört gözle gözlemekte oldukları halde yine arzularına muvaffakiyet kâbil olamamıştır.

Mîr-i müşârünileyh hazretleri gibi hakikaten bir edîb-i âlînin kaleminden bilvücih istifade etmek arzusunda olanları mahrum ve me'yus etmek lâyük müdür? Lütfen şu varakamızı enzâr-ı ulyâlarına arzını istida ederiz efendim»¹⁹¹.

Kemal'in bu yazıdan bir hafta soma yazdığı 21 Nisan 1883 tarihli mektupta : «Cezmî'ye, Maârif ne halteder de izin vermez. Bir kerre reddetsin, andan sonra konuşuruz» dediğini görüyoruz¹⁹². Bir netice çıkmaması üzerine bir ay kadar daha geçtikten soma Nâmık Kemal için halli için doğrudan doğruya Maârif Nâzırına bir mektup yazar. Dâmâdı Menemenlizade Rif'at'ten, 26 Mayıs 1883 tarihli mektubu ile beraber gönderdiği bu mektubu bizzat kendi eliyle Maârif Nâzırı'na vermesini ister¹⁹³. Nihayet, Meclis-i Maârif'in direnmesi yüzünden baskı izni alınamayan altıncı cüz Maârif Nâzırı Mustafa Nûri Paşa'nın bizzat kendi eliyle «tab'ına ruhsat verilmiştir» diye yazarak¹⁹⁴ verdiği müsâede sonunda basdır.

191 *Terceman-ı Hakikat*, nr. 1454, 6 Cemâdiülâhir 1300 - 2 Nisan [1299] - 14 Nisan 1883.

192 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, Ankara 1973, III, 232.

193 *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, III, 245. Daha önce bu iki mektuba işaret eden F. A. Tansel, mes'eleye nüfuz edemediğinden, ilkin bunların eserin ikinci basımı ile alâkalı olduğunu zannetmiştir : «Kemal'in, 21 Nisan 1883 tarihli mektubundaki, «Cezmî 'ye Maarif Vekâleti ne halteder de izin vermez ; bir kerre reddetsin, ondan sonra konuşuruz» ifâdesine göre, ikinci basımı için kolaylıkla müsade alınamamıştır. Bu iş bir ay kadar daha uzadığı için Maarif nâzırı'na bir mektup yazdığım 26 Mayıs, 1883 tarihli mektubundaki «Cezmî ile Evrâk-ı perîşan için Maarif Nâzırı Paşa hazretleri'ne yazdığım kâğıdı kendin götürüp vereceksin» satırları göstermektedir. Kemal'in bu mektubu tesirsiz kalmamış, aynı sene zarfında Cezmî'nin neşrine başlanılmıştır» (*Namık Kemal'in Midillî'de Yazdığı Manzum ve Mensur Eserler*, Türkiyat Mecmuası, XII, 1955, s. 88). Daha sonra her iki mektubun tamamını neşrederken, bu söylediklerine hiç temas etmeyen yazar : «Cezmî adlı ve cüz'ler hâlinde basılan romanın kitap şeklinde tab'ı için Maarif Vekâleti izin vermemektedir ; reddetdikleri takdirde işin arkasını bırakmayacağım yazıyor» ; «yine bu arada, Cezmî'nin herhalde altıncı cüz'ünün basımı için Maarif Vekâleti'ne mürâcaat edilmişse de, buna izin verilmemiştir» (*Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, III, 231 ve s. LIV-LV) şeklinde birbirile bağdaşmayan ifâdelerde bulunur. Yazar, Maârif Nâzırı Mustafa Nûri Paşa'nın 6 ncı cüz'ün basılması işine doğrudan doğruya müdâhelesi hakkında Midhat Cemal Kuntay'ın eserinde mevcut bilgiyi adamıştır.

194 M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, II, 2. kısım, s. 695. M. C. Kuntay, bu bilginin de kaynağını belirtmemektedir.

Altıncı cüz, beşinci cüz'ün neşri üzerinden bir sene dört ay geçtikten sonradır ki ortaya çıkar. 4 Aralık 1883'te bu son cüz'ün çıktığı ilân olunur :

Cezmî

Tarihe müstenid bir hikâyedir

«Muharriri edib-i meşhur atüfetlû Kemal Beyefendi Hazretleri. Nâşiri Kırâathâne-i Osmânî müdürü Sarafim Efendi. Tab. olunduğu mahal Mihran Efendi matbaası. Cezmî nâm hikâye-i makbûle ve muteberenin bu kerre dahi son altıncı cüz'ü neşrolunmuştur¹⁹⁵. Evvelki beş cüz'ü ile beraber beheri beş gurus fiatla merkez-i fûruhtu olan Kırâathâne-i Osmânî müdürü Sarafim Efendi'de satıldığı misillü sâir kitabcılar vâsıtasıyla dahi altıncı cüz'ü aldırılabilceği ilân olunur»¹⁹⁶.

Bir gün sonra da Ahmed Midhat'ın gazetesinde, birinci cildin tamamlanmış olduğu haber verilir :

«Atüfetlû Kemal Beyefendi hazretlerinin âsâr-ı edebîyesinden olan Cezmî'nin altıncı cüz'ü dahi neşr olundu. Bununla birinci cild hitam bulduğu gibi hikâyenin İran'a aid kısmı dahi bu cüz'üde nihâyet buluyor. Kitab satılan yerlerde ve bilhassa Sarafim Efendi'nin kırâathânesinde satılmaktadır»¹⁹⁷.

Böylece 453 sahifeden ibaret bulunan «Cezmî»nin¹⁹⁸ neşrinin tamamlanması üç sene dokuz ay gibi bir zaman içinde mümkün olur. Yukarıda verdiğimiz ilânlardan görüleceği üzere, eserin baskısı tamamlanmamış iken, neşre başlanılmasından iki sene sonra ilk cüz'ülerinin yeni baskıma geçilmiştir¹⁹⁹.

195 Bu son cüz'ün dış kapak künyesi şöyledir : «Nâmık Kemal / Cezmî / Tarihe müstenid hikâye / Birinci kitabın altıncı ve son cüz'ü / Meclis-i Maârifin ruhsatı ile tab' olunmuştur / İstanbul / (Mihran) Matbaası - Bâbüâlî caddesinde numro 7 / 1301». Dış ard kapak : «Fî 1 çeyrek mecid».

196 *Vakit*, nr. 2903, 3 Safer 1301 - 22 Teşrinisânî 1299 - 4 Kâmmievvel 1883. İhsan Sungu'nun 6. cüz için 6 Aralık 1883 olarak verdiği neşir tarihini, bu ilân vâsıtasıyla iki gün daha öncesine çıkıyor.

197 *Terceman-ı Hakikat*, nr. 1650, 5 Safer 1301 - 24 Teşrinisânî [1299] - 6 Kânunıevvel 1883.

198 Eseri basan kitabevinin aynı hicrî yılda çıkan katalogunda Cezmî şu satırlarla takdim edilir : «Cezmî e'âzım-ı üdebâmızdan atüfedû Kemal Beyefendi'nin cümle-i âsâr-ı mergûbesinden olup münderecâtı tarihe müstenid millî bir hikâye-i 'acibe ve garibedir ki gerek ulviyyet-i efkâr ve gerek şîve-i kalemîyesi cihetleriyle lezzet-i mutâleasmdan doyumaz gayet 'ibret-âmiz ve şevk-engîz bir eser-i mu'teberdir. 6 cüz'ün fiatı 30 gurusdur» (*Arakel Kıtâbhânesi Esâmî-i Kütübü*, İstanbul 1301, s. 174).

199 Birinci cüz'ün ikinci baskısının neşir ilâm 21 Haziran 1882 (5 Şa'ban 1299)da çıkmıştır. Beşinci cüz neşir olunduğu vakit verilen 9 Temmuz 1882 (22 Şa'ban 1299) tarihli ilânda da mevcudu az kalan ikinci ve üçüncü cüz'ülerin yeni baskısının yapılacağı duyurulur. Bu suretle 1882 (1299) yazında eserin baştan üç forması yeniden basılmış, altıncı cüz'ün de 1883 Aralık'ında neşir sahasına çıkabilmesiyle Cezmî'nin kitap haline gelmesi mümkün olmuştur. Böylece ilk üç cüz'ü birinci ve ikinci basım, 4, 5 ve 6'ncı cüz'üleri

Bu cüz'ülerin ilk baskıları ile ikinci baskıları arasında, aynı kitapçı (Arakel) ve aynı matbaa (Mihran) tarafından yapıldığı için bütünü bakımından göze çarpıcı bir fark yoktur.

1880 baskısının iç kapak künyesinin :

«Cezmî/Tarihe müstenid hikâye/Eser-i/Nâmık Kemal/Cüz-i evvel/Meclis-i Maârifin ruhsatı ile tab'olunmuştur/İstanbul/(Mihran) Matbaası-Bâbîâlf caddesinde numro 28/1297» olmasına mukabil 1882 baskısında şu şekildedir :

«Nâmık Kemal/Cezmî/Tarihe müstenid hikâye/Cüz-i evvel/Meclis-i Maâri-
fin ruhsatı ile tab'olunmuştur/İstanbul/(Mihran) Matbaası-Bâbîâlf caddesinde num-
ro 7/1299»²⁰⁰.

Görülüyor ki ikinci baskıdaki fark, Nâmık Kemal adının en başa alınıp "Eser-i" kelimesinin kaldırılması ve arada vukû bulan değişiklik dolayısıyla adresin 28 numara yerine 7 yazılmasından ibarettir. Harfler, kâğıt cinsi, kapaklardaki Cezmî klişesi her iki baskıda da aynıdır.

Cezmî'nin baskısının 1883 Aralık'ı başında tamamlanmasından sonra²⁰¹ uzun bir süre yeni bir kitap ortaya koymayan Kemal'in 1887 yılı sonuna kadar neşir

ise müşterek olmak üzere iki takım meydana gelmiştir. İkinci baskıya dayanan tertip, 6'ncı forma hariç tutulursa, diğer beş cüz'ü ile birlikte 1882 (1299) yılına aid bulunmaktadır. Bu bakımdan Seyfeddin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, forma 13, İstanbul 1972, s. 205, iç kapağında 1299 tarihini taşıyan tertibi 1882 yılına aid göstermesi doğrudur. Buna mukabil F. A. Tansel'in : «Bu katalogda, 1299 basımının milâdî karşılığı 1882 gösterilmiştir ; 1883 olması lâzım gelir» (*Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları*, III, s. LV, not 1) demesi yerinde değildir. 1883 Aralık'mda çıkan son 6'ncı cüz 1882 yılında ilk üç cüz'ün yeni basımı ile teşekkül etmiş bulunan her iki tertibi de tamamlar. Bu itibarla E. A. Tansel'in : «6 Aralık, 1883'de altıncı cüz'ü basılıp kitap tamamlanınca, cüz'lerin her iki basımının ayrı iki cilt hâlinde bir araya getirilmesi 1883 (H. 1299)'dedir. Böylece, kitabın ilk basımının kapağındaki 1297 (1880) tarihinin gerçeğe uymadığını, buna aldandırmamak lâzım geldiğini, eserin kitap hâlinde her iki basımının 1883'de neşredildiğini meydana çıkarmış oluyoruz» (*aynı eser*, s. LV-LVI) ifâdesi de verdiğimiz bilgiler yönünden islâha muhtacdır. Öte yandan burada milâdî 1883 yılının hicrî karşılığının 1299 olarak gösterülmesinin de hakikatle alakası yoktur. 1299 tarihi Cezmî'nin ilk cüz'ünün ikinci basımına ve bu basımın yapıldığı hicrî yda aiddir. Altmıncı ve son cüz ise verdiğimiz dış kapak künyesi ile ilânının kesin bir şekilde ortaya koyduğu üzere hicrî 1301 tarihine aid bulunmaktadır. İlk basımı dâhil Cezmî'nin iç ve dış kapaklarında dâimâ hicri yıl kaydedildiğinden bunun rûmî 1299 olması da bahis konusu olamaz. Esâsen, yazar «1883 (H. 1299)» kaydı ile tarihi rûmî olarak almadığını ayrıca belirtmiş durumdadır. Bu kaydına mukabil, kitabının başka bir yerinde (s. 83, not 1) yazarın : «Şu hâlde eserin altıncı cüz'ünün, tamâmının basımı 1883 Nisan'mdan (Mâlî 1299, Hicrî 1300) sonradır», «Buraya kadar verdiğimiz bilgiden anlaşılacağı üzere, Cezmî'nin tamâmının basımı 1883 Nisan'mdan sonradır (Malî, 1299 / Hicrî 1300)» şeklinde ifâdelerile karşılaşılır.

200 Buna mukabil F. A. Tansel'in ise, «1299 (1883) basımının bundan ayrıldığı tek şey, matbaa numarasının 7 oluşudur» dediği görülür (*aynı eser*, s. LV, not 101).

201 Cezmî'nin neşri devam ederken, arada 1882 yılı Temmuz'unda, Nâmık Kemal

hayatı, evvelce çıkmış ve tekrar basılmalarında mahzur görülmeyen eserlerinin yeni baskılarının yapılmasından ibaret kalır. Bu devrede, Tasvîr-i Efkâr'daki siyaset ve edebiyat ile ilgili bir kısım makaleleri yanısıra, Mecmua-i Ebüzziyâ'da daha önce tefrika süretinde neşirleri yapılmış Tahrib-i Harâbat, Takib-i Harâbat ve İrfan Paşaya Mektub ilk defa kitap hâline gelir.

1867-1876 yılları arasında basılmış bulunan eserleri, taklid baskılarına da rağmen mevcudları tükendiğinden zamanla çok aranır olmuş, sahhaflarda elde edilebilenlerinin fiyatları her bütçenin kaldıramayacağı derecede yükselmiş idi. Devrin matbuatında, araştırmamızın Cezmî bölümünde yer alan vesikalarda görüldüğü üzere bu hususta muhtelif şikâyetlere ve temennilere rastlanır.

Kemal'in en aranan ve fiyatının pahalılığından en şikâyet edilen kitaplarının başında Evrâk-ı Perîşan gelmekte idi. Gazetede çıkmış bir okuyucu mektubu sayesinde bu eserin 1882 yılı şıralarında Mekteb-i Mülkîye'de ders kitabı gibi okutulduğunu öğreniyoruz. Nâmık Kemal'e hitâben yazılan bu açık mektupta, ondan ayn zamanda Evrâk-ı Perîşan'ın neşredilmemiş cüzülerini de peyderpey ortaya koyması rica olunur. Neticede devamlı istek karşısında Evrâk-ı Perîşan'ın yeniden basılması işi, zamanın çok muteber matbaası Matbaa-i Osmaniye'ce 1884 yılı Mayıs'ında gerçekleştirilir²⁰².

*
**

Nâmık Kemal'in eserlerinden geniş ölçüde yeni baskılar yapılması, hayatının, 15 Ekim 1884'de mutasarrıf tayin olunuşu ile²⁰³ başlayan Rodos safhasındadır. Tamamile neşirsiz geçen 1885 yılını takiben Ebüzziyâ Tefvik, kurduğu «Kitabhâne-i Ebüzziyâ» serisinde 1886 yılı başından itibaren -roman ve tiyatroları hâriç- onun eserlerini basma hamlesi içine girer. Ebüzziyâ, seride 1886 yılının ilk

'in mensur yazı ve eserlerinden Ebüzziyâ'ca seçilmiş cümle ve paragraflardan meydana gelme «Cüml-i Müntehabe-i Kemal» basılır (*Tercemân-ı Hakikat*, nr. 1229, 3 Ramazan 1299 -18 Temmuz 1882). Mevcudu kalmayan eserin daha sonra 1886 (1303)'de genişletilmiş bir ikinci baskısı yapılır. Gördüğü rağbet dolayısıyla kitap yine Ebüzziyâ neşriyatı olarak üçüncü baskısını (1311) idrâk eder.

202 İlk neşri üzerinden yirmi sene geçtiği sualarda da «Evrâk-ı Perîşan»m yine ne derece muteber bir eser olarak tutulduğunu 1893 (1309) yılma aid bir kitapçı katalogunun şu satırlarında görmek mümkündür :

«Evrâk-ı Perîşan - Kemâlât-ı edebîyesi müsellemler-i âlem olan bir dâhî-i âzamın "Devr-i İstîlâ", "Terâcim-i Ahvâl. Selâhaddin", "Terâcim-i Ahvâl. Fâtih", "Terâcim-i Ahvâl. Sultan Selim" namları altında âdetâ bir kuvve-i kudsiye ile yazılmış bir mecmua-i bihemtâdır. Eserin kıymet-i nâmakdûresini takdisen güzel cildlendirilip kütübhâne-i âcizânemde furuht edilmektedir. Fiyatı 10 guruştur» (*Asır Kütübhânesi Esâmî-i Kütübü*, İstanbul 1309, s. 27).

203 M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, II, 2. kısım, s. 439 ve 450 : Midilli mutasarrıflığından Rodos mutasarrıflığına nakline dâir 25 Zilhicce 1301 - 3 Teşrinievvel 1300 tarihli irade ve klîşesi.

on ayı içinde Kemal'den yedi kitap vermiş bulunuyordu. Öbür yıllar seriye ilâve ettiği üç kitabı üe -yine roman ve tiyatro hâriç- onun âdetâ külliyyatım kurmağa gider. Bundan böyle Ebüzziyâ Tevfik, Nâmık Kemal'in tek editörü olma durumundadır. Daha işin başlarında iken bu hizmetinden dolayı, Ahmed Midhat'ın kaleminden çıktığımız sandığımız, «Kemal Beyefendi hazretlerinin âsâr-ı celîle-i edîbânelerini neşre vâsıta-i müstakille olan Tevfik Beyefendi'ye müştâkân-ı âsâr-ı Kemal olan erbâb-ı meârif nâmına arz-ı şükran-ı firâvân eyleriz» satırlarında görüleceği üzere kendisine teşekkür olunmakta idi²⁰⁴. 1886'dan ölümüne kadar Kemal'in bütün eserleri münhasıran onun tarafından basılır. Seri dışında, «Terceme-i Hâl-i Nevrûz Bey»in hicrî 1302 ve 1305 tarihli ikinci ve üçüncü baskıları ile «Cezmî»nin hicrî 1304 baskısı o yaptığı gibi, son eseri «Osmanlı Tarihi Medhali» de onun tarafından neşrolunur.

Nâmık Kemal'in Rodos'ta iken «Kitabhâne-i Ebüzziyâ»da çıkan eserlerinin neşir tarihlerini, zamanın gazetelerindeki ilân ve kayıtlara dayanarak aşağıdaki kronolojik tablo ile ortaya koyuyoruz. Buradaki tesbitlerimiz, şimdiye kadar bunların neşir tarihi olarak gösterile gelen çift milâdî yıllar yerine gerçek ve kesin tarihler getirmektedir.

- m. 3- 9 : «*Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr*. Birinci kısım : Kısım-ı Siyâsî, Birinci tabı, 1303» (19 Ocak 1886-8 Nisan 1886)²⁰⁵. Şinâsi'ye aid olanlar yamsıra N. Kemal'in makaleleri 5'inci cüzün 209'uncu sahifesinden itibaren 9'uncu cüzün sonuna kadar olan kısımda yer alır.
- m. 11-13 : *Tahrîb-i Harâbât*. 1303 (Cüz 11 : 22 Nisan 1886²⁰⁶-Cüz 12 : 1 Mayıs 1886²⁰⁷-Cüz 13 : 11 Mayıs 1886)²⁰⁸.

204 *Terceman-ı Hakikat*, nr. 2361, 27 Receb 1303 - 1 Mayıs 1886.

205 Cüz 3 : *Terceman-ı Hakikat*, nr. 2274, 12 Rebi'ülevvel 1303 - 19 Kânunsânî 1886 ; Cüz 4 : *Terceman-ı Hakikat*, nr. 2281, 21 Rebi'ülevvel 1303 - 27 Kânunsânî 1886 ; Cüz 8 : *Terceman-ı Hakikat*, nr. 2313, 26 Cemâziülevvel 1303 - 5 Mart 1886 ; Cüz 9 : *Terceman-ı Hakikat*, nr. 2342, 3 Receb 1303 - 8 Nisan 1886.

206 «Kitabhâne-i Ebüzziyâ'nın bu kerre onbirinci kitabı dahi neşrolunarak edîb-i a'zam ve eşher Kemal Beyefendi hazretlerinin kalem-i mu'ciz-rakamlarından çıkmış olan *Tahrîb-i Harabat* nâm eser-i münekkidâne ve kıymetdardan mürekkebe bulunmuştur ki arnk ol babda söz söylemek herhalde zâid addolunur» (*Terceman-ı Hakikat*, nr. 2354, 17 Receb 1303 - 22 Nisan 1886)

207 «Kitabhâne-i Ebüzziyâ'nın onikinci kitabı olan *Tahrîb-i Harâbât*'m ikinci cüz'ü dahi bu kerre saâdetlü Tevfik Beyefendi'nin himem-i mahsûsa-i maârifperverîleriyle âlem-i matbuatı tezyin etmiştir. Kemal Beyefendi hazretlerinin âsâr-ı celîle-i edîbânelerini neşre vâsıta-i müstakille olan Tevfik Beyefendi'ye müştâkân-ı âsâr-ı Kemal olan erbâb-ı maârif nâmına arz-ı şükran-ı firâvân eyleriz» (*Terceman-ı Hakikat*, nr. 2361, 27 Receb 1303 - 1 Mayıs 1886).

208 «Kitabhâne-i Ebüzziyâ cümlesine dâhil olan *Tahrîb-i Harâbât*'m üçüncü. ve son

- nr. 18 : *Bahâr-ı Dâniş*. Temsil-i sâni. 1303 (16 Haziran 1886)²⁰⁹.
 nr. 19-20 : *Kanije*. Temsil-i sâni. 1303 (19 Haziran 1886²¹⁰-24 Haziran 1886)²¹¹.
 nr. 28-29 : «*Ta'kib*²¹². Birinci tab'ı». 1303 (Cüz 28 : 14 Ağustos 1886)²¹³.
 nr. 33 : *Devr-i İstîlâ*. Temsil-i sâbi. 1304 (8 Ekim 1886)²¹⁴.
 nr. 36 ve 40 : «*Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr*. Üçüncü kısım : Edebiyat. 1304 (27 Ekim 1886)²¹⁵.

cüz'ü dahi meimleketimizde muhyî-i fenn-i tba'at saâdetlü Tefvik Beyefendi hazretlerinin himmet-i nâşirânelerile ziyet-sâz-ı meydan-ı matbuat olmuştur» (*Terceman-ı Hakikat*, nr. 2369, 7 Şa'ban 1303 - 11 Mayıs 1886).

Eser daha önce 1881-1882'de tefrika olarak neşredilmişti : *Mecmua-i Ebüzziyâ*, c. I, nr. 11, 15 Safer 1298 ; c. II, nr. 19 (15 Cemâdiülâhire 1298) - nr. 24 (Gurre-i Ramazan 1299).

209 «Hindistan üdebâ-yı zü'l-iştihârdan Şeyh İnâyetullah'ın te'lifgerdesi olup fahrü'l-üdebâ atüfetlü Kemal Beyefendi hazretleri cânibinden terceme buyurulmuş olan *Bahâr-ı Dâniş* nam hikâye-i lâtime bu kerre temsil-i sâni olarak Kitabhâne-i Ebüzziyâ 'idâdma idhal edilerek revnak-tırâz-ı âlem-i matbuât olmuştur» (*Terceman-ı Hakikat*, nr. 2400, 12 Ramazan 1303 - 16 Haziran 1886).

210 «Besâlet ve necdet-i Osmânîyenin uluvv-i derecesini tasvir etmek gibi şa'şâ'feşan-ı şan olan *Kanije* nam eser-i lâtime ki edib-i a'zam atüfetlü Kemal Beyefendi hazretlerinin kalem-i bâri'ânelerine mazhariyetle şa'şâ'ası artmıştır. Kitabhâne-i Ebüzziyâ'mn ondokuzuncu kitabını teşkil ve müştakîn-i âsâr-ı Kemal'i mübtehic eylemiştir» (*Terceman-ı Hakikat*, nr. 2403, 16 Ramazan 1303 - 19 Haziran 1886).

211 «Kitabhâne-i Ebüzziyâ meyânma dâhil olup mezkûr kitabhânenin kadr ü kıymetini bir kat daha i'lâ eden *Kanije* nam eser-i Kemalî'nin ikinci cüz'ü dahi neşrolunmuştur. *Kanije*'nin umûmiyet-i mevzû'unu betekrar ihtâra hacet yoktur» (*Terceman-ı Hakikat*, nr. 2407, 21 Ramazan 1303 - 24 Haziran 1886).

212 *Ta'kib-i Harâbât*, daha önce 1883'de tefrika süreğinde çıkar : *Mecmua-i Ebüzziyâ*, c. III, nr. 30 (15 Rebi'ülevvel 1300) - nr. 36 (15 Cemâdiülâhire 1300).

213 «Edîb-i meşhur atüfetlü Kemal Beyefendi hazretlerinin *Harâbât* hakkında neşr buyurdıkları mütâleât ve mülâhazâtm mecma'ı olan *Tahrib-i Harâbât*'ın zeyli olmak üzere yine müşârünileyh hazretlerinin kalem-i bedâyi'-pesendilerinden çıkmış olan *Ta'kib* nam eser-i tenkidâneleri Kitabhâne-i Ebüzziyâ'mn yirmisekizinci adedini bitteşkil bu kerre kitabhâne-i nefâyisi zinetlendirmiştir» (*Terceman-ı Hakikat*, nr. 2449, 14 Zilka'de 1303 - 14 Ağustos 1886).

214 «Şeyhü'l-üdebâ atüfetlü Kemal Beyefendi hazretlerinin âsâr-ı nefîse-i kalemî-yelerinden olup birkaç kerre tab' u temsil edildiği halde nuseh-i mevcûdesi kalmayan *Devr-i İstîlâ* risâlesi bu kerre yeniden tab' u temsil olunup Kitabhâne-i Ebüzziyâ'mn otuz üçüncü adedini teşkil eylemiştir» (*Terceman-ı Hakikat*, nr. 2493, 9 Muharrem 1304 - 8 Teşrinievvel 1886).

215 «Kitabhâne-i Ebüzziyâ - Saâdetlü Ebüzziyâ Tefvik Bey birâderimizin bâlâdaki sernâme-i umûmî altında neşrine himmet buyurmakta oldukları külliyyâtın otuzaltıncı adedi bu kerre ziyet-sâz-ı sâha-i matbuat olmuş ve münderecâti atüfetlü Kemal Beyefendi hazretlerinin *Tasvîr-i Efkâr*'da münderic bulunan âsâr-ı kalemîyesinden müntehab mebhâhis-i edebîyeden mürekkeb bulunmuştur» (*Terceman-ı Hakikat*, nr. 2509, 28 Muharrem 1304 - 27 Teşrinievvel 1886).

- nr. 57 : «*Kemal Bey'in İrfan Paşa'ya Mektubu*» 1304, Kitabhâne-i Ebüzziyâ serisinin 56 numaralı kitabım teşkil eden, Ahmed Râsim'in «Eski Romalılar»ı 28 Haziran 1887'de²¹⁶, 61 numaradaki «Dayı ile Yeğen» adlı tercüme de 16 Kasım 1887'de²¹⁷ neşrolunmuştur. Seri içinde neşri ile ilgili bir ilân veya haber tesbitine muvaffak olamadığımız eser, buna göre 1887 yılının ikinci yarısında çıktığı belli olur. Eser daha önce 1880'de *Mecmua-i Ebüzziyâ*'da basılmıştı (c. I, m. 7, 15 Zilhicce 1297).

OSMANLI TARİHİ

Nâmık Kemal'in hayatta iken yalnız «medhal»inden baş kısmı basılabilen bu tarih kitabı, Cezmî'nin baskısının tamamlanışından dört sene soma çıkmış en yeni eserini teşkil eder. Yazılışı ve baskıya girişi, müellifin Rodos mutasarrıflığı devresine aittir. Midilh'de iken Celâleddin Hârezmşah, Cezmî gibi biri tiyatro, diğeri roman iki büyük tarihî eserle uğraşması Kemal'i iyiden iyiye tarih sahası içine çekmişti. Tarih üzerinde kesifleşen bu alâka, onun yazı hayatının son devresine tam mânâsıyla hâkim olur. Nâmık Kemal, başlangıcı Magosa'ya çıkan ve Midilli'de Celâleddin Hârezmşah ve Cezmî'den önce bir ara meşgûl olduğu Tarih-i Askerî'yi tamamlamak üzere Rodos'ta yeniden ele aldığı vakit planım genişleterek bir Osmanlı Tarihi yazmağa karar vermişti²¹⁸. Tarih-i Askerîden gelişen bu eserin Sultan Osman ve Orhan Gazi'ye aid fasıllarım 1886 yılının ilk ayı sonlarında bitirmiş bulunuyordu. «Bir Devlet-i Aliyye tarihi yazmağa başladım. Şimdi Murâd-ı evvel ile uğraşıyorum. Osman ile Orhan Evrâk-ı Perîşan'ın üç cüz'ü kadar oldu. Böyle mufassal, mükemmel tarih yoktur. Şimdiye kadar kırktan ziyâde vak'a tashih ettim. Bu kitap meydana çıkarsa Devlet-i Aliyye'nin elde doğru bir tarihi bulunacak. Günde sekiz saat çalışıyor, tatil günlerinden maada da her gün hükûmete gidiyorum. Bunu hastalar yapmaz ya. Bir hayli zamandan beri bu kadar iyihğimi bilmiyorum, anladın mı?»²¹⁹.

216 *Tarîk*, nr. 1169, 7 Şevval 1304 - 16 Haziran 1303 - 28 Haziran 1887 ; *Terceman-ı Hakikat*, nr. 2714, 7 Şevval 1304 - 28 Haziran 1887.

217 *Tarîk*, nr. 1308, 1 Rebi'ülevvel 1305 - 4 Teşrinisânî 1303 - 16 Teşrinisânî 1887.

218 Bu hususta oğlu Ali Ekrem, *Külliyyât-ı Kemal Tab' Olunuyor*, İstanbul 1326, s. 18 - 29 ve *Namık Kemal*, İstanbul 1930, s. 70 - 74'de ihtiyatla kullanılması gereken tafsîlât verir. Bugün, M. C. Kuntay (*Namık Kemal*, İstanbul 1956, II, 2. kısım, s. 641 - 664) ve F. A. Tansel tarafından (*N. Kemal'in Osmanlı Tarihi'ne Dair Bilgimizi Tashih ve İkmal Eden Yeni Notlar*, Belleten, Nisan 1960, nr. 94, s. 269 - 290) neşredilmiş bulunan mektuplarındaki, eserle ilgili kayıtlar sayesinde Osmanlı Tarihi telifinin nasıl yürüdüğü, Nâmık Kemal'in onu nasıl hazırladığı hususunda daha sağlam bilgiler edinmek mümkün oluyor.

219 Midhat Cemal Kuntay, *Namık Kemal*, II, 2. kısım, s. 644 ; krş. F. A. Tansel, *N. Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair*, s. 273 (17 Kânunusânî 1301 = 29 Ocak 1886).

Kemal büyük bir şevkle kendisini verdiği bu işin henüz başında iken ilk kısımlarının yakın bir zamanda baskıya geçebileceği ümidinde idi. Bahsi geçen mektubundan bir buçuk ay soma dâmâdına : «Bizim Tarih pekâlâ gidiyor. Bu akşam Murad-ı Sâni'yi bitirdim. Hesap ettim, yazılanları bastırmak lâzım gelse Hoca Tarihi kadar iki cilt olur. Mamafih, tashiinde daha tevessü' edecektir. Birçok kitaplar hazırladım²²⁰. Kadri Bey imdadına yetişti. Geçende Tevfik gelmişti, Türkçede lâzım olan tarihlerin bir pusulasını aldı; en mühimleri Kadri Bey'de varmış. İstanbul'a getirtmek için yazmış. Bu hafta onları bekliyorum. Bir kere ele geçtiği gibi tashihe başlayacağım. Bir de mukaddimem var ki, birkaç yüz sahife olur, onu yazacağım. Soma tabı başlayacak. Dört beş aya kadar neşredilir sanırım. Ama güzel bir şey olacak ha. Ben de beğeniyorum. Ben beğenirsem fena bir şey olmaz, değil mi?»²²¹, bundan iki hafta soma da : «Sen tarih deyip de geçme. Vallahi gece ruyama giriyor. Şimdi Fatih'i bitirmek üzereyim. Sade, güzel yazı yazmak merakına düşen beyler görsünler ki o da yazılmak kabil imiş. Merak ise asıl edebiyata değil, tahkikatına. Osmanlı tarihini yeniden meydana çıkarıyorum. Şimdiye kadar ne yazılmışsa yüzde elli itibariyle yanlış. Beklediğim kitaplar geldiği gibi tashihatımı ikmal edeceğim, meydan-ı muhabbete çıkacağım. Üç aya kadar tabına başlanılır sanırım. Yahu! küçük küçük aylardan büyük büyük develer doğuyor. Muhtasar bir Tarih-i Askerî'den mükemmel bir Osmanlı Tarihi çıkacağım kim düşündürdü»²²² der. Ebüzziyâ Tevfik'in de 1886 Mart'ı sonlarında, Nâmık Kemal'in bir Osmanlı Tarihi hazırlamakta olduğunu ve bu eserin ne şekilde neşrolunacağını ilân ettiği görülür : «Tarih-i Saltanat-ı Osmânîye : Atüfletlü Kemal Beyefendi hazretleri tarafından saltanat-ı Osmânîyenin bidâyet-i zuhûrundan itibâren mükemmel bir tarih-i husûsî kaleme alınmaktadır. Biminhu Te-âlâ beher cüz'ü 31'er satırlı 80 sahife-i kebîreden ibâret olmak üzere yirmişer gün fâsıla ile ve matba'a-i âcizânem ma'rifetile mevki-i intişâra konacaktır.

Eser-i mezkûr bâzı tesâvir-i münâsibe ile tevşih ve her cildin âhîrinde edvâr-ı futuhâtımızdaki memâlikin atlasları ilâve ile coğrafyaca olan mevâki'imiz irâe ve tavzih olunacaktır»²²³.

220 «Hazırladım» şeklinde verilen bu kelimenin, anlatılmak istenen fikir bakımından aslında «ısmarladım» olması gerekir.

221 M. C. Kuntay, *Nâmık Kemal*, II, 2. kısım, s. 643-644 (1 Mart 1302 = 13 Mart 1886).

222 M. C. Kuntay, *Nâmık Kemal*, II, 2. kısım, s. 647 ; krş. F. A. Tansel, *M. Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair*, s. 274 (15 Mart 1302 = 27 Mart 1886).

223 *Rebi'-i Ma'rîfet* (1303 Sene-i Kamerîyesine Musâdif 1264 Sene-i Şemsîyesicün Takvim-i Ebüzziyâ), Altuncu sene, Kostantınîye 1303, ilân kısmı. İktibas ettiğimiz parçanın yalnız ilk paragrafını nakil ile : «Osmanlı Tarihi, Kemal'in istediği gibi 1887 Mart 'mda neşredilmemiştir ; eserin basılmak üzere olduğunu, Ebüzziyâ Tevfik'in 1887 senesine ait Takvim-i Ebüzziyâ'nın reklam kısmındaki ifadesinden öğreniyoruz : [...]. Buna göre Osmanlı Tarihi'nin, Malî 1303 senesi (1887) yılı başında tabına başlanılmak üzere ;

Kemal'in 1886 yılı Mart'ına âid mektuplarında, eserin basılmasının dört-beş aya, üç aya kadar başlayacağı yolundaki ümidlerine mukabil, daha somaki mektuplarında yeni yeni tahminler yer alıp bunlar üzerinden de nice aylar geçer. Mektuplarında her defasında "birkaç aya, bir-iki aya kadar basılmasına başlanır" ümidini tekrarladığı eserinin, önsözü 3 Ekim 1887 (15 Muharrem 1305) tarihini taşıyan medhal kısmının baş tarafı, neden soma baskı izni için teslim edilebildiği Maârif Nezâreti'nin ilgili dâiresinde, yâni Encümen-i Teftiş ve Muayene'de 1887 Ocak'ı içinde henüz tedkikte idi : «Bizim kitap İstanbul'da Maârif Nezâreti'nde okunuyor. Basma parası da tedârik olunmak üzeredir. Şu bir iki hafta içinde basılmağa başlar»²²⁴. Kemal'in Şubat sonunda : «Daha Maârif, Tarih'i veremedi. Mart ibtidâsında olan mukaddime çıkmazsa canım sıkılır»²²⁵ diye izin muamelesinin tamamlanmamış olmasından şikâyet ettiği²²⁶ ve mukaddimesinin rûmî Mart başm-

sahifelerin büyüklüğü ve ihtivâ edeceği satır sayısı da belli olmuştur» diyen F. A. Tansel (*N. Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair*, s. 276), Rebi'-i Ma'rifet'in hicrî 1303 nüshasını, neşir tarihi aslında 1886 olduğu halde 1887 yılına âid gösterir ve böyle yanlış bir tarihe dayandırdığı için hükmünde de yanılır. Mukaddimesinin 7 Cemâdiülâhir 1303 (= 13 Mart 1886) tarihini taşımasından başka, 1886 Nisan'ının başlarında matbuatta neşrinin haber verilmesi (*Terceman-ı Hakikat*, nr. 2338, 28 Cemâdiülâhir 1303 - 22 Mart 1302 - 3 Nisan 1886 ; *Tarîk*, nr. 730, 2 Receb 1303 - 25 Mart 1302 - 6 Nisan 1886), onun 1887 yılı ile alâkası olmayıp 1886 Mart'ında çıktığını kat'î sûrette ispatlamaktadır. 1887 yılına âid 1304 kamerî - 1265 hicrî şemsî, yedinci sene 1304 tarihli Rebi'-i Ma'rifet'in ise son sahifesinde Cemâdiülâhire 1304 (= 17 Mart 1887) tarihini taşıdığı ayrıca l'âve edelim.

224 M. C. Kuntay, *Nâmık Kemal*, II, 2. kısım, s. 650 (21 Kânunsânî 1302 = 2 Şubat 1887). F. A. Tansel'in yazısında bu mektubun tarihi -milâdî karşılığımm 2 Şubat 1887 kayıd edilmesine mukabil- «21 Kânunievvel, 1302» olarak gösterilmiştir (*N. Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair*, s. 275 ve 276, not 18).

225 M. C. Kuntay, *aynı yer* ; krş. F. A. Tansel, *aynı yazı*, s. 276 (12 Şubat 1302 = 24 Şubat 1887).

226 Nitekim, Nâmık Kemal'in beklediği gibi, «Osmanlı Tarihi Medhal»ine «Kanije» ile birlikte 1303 Mart'mda (Mart / Nisan 1887) baskı müsâedesini verilmiş gösteren bir kayıd vardır (Mehmed Murad, *Devr-i Hamidî Âsârı*, İstanbul, 1308, s. 72). Buna mukabil, basılı kısmın «İfâde-i Merâm» başlıklı önsözü 3 Ekim 1887 (15 Muharrem 1305) tarihini taşır. Ebüzziyâ Tevfik de 1887 Mart'ı sonlarında matbaasında «Derdest-i temsil bulunan âsar-ı mühimne» arasında : «Osmanlı Tarihi. Kemal Bey'in» şeklinde kısa bir kayıdla eseri ilân eder (*Rebi'-i Ma'rifet*, 1304 Sene-i Kameriyesine Musâdif 1265 Sene-i Şemsiyesiçün Takvim-i Ebüzziyâ, Yedinci Sene, 1304, sahifeleri numaralanmamış ilân bölümü).

Murad Bey'in verdiği kayıd karşısında «İfâde-i Merâm»m 3 Ekim 1887 (15 Muharrem 1305) tarihini taşıması ortaya bir mesele çıkarıyor. 1887 Mart / Nisan'mda basılma müsâedesini alınmış bir eserin, müellifin bir an evvel baskıya geçmesini istemesine rağmen, 16 sahifeden ibâret önsözü neden o tarihten bir altı ay kadar sonra yazılmış görülür ? Ya «Mart 1303» kayıdında bir yanlışlık vardır, yâhud da N. Kemal bu önsözü yazmakta gecikmiştir. N. Kemal'in bu bir formalık «İfâde-i Merâm»ı yazmakta gecikmiş olmasını -eldeki bilgilerle- belirli bir sebebe bağlamak mümkün olmuyor. Bu durumda «Mart 1303» tarihinde bir yanlışlık bulunması ihtimali kuvvet kazanır. Daha önce belirttiğimiz gibi

da (milâdiye göre Mart'ın ikinci haftası sonlarına doğru) tedkikten -yani baskı müsâedesi- çıkmadığı takdirde üzüleceğinden bahsettiği²²⁷ bu kısmın ilk fasikülü

Murad Bey'inki ile Maârif Nezâreti'nin tertip etmiş olduğu katalogda tarihler çok defa yanlıştır. Nitekim burada bunun karşımızda hazır bir örneğini «Mart 1303» tarihinin «Osmanlı Tarihi Medhalı» ile birlikte «Kanije» için de verilmiş olmasında görmekteyiz. *Nezâret-i Madrif-i Umûmiye*, İstanbul, 1308 - 1310, s. 59'da da «Kanije»nin baskı ruhsatı tarihi «Mart 1303» (= Mart / Nisan 1887) olarak kayd edilmiştir. Halbuki, «Kanije» ikinci baskısı ile bu tarihten çok evvel, daha 1886 Haziran'ında neşredilmiş bulunuyordu. Bu tarihin hicrî 1311'deki üçüncü basım için olduğunu söylemeğe de imkân yoktur. Görülür ki her iki katalogda Kanije için gösterilen baskı izin tarihi, aslında eserin basılıp çıkmasından sonrasına düşmektedir. Kanije için bahis konusu olan tarih, ancak «Mart 1302» şeklinde tashih edildiği takdirde gerçeğe uyabilir. Buna bakarak Osmanlı Tarihi Medhal 'ine dâir kaydı ihtiyatla kabûl etmek gerektiği düşünülebilir. Ancak, bu noktada meselenin hallini yeniden güçleştiren bir başka vesika vardır. «Medhal» kısmında Roma tarihini takib edecek olan muhtasar İslâm tarihi bölümünün baştan ilk yüz sahifelik parçasının müsveddesinin sonunda, baskı ruhsatı için tedkike havâle olunduğu Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin âzâsı Hayret Efendi'nin «Şâyân-ı tab'du» ifâdesi ile basılma müsâedesinin verildiğini gösteren bir kayıt ve tarih bulunmaktadır. (Klişesi M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, II, 2. kısım, s. 651'dedir. M. C. Kuntay, tarihi «12 Şubat 1302» okur, s. 650). İlk bakışta 12 Şubat gibi gözükün bu tarihteki ay adı, önce Şubat yazılırken, üzerinde kalem yürütülerek Mart şekline sokulmuş, fakat rûmî takvimde Mart'la yıl değişip yeni sene başladığından, bu defa düzeltilmesi gereken 1302'nin 1303 yapılması -yeni yıla girildiği zamanlara aid tarihlerde örneği sık sık görüldüğü üzere- unutulmuştur. Böylece bu tarih «12 Mart 1303» olur ki, Murad Bey'in verdiği tarih bununla te'yid bulur. Bu durumda en baştaki «İfâde-i Merâm»ın neden bir altı ay sonrasına aid 3 Ekim 1887 (5 Muharrem 1305) tarihini taşıdığı, izah bekleyen bir husus olarak açıkta kalmaktadır.

[*Namık Kemal*'in kendisine gönderdiği Medhal'i Maârif nâzırı Münif Paşa'ya verişini ve izninin nasıl çıktığını anlatan Ebüzziyâ Tefvîk'in şu ifâdelerinden Hayret Efendi'ye izâfe ettiği sözün onun tedkik ettiği müsvedde üzerindeki bu tasdik ibâresinden geldiği anlaşılıyor : «Ben de muhibbân-ı samimîlerinden olan Münif Paşa'nın zaman-ı nezâretinde Maârif'e verdim. Paşa bu eseri bir sûret-ı fevkalâdede kabûl eyledi. Muayenesiñ de erbâb-ı ma'rifetten Hayret Efendi isminde bir sâhib-i fazilete havâle etti. O zât da bir kelimesine dokunmaksızın : "Tab'ı câiz değil vâcibdir" ibâresile kitabın neşri tarafdâı olduğunu gösterdi» (*Madam dö Lebedef - Gülnar Hamm'a*, Mecmua-i Ebüzziyâ, nr. 104, 17 Receb 1329, s. 812). F. A. Tansel'in yazısında (s. 280) bu parça metinden bir çok kelimeler atlanmak sûretile eksik bir şekilde iktibas edilmiştir].

227 Kemal'in bununla ilgili ifâdesini F. A. Tansel, onun eserin Mart başında neşrini istediği şeklinde anlar ve şöyle der: «Şubat, 1887 tarihli mektubunda, Maarif'in, tarihi hâlâ vermediğinden, Mart başında bu mukaddime çıkmazsa canının sıkılacağından bahs eder» ; «Osmanlı Tarihi'nin birinci cildi, Kemal'in istediği gibi 1887 yılı başında, yâni Mart'ta değil, bundan sekiz ay kadar sonra Kasımında neşredildi» (*N. Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair*, s. 276 ve 277). Mektubun yazıldığı 24 Şubat'ta henüz tedkikten çıkmadığı belirtilen bir kitabın, Mart başında neşir sahasına girmesi düşünülebilir mi ? Şubat ayının bitmesine dört gün kaldığı halde henüz baskı müsâedesi alınmamış olan kitabın daha somaki günlerde ruhsatının alınarak, dizilip tashih olunup basılması ve tekrar Encümen-i Teftiş ve Muayene'ce basdı nüsha ile müsveddesinin gözden geçirilip Mart başında neşir

Rodos hayatının ancak son zamanlarında baskıya girerek 1888 yılı Ocak'ının ilk haftasında neşir sahasında görünebilir.

Rodos'un 1887 Kasım'ı sonlarında Cezâir-i Bahr-i Sefid vilâyetinin merkezi olması üzerine²²⁸, vazifesi Sakız'a nakledilen Nâmık Kemal 1887 Aralık'ının ilk haftasında Rodos'tan ayrılıp Sakız'daki yeni vazifesi başma gitmiş bulunuyordu²²⁹.

sahasına konulması mümkün olacak bir şey midir ? Bu itibarla mektupta "çıkma" sözü ile kasd edilen, eserin neşrolunması değil, tedkikden çıkması, yani tedkikin bitmesi sonunda verilecek baskı iznidir. Bundan başka buradaki "Mart başı" ifâdesinin de, adı geçen makalede diğer bütün tarih kayıtları milâdî karşılıkları ile almdığma göre rûmîdeki gibi Mart başı olarak değil, milâdî Mart'ın ikinci haftası sonları sûretinde gösterilmesi gerekir.

Nâmık Kemal'in basılan cüz'ü Abdülhamid'e takdim üzere yazdığı bir arzânın bir kopyesi : «Kemal'in Osmanlı Tarihi'ne medhal'inin ilk cüz'ünün basıldığı zamanı tesbit eden bir vesika değerindeki bu mektubunun kendi el yazısından istinsah edilen nüshası Es'ad Çınar'dadır (Defter, s. 34)» kaydıyla neşredilmiştir (F. A. Tansel, *N. Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair*, s. 278). Kopye sûrette arızanın tarihi 28 Teşrinievvel 1303 (9 Kasım 1887)dir. Buna göre ilk cüz'ün baskısının sona erme tarihi 1887 Kasım'ı başlarına veya Ekim sonlarına çıkar. «Medhal»ın başındaki «İfâde-i Merâm» kısmında ise 3 Ekim 1887 (15 Muharrem 1305) tarihi bulunmaktadır. Bu hesapla 3 Ekim 1887'den sonra Encümen-i Teftiş ve Muayene'ye girdiği ve bittabiî izninin çıkışının da 3 Ekim 1887'den sonra olduğu âşikâr olan «İfâde-i Merâm»ın bulunduğu medhal kısmının başını teşkil eden büyük eb'adda 64 sahifelik ilk fasikülün dizgi ve baskısı ile formaların harmanlanıp kitap haline getirilmesi, basılan nüshanın Encümen-i Teftiş ve Muayene'ce müsvedde ile kontrol edilmesi gibi bütün hususların dört hafta bile tutmayan bir zaman içinde gerçekleşmiş olması lâzım gelir. Diğer taraftan Kasım başlarında baskısı tamamlanıp hükümdâra sunulmuş bulunan eserle ilgili olarak, bundan 40-50 gün somaki tarihlerde kimlere hediye edileceği, Ebüzziyâ'nın Menemenlizâde Rif'at Bey'e resimli nüshasından vermeyişi mevzûlarından bahsedilmesi bize ayrıca garip geliyor. Bir buçuk ay kadar önce baskısı, bütün muameleleri bitmiş bir kıtap karşısında bunlar, bu tarihteki bir mektup için gecikmiş meseleler olarak gözüküyor. Matbuatta eserden bahseden yazıların 1888 Ocak'ının ilk haftasından sonra görülmeğe başlaması da gözden kaçırılmamalıdır. Bütün bu noktalar, ilk fasikülün basıl p meydana çıkışım 1887 Kasım'ı başlarına götüren arızadaki bu tarihte, kopyası sırasında meydana gelmiş bir hata bulunması ihtimalini düşündürecek mâhiyettedir. Baskısının sona erişi hangi tarihte olursa olsun, emniyede söyleyebiliriz ki ilk fasikülün neşir sahasına girişi Aralık'tan önceye gitmediği gibi, satış sahasına çıkışı da ancak 1888 yılı Ocak'ının başlarındadır. Bizim için mühim olan, basılmış bir eserin bir matbaada veya bir kitapçı deposunda paket paket durması değil, neşir sahasına çıkışı, yani okuyucuya doğru yayılmağa başladığı tarihtir. Bu itibarla 1888 Ocak'ım, esas neşir tarihi olarak alıyoruz.

228 Rodos, 9 Teşrinisânî 1303 (21 Kasım 1887) tarihli irâde ile Cezâir-i Bahr-i Sefid vilâyetinin merkezi olmuştur. Vilâyet hey'etinin Rodos'a, Rodos mutasarrıflığının Sakız'a nakli hakkındaki buyrulduğunun tarihi de 12 Teşrinisânî 1303 (24 Kasım 1877) 'dür. (M. C. Kuntay, *Nâmık Kemal*, II, 2. kısım, s. 712).

229 Nâmık Kemal'in Sakız'da vazifesine başlamış olduğu haberi 1887 Aralık'ının ilk haftası sonunda gazetelerde yer alır : «Sakız'da bulunan merkez-i vilâyet âhîren verilen karar mücibince Rodos ceziyesine naklolunduğu gibi, bu kerre mutasarrıf-ı livâ atû-fetlû Kemal Beyefendi hazretleriyle hey'et-i livânın Sakız'a azîmet ile ifâ-yı vazife-i me'mû-

Kitabı ile ilgili elde mevcut muhâbereler, 23 Kasım 1887 tarihli mektubu hariç, hayatımın hep Sakız devresine aiddir. Bâyiğhini yapacak olan kitapçı Arakel'e kitabın hangi şartlarla satılacağı, onunla nasıl bir mukavele yapılacağı meselesine aid bir mektup silsilesi 23 Kasım 1887'den 11 Ocak 1888 tarihine kadar uzanmaktadır. N. Kemal'i, Menemenlizâde Rif'at'e yazdığı 19 Aralık 1887 tarihli mektupta henüz, kitabının parasız olarak kimlere dağıtılacağı, Ebüzziyâ'mn ona resimli nüshasından vermemiş olması gibi meseleler üzerinde konuşur buluruz²³⁰. Tarihi 11 Ocak 1888 olarak belirtilen mektupta, eserinin satışı için Arakel'le hazırlanmış olan mukavelenâmeyi, tarafından imzalanmak üzere ilk posta ile istediği görülür²³¹.

8 Ocak 1888 tarihli kısa bir ilân eserin satışa çıktığını duyurur :

«Atüfetlü Kemal beyefendi hazretlerinin Tarih'i²³² Bâbiâli caddesinde Kitapçı Arakel Efendi'de satılır»²³³.

Bunu beş gün soma, 13 Ocak 1888'de Ahmed Midhat'm gazetesinin baş sahfesinde eseri büyük bir takdirle karşılayan yazısı takib eder. «Kâinat»ı bir tarafta bırakırsak ondan önce «Mufassal»ı ile tarih yazmak işinin tecrübesini geçirmiş olan Ahmed Midhat yazımda, elde henüz ilk cüz'ü bulunmakla beraber eserde vak'aları tahlil ve muhâkemeye tâbi tutmak, bunları karşılıklı sebep ve neticeleri ile izah etmeğe çalışmak gibi bir zihniyet ortaya koyması dolayısıyla Nâmık Kemal'i seçkin ve bizde benzeri bulunmayan bir tarih müellifi olarak selâmlıyordu :

Kemal'in Osmanlı Tarihi

«Aklâm-ı cedide erbâbmm pişvâsı ve terakkiyât-ı fikriyece dahi cümlelerin muktedâsı olan atüfetlü Kemal Beyefendi hazretlerinin bir mükemmel Osmanlı tarihi kaleme almakta buldukları iki üç seneden beri cümlelerin sâmiâ-zîb-i şükrânı olmakta iken tarih-i mezkûrun dibâcesiy-le medhalinden birinci cüz'ü âhiren meyki-i intişâra konulmuş ve cümle ile beraber bizim dahi nazar-ı mütâlaamızı tenvir eylemiştir.

relerine bed' ü mübâseret ettikleri müstahberdir» (*Terceman-ı Hakikat*, nr. 2850, 23 Rebi'ül-evvel 1305 - 26 Teşrinisânî 1303 - 8 Kânunievvel 1887 ; *La Turquie*, 21 ème année, nr. 273, 8 Décembre 1887.

230 M. C. Kuntay, *Nâmık Kemal*, II, 2. kısım, s. 654 ; krş. F. A. Tansel, *N. Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair*, s. 282 (7 Kânunievvel 1303).

231 F. A. Tansel, *N. Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair*, s. 283.

232 Eserin dış kapak künyesi : «Osmanlı Tarihi / Nâmık Kemal / Birinci cild / Medhal / Roma hükümeti - Roma Şark İmparatorluğu - İran'da / Sâsânîyan - Zuhûr-i İslâm - Edvâr-ı Fetret / Edvâr-ı Mesâib / Birinci cüz : Roma hükümeti / Fi 7 buçuk guruştur / Maârif Nezâret-i Celîlesinin Ruhsatı / Kostantmîye / 1305».

233 *Tartk*, nr. 1361, 24 Rebi'ülâhîr 1305 - 27 Kânunievvel 1303 - 8 Kânunsânî 1888.

Hazret-i Kemal'i yalnız "suhan-âferin" bir edib-i yektâ, bir şâir-i bihemtâ olmak üzere telâkki edenlerden bulunsa idik eserinin cüz'-i evveli yedimize vâsıl olur olmaz biz dahi "evcât-ı edeb ü irfânın âdâ-yı illiyininde hemîşe bâlâ-pervazlık ile ser-efrâz olan ol hümâ-himam bu kerre dahi şöyle bir tarih tahririne ihtimam buyurmuş...." diye ezberden bir şey yazarak hakk-ı âli-i üstâdâneleründeki tekrimât-ı fâlke ve tazimat-ı râikemizi yalnız bu isticimalimizle arz u irâeye gayret eyler idik. Lâkin bız Kemal'i yalnız uluvv-i talâkatmda ve sümüvv-i zerâfetinde mükemmeliyetle değıl, bunlara zamimeten hurdeendişlikde derece-i müşîkâfenin dahi fevkine çıkmış bir sâhib-i fikr olmak üzere telâkki edenlerden bulunduğumuz cihetle ilk uyûn-ârây-ı mütehassirin ve müştakîn olan altmış dört sahifelerini üstâdını dinleyen bir şâkirdin dikkatiyle mütâlaa etmeksizin tebrik ve teşekkürde isticali riyâ ve müdâhene şâibesinden âzâde bulamadık.

Şimdiye kadar âzân-ı şükran-ı umûmiyi doldurmuş bulunan rivâyâtın bu defa dibâceyi mütalaa ile dahi te'yidine göre cesâmet ve mükemmeliyeti elbette emsâl-i mevcûdesine kat kat faik olacağı hükm edilen eser-i cehlin mâhiyeti yalnız şu altmış dört sahifeden anlaşılamayacağı derkâr ise de ol üstâd-ı efham u âzam tarih denilen şeyi hangi nazar-ı hikmetle müşâhede buyurdularım dibâcede öyle bir sûrette tarîf buyuruyorlar ki bundan tarih-i Kemal'in temâm-ı intizârımıza muvâfık bir kemal-i tarih olacağına şühheniz kalmıyor. Hazret-i üstâdın nazar-ı şâmil ve fikr-i muhitinden beklediğimiz şey cem-i şuûnât-ı sinin ü âsâr üe ortaya bir defter-i vukuât çıkarmaktan ibâret olamaz : Tarihte mükemmeliyet yalnız bu cihette aranacak olursa anın mevkûfun aleyhi tetebbuıda biraz daha ziyâde derece metâdîbi göze aldirmaktan ibâret kalır ki bu da her kişinin kârı olabilir. Erbâb-ı tehassür ve iştiyak ise serâpâ bir fikr-i mücsem-i hikmet olan Kemal'in edvâr u âsardaki tehavvülât u tekabülâtı "mucib" olan esbab-i güzeste ile bu tehavvülât u tekallubâtın "müstevcib" olacakları ahvâl-i âyende arasmada teallukat u münâsebâtı ta'yin edeceğine muntazırdırlar ki tevârih-i mevcûde-i Osmâniyemizin bilkûliye mahrumu oldukları meziyyet işte bundan ibâret olduğu halde ilm-i tarihten asıl matlub ve maksud dahi yalnız bu noktadan ibârettir. Bu noktaya "tarih" nâmı az görüldür. "Hikmet" unvânı büe bunun sıfat-ı lâyike ve tammesi değıldir. Zira buna "Hikmet!" diyecek olsak ilm-i tarih her şeyi dâire-i ihâtası dâhiline almış olduğu gibi hikmeti de ihâta eylemiş ve "Tarih!" diyecek olsak marîfet-i beşeriyenin gayesi olan hikmet her şeyden iktibas-ı hakikat eylediğı gibi arsa-i tarih dahi anın iktibasgâhları cümlesinde dâhil bulunmuştur. Biz şu anda buna yalnız "Kemal!" diyeceğiz ki bir gözü sahife-i tarihte ve diğeri safha-i hikmette olarak zeban-ı sihr-beyânmm takrir edeceği hakayık ile dolacak mecmua işte cihâmın mütehassir ve müştakı olduğu ol hidâyetnâme-i medeniyeyi vüçûda getirecektir.

Vâkıa bu iktidar her kula müyesser olacak şeylerden değıldir. Olsa idi herkes bir "Kemal" kesilir idi. Kemal'de bu iktidârın vücûduna âlem kaü olduğu gibi, Kemal dahi kendi iktidârından haberdar olarak bu işe başlamıştır. Binâenaleyh bunda Kemal'in muvaffakiyetini temenniden ziyâde devâmını temenni eyleriz. Zira anın muvaffakiyeti her temenniden

müstağni olup devâmı ise bizim temenniyâtumuzun fevkindeki muvaffakiyâtı da ana âsân eyler»²³⁴.

Ahmed Midhat

Dört gün sonra, 17 Ocak 1888'de de müteber bir İzmir gazetesinde «Yeni Kitaplar» başlığı altında eseri aynı hararetle karşılayan bir başka takdir yazısı daha çıkıyordu :

Osmanlılar'ın medâr-ı iftihârı olan edib-i âli-kadr atüfetlü Kemal Beyefendi hazretlerinin yazmakta oldukları ötedenberi istibşar edümekte bulunan Osmanlı Tarihi'nin birinci cüz'ü bu defa sâha-ârâ-yı matbuât olmuştur.

İktidar-ı edebisi yalnız bizde değü, milel-i sâire nezdinde müsellemler olan Kemal Beyefendi hazretleri sadr-güzün-i üdebâ-yı Osmâniye oldukları gibi bu eser-i zi-kıymeti de ziver-i kütübhâne-i Osmâni olsa sezâdır.

Bu tarih edebiyat âleminin hurşid-i zî-fuyûzâtı demekle bihakkın tebcü edilemeyen o iktidar-ı milcessem bir lem'a-i fezâü-feşânıdır ki şimdiye kadar tarihimizin muzlim kalmış cihetlerini pertev-i rûhânîsile tenvir ederek enzâra bir âlem-i diğere irâe edecektir.

Bu yalnız bir tarih değü, cihanları ihtivâ etmiş bir mecmûa-i edebiyattır ki Osmanlı nâm-ı celili dünyâda durdukça tebyin-i meâlîye mefhar olan lisan o behresinin berât-ı ulviyyeti olmak üzere tebcü olunacaktır.

Osmanlılar Kemal Bey gibi zekâsı kuvve-i ta'mikiyesinden kuvve-i ta'mikiyesi iktidar-ı edibânesinden velhâsil mezîyât-ı fâzilâlarının her biri yekdiğerinden parlak olan bir hârîka-i rûzigârm kalemlerinden çıkmış bir tarihe şiddetle muhtac idi. O ihtiyaclarının izâle ve noksanlarının hâme-i Kemal ile ikmâl olunduğunu gördükleri için Osmanlılar cidden mesrûr olmalıdırlar. Evet mesrûr oluyoruz, hem de fezâü-i sâbıkasının takdisâtını işiterek istikbâl için de pişgâh-ı igtinâmında o kadar vesâü-i te'minîye gören Osmanlılar gibi iftihar ile mümtezec bir hiss-i şükran ile mesrûr oluyoruz.

Heman cenâb-ı Mevlâ vücûdu âlem-i kıymetdârımız için pek kıymetdar bulunan ve bu gibi bir teşebbüs-i azîm ile enzâr-ı tebcile inâtafgâh olan o iktidar-ı mücessemi az zaman içinde ikmâl-i esere muvaffak buyursun»²³⁵.

İşte etrafında ilk akislerin uyanmağa başladığı sıradadır ki eserin neşri sarayca men edilir. Mâbeyinden kendisine gönderilen şifreli bir telgrafda kitabın neş-

234 *Terceman-ı Hakikat*, nr. 2881, 29 Rebiülâhîr 1305 - 1 Kânümsânî [1303] - 13 Kânümsânî 1888, Cuma.

235 *Hizmet*, nr. 121, 4 Cemâdiülülâ 1305 - 5 Kânümsânî 1303 - 17 Kânümsânî 1888, Salı. Bu imzasız yazı, gazetenin erkânından Tevfik Nevzad'a atfediliyor (bk. Ziya Somar, *Yakın Çağların Fikir ve Edebiyat Tarihimizde İzmir*, İzmir 1944, s. 24 ; krş. F. A. Tansel, *aynı yazı*, s. 277, not 21.

rinin durdurulması, basılmış nüshalarının da ortadan kaldırılması istenilir²³⁶. Eserini meydana getirirken duyduğu şevk ve heyecanı adım adım takip edebilmiş olan dâmâdı Menemenlizade Rif'at'e yazdığı 22 Ocak 1888 tarihli mektubunun : «Biz Tarih'in neşirinden şimdilik sarf-ı nazar ettik. Sebebini sen öğrenebilirsen bana da söylersin. Şimdilik başka söyleyecek bir şey yok»²³⁷ satırlarının, kendince verilmiş bir kararın sebebini başkasından öğrenmek isteyen kasdî garâbetinde, maruz kalman vak'anın bütün burukluğu, başagelenin karşısında fazla bir şey diyememenin aczi ve acısı yatmakta idi. Artık Kemal'in hayatının son yılı, saraydan eserinin neşrine devamı mümkün kılacak izin çıkmasını bekleyişle geçer. Bütün yeksine rağmen, Tarih'i ile uğraşmaktan geri kalmadığını, eserinin men'inden iki ay kadar soma yazdığı 3 Mart 1304 (15 Mart 1888) tarihli mektubu bize haber vermektedir : «Ben Tarih ile uğraşmaktan hâli değilim. Mukaddimenin mevcut olan yazılarım kâmilten tashih ettim. Birçok da kitap karıştırdım. Şu musibet rutubetli havalar biter bitmez yazı yazmağa başlayacağım. Kitap kitaptır; dört yüz sene soma olsa yine basılır»²³⁸.

MUKADDİME-İ CELÂL

«Osmanlı Tarihi Medhali»nin yasaklanıp toplatılması ile, sanıldığı gibi Nâmık Kemal'in neşir hayatı sona ermiş değildir. Araştırmalarımızla tesbit ediyoruz ki, bu hâdiseden soma ölümüne kadar iki eseri daha basılır. Ebüzziyâ Tevfik, «Kitabhâne-i Ebüzziyâ» Serisinin 30 Mayıs 1888'de neşri haber verilen 66 numaralı «Millet-i İsrailîye» adh eseri²³⁹ ardından, serinin 68 numaralı kitabı olarak «Bârik a - i Z a f e r»in yeni neşirini yapmıştı. Ebüzziyâ'nın başma koyduğu önsöz'ü 18 Ramazan 1305 (=29 Mayıs 1888) tarihini taşıyan eserin çıkışı, «Osmanlı Tarihi Medhali»nin neşirinden bir altı ay kadar zaman geçtiği suralara rastlar.

Bunu da hemen, Kitabhâne-i Ebüzziyâ'nın 69 uncu kitabı olarak «M u k a d d i m e - i C e l â l» takib eder²⁴⁰. Serinin 70 numaralı eserini teşkil eden «Surrî-i Müverrih»in neşir ilânının tarihi 6 Ağustos 1888 olduğuna göre²⁴¹, Mukad-

236 Ali Ekrem, *Namık Kemal*, İstanbul 1930, s. 72-73.

237 M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, II, 2. kısım, s. 657 ; F. A. Tansel, *N. Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair*, s. 382 (10 Kânûmsânî 1303).

238 M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, II, 2. kısım, s. 659 ; krş. F. A. Tansel, *N. Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair*, s. 285.

239 *Tarîk*, nr. 1503, 18 Ramazan 1305 - 30 Mayıs 1888.

240 «*Mukaddime-i Celâl*. Eser-i Nâmık Kemal. Maârif Nezâret-i Celîlesinin Ruhsatı ile. Kostantîniye 1305». Eser daha önce, Kasım 1884 / Şubat 1885 arasında tefrika sûretile neşredilmişti (*Mecmua-i Ebüzziyâ*, c. IV, nr. 38 (15 Muharrem 1302) - nr. 44 (15 Rebi'ülâhir 1302). Mehmed Murad, *Devr-i Hamidî Âsârı*, İstanbul 1308, s. 98'de Encümen-i Teftiş ve Muayene'ce eserin basılmasına izin verilmiş tarihi «Receb 1304» (= Mart / Nisan 1887) olarak gösterilir.

241 *Tarîk*, nr. 1569, 28 Zilkâ'de 1305 - 6 Ağustos 1888.

dime-i Celâl'in çıkış zamanı belli olur. Görülür ki, Celâl Mukaddimesi Osmanlı Tarihi Medhali'nden soma onun -en aşağı altı-yedi aylık bir zaman mesafesi ile basılmış ikinci eseridir. Böylece, ölümünden hiç değilse dört ay kadar önce çoktan müstakil bir eser hâlinde neşir sahasına girmiş bulunan «Mukaddime-i Celâl», Nâmık Kemal'in hayatta iken basılan son kitabı olmak sıfatını kazanmaktadır²⁴².

242 Nâmık Kemal'in hayatta iken çıkmış kitap hâlindeki eserlerine yer veren bu tedükte, üzerinde taşıdığı tarih dolayısıyla «R û y â » adlı eserinin bir neşrinden de bahsetmek icab edecektir. İç kapağında, hicri seneleri göstermekte kullanılan rumuz ile 1304 tarihini bulan bir taşbasmayı, bu eserin 1886 - 1887 hudûdunda basılmış olduğu meselesini ortaya getirmektedir. «Rûyâ»nın N. Kemal daha Magosa'da iken basılmasına teşebbüs edildiğini, baş kısmı ile gazetelerde çıktığını biliyoruz (Ö. F. Akın, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, s. 495-497). Kendisi Abdülhak Hâmid'e bir mektubunda «Sadâkat» gazetesindeki neşrinden onu okumasını tavsiye bile eder (M. C. Kuntay, *Nâmık Kemal*, II, 1. kısım, s. 686 «klışe»). Eserin başından bir kısım parçalar devrin bâzı kitaplarının sahafeleri arasında da görülür.

Baştanbaşa «hürriyet» meselesini işleyen bu eserin kitap hâlinde tamamının neşrine resmî mercilerden müşâede almaoilmesi mümkün bir şey değildi. Böyle bir teşebbüsten niç ümidi olmayan Kemal bir mektubunda, onu kimsenin basmağa cesâret edemeyeceğini, olsa olsa Avrupa'da bastırılabilceğini söyler (Z. Reşid, *Edebiyat Kumkuması*, s. 11). Devrin ilgili makamlardan baskı izni alınmayacak olan bu eserin bütünü ile okuyucunun eline geçmesini ancak kaçak bir baskısı temin edebilirdi. N. Kemal'in diğer kitaplarından daha da tehlikeli görülen bu eseri, herhangi bir matbaada dizip basmak mahzurlu olacağından en emin yol, bu gibi yasak ve gizli eserlerin neşrinde dâimâ mürâcaat olunagelen bir usûl olarak taşbaskısını yapıp ortaya çıkarmaktı. İşte «Rûyâ» da önce bu yoldan neşir imkânına kavuşur. Bu taşbaskısının Nâmık Kemal'in bilgisi dâhilinde yapıldığını söyleyemeyiz. Oğlu Ali Ekrem'in, kaçak baskılardan şikâyetle bahseden şu ifâdeleri, onun Nâmık Kemal'in elinden çıkma veya kontrolünden geçme bir metne dayanmadığını belli eder :

«Kemal'in bu eserini okumayan, görmeyen yoktur denilse mübâlaga edilmiş olmaz. Fakat te'min ederiz ki "Rûyâ"nın da hiçbir nüsha-i sahîfhası intişar edememiştir. "Rûyâ"yı devr-i istibdadta gizli gizli, korka korka basanlar bu risâleciği yüksek bedeller mukabilinde ancak emniyet edebildikleri adamlara satarlar idi : "Rûyâ"nın münderecâtı değil, nâmı, şöhreti aramyordu. Artık aynen Kemal'in kaleminden çıkmış olduğu gibi bir "Rûyâ" neşretmek menfaat-perest tâbileri ne için işgâl etsin ? "Rûyâ"nın bir gölgesi, maskaraca alınmış bir süreti de te'min-i maksada kâfi idi ! Bin türlü ihtiyadar, korkular içinde, gece yarları karanlık odalarda süreti yazılabilen, câhil birtakım mübeyyizlerin ellerinden geçme geçme, taşbasmalarıyla yeraltı odalarında hiçbir tertib ve tashih görmeden basıla basıla âdetâ sahâif ü sutûru arasmada irtibat-ı meâni mefkûd olacak kadar tahrifâta dûçar olan biçâre "Rûyâ" âsâr-ı Kemal'den bulunduğuna ihtimal verilemez bir kiyâfet-i garibeye girmiştir» (*Külliyât-ı Kemal Tab'olunuyor*, İstanbul 1326, s. 52-53).

Bu taşbasmamızın taşıdığı 1304 hicri tarihi milâdî 30 Ağustos 1886 - 21 Temmuz 1887 arasma rastlar. Eğer bu tarih gerçek ise eser, Nâmık Kemal'in Rodos mutasarrıflığı devresinde basılmış olmaktadır.

Etrafı cedvelli 32 sahifeden meydana gelen taşbasmamızın iç kapağı :

«Bin ikiyüz seksendört senesi / Saferinin ondördüncü / Gecesi görülmüş / Bir rûyâ / Eser-i Nâmık Kemal / Sene 1304 » künyesi ile.

Aynı künyeyi taşıyan dış kapakta «eser-i» kelimesi yanlış olarak «eseri» şeklinde 5 ile birlikte, «Sene 1304» kaydı yerine de sadece «1304» yazılı bulunmaktadır. Dış ardkapakta yalnız «Fiatu 3 guruştur» kaydı vardır.